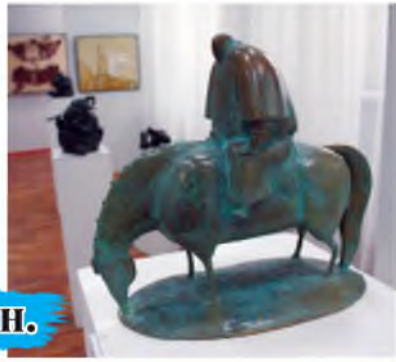

Түрэл
арадаа
түби
дэлхэйгээр
суурхуулаа

12 н.

Хүн гэжэ
нэрэмнай
хүннүүдэй
түүхэхээ
эхитэй

13 н.

1921 оной
декабриин
21-нээ гарана

Буряад ҮНЭН

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

2012 оной
июниин 7
Четверг

№ 22 (21870)
№ 22 (785)

Зунай эхин
хүхэгшэн могой
һарын 18
гарагай 5
www.ynen.ru

Буряад
Унэн

Бүгэдэ арадай сонин

Радна-Нимы БАЗАРОВАЙ фото

ХОШОН ЗУГАА СОО АРАДАЙ СЭСЭН УХААН

Энэ зураг "Байгал" театрай ойн баярай ехэ найр на-
аданай үедэ буулгагдаһан юм. Буряад арадай хошон зугаа
хэрэглэн, театрай ветеранууд Б.Санданов, М.Базаргуруев,
Б.Дармаев өөһэдэн зүжэг «Будамшуугай» үзэгдэлүүдээр

зохёогоод, булта зоние эгшэтэрнь энеэлгэһэн байна.
Арадай аман зохёолой эгээн хурса удхатай, түргэн
ябадалтай зүйл болохо шог ёгто, хошон зугаагай хүсэн
айхатар ехэ. Энээниие эрдэмтын нюдөөр шэнжэлжэ

үзэһэн Оксана Санжитовагай статья энэ дугаараймнай
19-дэхи нюурта уншахыетнай дурадханабди.

Туяна САМБЯЛОВА,
редактор.

Тойсомой ГАЛСАН БУРЯАД

Ута түүхын шуурган соогуур
Уруудаха өөдөлхье
тэнсүүлжэ ябаһан
Угтай хүнэй үри нэр
Улаан залаата борхон буряад.
Ходо талбиун табисуур
дундаа
Холын нүүдэлшэ удамтай
Тугта эсэгийн хүбүүд тулдаа
Түүлга залгихадаа
ажараагүй буряад.
Тохой мүнгэн хутга нь
Тоборюун шүрэ шэмэгтэй,
Улаан залаата малгайнь
Унанай шүрэ дэнзэтэй,
Тоонотын боһогые алхандаа,
Тохой мүнгэн хутагаая
һанжуулдаг,

Тоомтой ёһошонь жэгтэй
Тохоног түшэн золгодог
Ай, миний буряад,
Агсамхан сагайл хүбүүд.
Зээрэн дэгэлтэй ангуушан,
Зэрэглээтэ талын адуушан,
Жэмстэй тайгын дархашуул,
Жэгтэй л бутарһан ард зон,
тараһан ард зон.
Эрт Хүннүгэй үеһээ
Эдирхэжэл һураһан
эрдимыннь
Эзэн Шингисэйн сагта
Эрэлхэжэл һургаһан
эрхимыннь
Зэгэлхэн шаргын дабхяан лэ,
Зэбэг номоной даршаан лэ.
Шэлдээ зангийн домог лэ,

Ширхь бэрхэ ухаан лэ.
Онон, Улз, Шэнэхээн руу
Оорсогхон таһарһан зон.
Обтой заримнь Автсрали руу
Олби хүрэхэн зон.
Хүнэй л газар ябахандаа гү,
Хүхюу шадалтай гэлсүүлдэг
Хөхүүр соогоо һуухандаа гү,
Хүлдүү ябадалтай
гэлсүүлдэг
Хахинагхан шүрэ шэмэгтэй
Хасар улаахан басагадын
Халхын хүбүүнтэй ханилабал,
Хааншье түрүүлдэг
түүхэтэй
Ай, миний буряад,
Агуу эртын угтайл зон.
Зээ, миний буряад,

Зээһээ гэрэлдэггүй
утхалиг зон.
Дүүжэн үлгитэй бишыхан
Дүүлгэр бага наһандамни
Дүрөөдэм хүлымни хүргэһэн
Дүрэтнай намдаа зандаа.
Үүрэй сагаан толон шэнги
Үнэн сагаан юртэмсэ
Үйл табисууртай харгүй
Үүдэндэмнэй л харыт даа.
Сайнайнгаа дээжые үргэхэ
һанаанаймнай үгэ нэгэл даа.
Сарюун дорюун бодолтон
Сасараашье һаа, нийлэхэл даа.
Хун шубуун гарбалидаа
Хурай хурай хүзэгтэй,
Сэн шубуун гарбалидаа,

Сагаан эдээ сасалтай.
Энгэртэй дэгэлтэй
Тэнгэритэй буряад зон,
Тэнгэрийн зээ зон,
-Тэмүүжинэй нагаса зон.
Баряан табяан хоёр соо
Сагаан зээр шэнги бутарһан,
Бараан төөриг заяандаа
Барагтайдашье голхороогүй,
Аргатай ухаатай буряад зон,
Ажалтай бэрхэ буряад зон,
Аргагүй урданай зон,
Алтан урагай нагаса зон,
Ширхи түрэхэн буряад,
Ширүүниие үзэһэн зон,
Ши бидэн угтаа л һаа,
Шингис Богдын
нагаса зон.

Монгол туургата арадуудай уран зохёолшодой уласхоорондын конференциие угтуулан

АЯНШАЛГА ЭМХИДХЭЛГЫН АСУУДАЛНУУД ХЭЛСЭГДЭБЭ

“Аяншалгын талаар уласхоорондын харилсаан. “Агууехэ сайн зам” гэхэн уласхоорондын аяншалгын зам” гэхэн аяншалга эмхидхэлгын асуудалаар хуралдаан манай республикада июниин 5-һаа 9 хүрэтэр үнгэргэгдэжэ байнхай.

Энэ хуралдаанда Россиин, Монгол, Хитад, Испани, Франци болон США гүрэнүүдэй засагай зургаануудай түлөөлэгшэд, эрдэмтэд олзын хэрэг эрхилэгшэд хабаадана. Буряад Республикын аяншалгын талаар агентствын хүтэлбэрилэгшэ Людмила Макасовагай хэлэхээр, аяншал-

гыг хүгжөөхэ проектүүдые, программануудые зохёожо бэелүүлхэ, аяншалгын хэрэгтэ инвестицинуудые шэглүүлхэ болон шухала асуудалнууд хэлсэгдэхэ байна.

“Агууехэ сайн зам” гэхэн шэглэлээр аяншалга эмхидхэлгэдэ Буряад орондо буюу анхарал хандуулагдана,

- гэжэ экономикын талаар Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо Александр Чепик журналистнуудтай үнгэргэгдэһэн пресс-конференцидэ хэлэбэ.

Байгша ондо Хитадта Росси гүрэнэй аяншалгын жэл үнгэргэхэ хэмжээ ябуулгануудай тоодо “Агууехэ сайн зам” эмхидхэхэ тухай хөөрөлдөөн болохо ёһотой. Хитад гүрэнһөө эхилжэ, Хяагта хүрэтэр үргэлжэлдэг байһан сайн наймаанай хамбын зам дахинаа нэргээгдэхэнь гэшэ. Энээнһээ гадна Россиин Пра-

вительство Буряад орондо аяншалгыг хүгжөөлгэдэ ехэ анхаралаа хандуулжа байнхай. Гүрэнэй хэмжээндэ Байгал далай хүрэтэр аяншалга эмхидхэхэнь гадна, “Агууехэ сайн зам” хүгжөөхэ гэшэ манай эндэ бэелүүлэгдэхэ гол проектүүд болоно.

Энэ хуралдаанда республикын соёлой министрэй уялгануудые дүүргэгшэ Тимур Цыбиковэй хэлэхээр, Соёлой министерство хадаа сайн замаар аяншалга хүгжөөлгыг али бүхыгөөр дэмжэхэ байна.

Июниин 6-да уласхоорондын хуралдаанда хабаадагшад Хяагта хото ошоожо, “Агууехэ сайн зам” гэхэн проекттэй танилсаһан байна. Июниин 7-до республикын Правительствата үнгэргэгдэхэ “дүхэриг шэрээгэй” дэргэдэ хуралдаанда хабаадагшад уулзажа, уласхоорондын хэмжээндэ аяншалга эмхидхэхэ асуудал зүбшэн хэлсэхэн, дүй дүршлөөрөө хубаалдаһан байна.

Сэрэгма ДОНДОКОВА. Авторай фото.

Дээдын албан зургаануудта

ШАНАРГҮЙ ҮРЭНЭН ХҮРЬНЭНЭЙ ДАРАМТА

Үнгэрһэн энэ хабар хүйтэншые һаа, саһатай, бороотой байба. Түлэг дундаа ябаһан хабарай тарилгы зарим аймагуудай таряашад ороһон бороо, саһанай ушараар гурба-дүрбэн үдэрөөр тогтооһоншые байха юм. Майн арбаадаар, хоёрдоор илангаяа ехээр бороо ороо. Тусхайлбал, Хэжэнгын, Яруунын аймагуудта эдэ үдэрнүүдтэ 143-114 мм гэхэ гү, али нэгэ һарын нормо тэнгэриһээ адхарһан байна.

шые эртээнһээ хаагдаагүй байшоо. “Эдэ ажахынууд мүнгэнэй талаар хүндэ байдалтай. Тиимэһээ панхаруутаа”, - гэжэ аймагай гулваа Виталий Калашников тайлбарилна.

Ушар юуб гэхэдэ, Бэшүүрэй аймагта бруцеллез нүжэрөөд, эдэ ажахынууд бүхы фермэнүүдэ үнгэргэжэ жэл усадхаа бэлэй. “Нэгэ толгой үнегээ арбан мянган түхэригөөр “ябуулха” баатай болоо нэн, - гэжэ В.Калашников хэлэнэ. – Банк һаяхан болотор кредит үгөөгүй”.

Тус ажахынуудай байдалые ойлгоходо болоно, зүгөөр бусад аймагуудай олонхи ажахынууд элитнэ үрэнэ, минеральна үтэгжүүлгэ юрэдөө шахуу хэрэглэнэгүй.

Бүхы үрэнһээ гол түлэб элитнэ ороһоор нэлгэхэ даабари үгөөд, ажахынуудта республикын правительство гурбан жэлэй урда 60 млн. түхэриг үгөө бэлэй, теэд мүнөө үсөөхэн ажахынууд һайн шанартай үрэнэ хэрэглэнэ, - гэжэ правительствын түрүүлэгшын орлогшын уялга бэелүүлжэ байһан Александр Чепик хэлэнэ.

Мүн минеральна үтэгжүүлгэнүүдые заатагүй хэрэглэжэ байхыень таряашадые уялгална.

Николай НАМСАРАЕВ.

“Сохранение и развитие бурятского языка на 2011-2014 гг.” гэхэн Буряад Республикын Гүрэнэй программа хоёр жэлэй саана республикын Правительствын тогтоолоор баталагдаһан байгаа.

ХЭЛЭГҮЙ АРАД ГЭЖЭ БАЙДАГГҮЙ

Тээмэндэ Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын Нэгдэхэ орлогшын уялга дүүргэгшэ Иннокентий Егоровой (комиссиин түрүүлэгшэ) хүтэлбэри доро буряад хэлэ хүгжөөлгын асуудалнуудад Буряад Республикын Правительствын Комиссиин зүблөөн дээрэ зүбшэн хэлсэгдээ.

Мүнөө үеын мэдээсэлэй-коммуникационно технологи, Интернет, телевидени түрэл хэлэ, ёһо заншал шудалалгада дэлгэрүүлэгдэ хэрэглэхэ, тэрэшэлэн видеоматериалуудые, тэрэ тоодо арадай һайндэрнүүдэ тэрэ зандань үлөөһэн Шэнэхээнэй буряадуудай ажаһуудал, заншал, үндэһэн хубсаһа, эдэе хоол тухай видеофильмүүдые буулгаха тухай министерствынгээ ажал тухай соёлой министрэй уялга дүүргэгшэ Тимур Цыбиков тоособо. Россиин габьяата артистка Валентина Цыдыпова тухай видеофильм бэлдэгдэжэ байна. Буряад соёлоор, литератураар сайтнуудые һайжаруулха, оршуулгын, уран һайханай литература буряад хэлэн дээрэ, тэрэ тоодо мэдээжэ уран зохёолшодой, поэдүүдэй зохёолнуудые, хуушан буряад, хүүгэдэй литература хэблэхэ, Х.Намсараевай нэрэмжэтэ БГАТД-гай, “Ульгэр” театрай зүжэгүүдтэ мүнгэ һомолхо тухай хэлэгдэһэн байна.

Республикын 55 һуралсалай эмхи зургаануудта, тэрэ тоодо Улаан-Үдын 1-дэхэ Үндэһэн лицей-интернатда буряад хэлэн үзэгдэнэ. Словарьнуудые хэблэхэ хэрэгтэ мүнгэн һомологдоно. һуралсалай-методическа талаһаа һургуулинуудые хангаха, “Эрдэни”, “Алтаргана” гэхэн һуралсалай номуудые, буряад уран зохёолшодой литератураар 125 аудио-ном, арадай аман зохёолоор 20 аудио-ном һурагшадта бүтээн гаргаха байна.

Үндэһэн номой сангай директорэй орлогшо Жанна Дымчиковагай комиссиин гэшүүдтэ бүтэхөө байһан “Эхэ хэлэн” гэхэн арадай ёһо гурим харуулһан, гоё зурагуудтай электронно ном (Москвада хэгдээ) дурадхагдажа, олоной һонирхол татаба.

БГУ-гай монгол шэнжлэлгын түбэй хүтэлбэрилэгшэ, Буряадай арадай уран зохёолшо, түүхын эрдэмэй доктор, хэлэ бэшгэй эрдэмэй кандидат Ардан Ангархаев үгэ абажа, буряад поэзиин, буряад прозын, буряад драматургийн шэнэ антологинуудые, этимологическа словарь, түрэл хэлэе хүгжөөхэ, монгол туургата арад соо хэрэгтэй бусад ном хэблэхэ тухай хэлэжэ дэмжэгдээ.

“О разработке подпрограммы” Государственная национальная политика и развитие гражданского общества в Республике Бурятия” Госпрограммы “Совершенствование государственного управления” гэхэн темээр РБ-гэй толгойлогшын Захиргаанай Үндэһэтэнэй хоорондын харилсаагаар болон эрхэтэдэй үүсхэл хүгжөөлгөөр комитедэй түрүүлэгшэ Михаил Харитонов элидхэбэ.

Комиссиин гэшүүд түрэл хэлэе хүгжөөхэ талаар дурадхалнуудые баталжа, эрээдүйн зүблөөндөө намартаа хүршэ регионуудай, Эрхүүгэй областиин ба Забайкалийн хизаарай түлөөлэгшэдые урижа, үндэһэ яһатаниие үлөөн хүгжөөхэ онол аргануудай нэгэн болохо буряад хэлэе үргэхэ, мандуулха гол шухала асуудалаар суг нэгдэн, хүсэ шадалаа зориулха тухай хэлсэхэн байна.

Бэлигма ОРБОДОЕВА.

Эртын орооһото ургамалнуудай тарилга эдэ үдэрнүүдтэ дүүргэгдэжэ, тэжээлэй ургамалнуудай үрэнэн һүүлшын гектарнуудта хаягдана.

Мүнөө жэл республикада хамта дээрэ 182 мянган гектар тарилга үнгэргэгдэхэ юм. 115 мянгыень орооһото ургамал эзэлнэ. 14 мянган гектар дээрэ хартаабха, 2,4 мянган гектар дээрэ овош, тэрэшэлэн 50 гаран мянган гектарта тэжээлэй ургамалнууд таригдаха.

Республикын Хүдөө ажахын министрствын багсаамжаар, мүнөө жэл 110 мянган тонно таряан, 168

тонно хартаабха, 53 мянган тонно овош, 450 мянган тонно тэжээл хуряагдаха ёһотой.

Хабарай тарилгы болзор соонь Мухар-Шэбэрэй, Тарбагатайн, Хяагтын, Загарайн, Кабанскын, Хэжэнгын аймагууд үнгэргэжэ шадаба.

Харин Бэшүүрэй суутай, дүршэлтэй таряашад мүнөө жэл гээгдэгшэдэй тоодо оробо. Тус аймагай Калининай нэрэмжэтэ СПК, “Покровский” гэхэн ажахы бэлэдхэлгүйгөөр тарилгаяа эхилһэн байна. Һайн шанартай орооһоной элитнэ үрэнэнэй болон минеральна үтэгжүүлгэнэй килограмм-

Сэхэ хөөрэлдөөн

БОГ НОБШО, ХОРОТО БОДОСУУД - АГААРТА, УҢАНДА, ХҮРЬҢЭНДЭ...

Һаяхан "Буряад үнэн" хэблэлэй байшанда Буряад Республикын байгаалин нөөсөнүүдые ашаглалгын министрэй үялга дүүргэгшэ Баир Дугарович Ангаевтай "сэхэ утаһаар" хөөрэлдөөн эмхидхэгдээ. Республикын ажаһуугшад байгаалин нөөсөнүүдые ашаглалга, оршон тойронхи баялигыг ариг сэбэрээр сахиха болон ашагта малтамалнуудай үйлэдбэри байгаалин ба хүн зоной ажамидалда харша хохидолгүйгөөр эрхилхэ тухай олон шухала асуудалнуудыг табиба.

-Баир Дугарович! Бог нобшо хаялган болон тэрэниие дахин үйлэдбэрлхэ тухай асуудал хэр манай республика дотор эрхилэгдэнэ гэшэб?

С.Матвеев, Улаан-Үдэ хото.

- Мүнөөдэрэй байдалаар, федеральна мүнгөөр бог нобшо ашагладаг завод байгуулагданхай. Мүн Вахмистрово тосхондо дүтэжэнэ хэдэн технологическа түхээрлэгнүүд ашаглалда абтажа байна. "Байгал далайе аршалха" тухай федеральна проектн ашаар хатуу нобшо хаядаг 49 талмайнууд болон нобшо илгадаг 16 станцинууд баригдаха. Байгал шадар иимэ түхээрлэгнүүдые бариха газар бага нэн тула, экологиин түб зононуудта баригдаха. Тигэжэ бог нобшын асуудал шийдхэхэ. Бидэ мүнөө нобшо илгаруулан суглуулха арга бэдэржэ байнабди. Ябажа бог суглуулха акцинууд үнгэргэгдөө нэн. Байгаали хамгаалгын немецкэ нэгэ эмхи нобшо янзаарнь илган суглуулдаг бүридэмэл түхээрлэг бии болгох тухай мэдүүлгэ хотын захиргаан руу оруулаад байна.

Ямаршые зубшэлгүйгөөр нобшо хаягдаһан газарнууд хүүлэй сагта 4 хахад дахин үсөөрөө. Энэнь хадда байгали хамгаалгын болон хиналтын эмхинүүдэй эдэбхитэй ажалай дүн болоно. Үмсын гэрнүүдтэй, хотын микро-районуудтай онсо эмхи хэлсээ баталжа, айл бүхэнһөө оройдоол 250 түхэриг абажа, долоон хоногой нэгэ удаа бог шоройень суглуулна. Иимэ хэлсээ республикын 20 мянган зонтой баталанхай. Байгал далайн эрьсын бог нобшо мүнөө эгээл орёохон асуудал болонхой. Муниципальна эмхинүүд мүнгэн зөөригүй, мүнөө жэл республикын бюджетдээ 4,2 млн. түхэриг һомологдоод, Байгалай эрье дээрэ хаягдаһан нобшо ноохой арилгаха эмхинүүдэй аукцион-тендер эмхидхээд, Прибайкалийн, Кабанскын болон Баргажанай аймагуудта ажаллаха 3 һуури элирүүлэгдэхэ.

-Котокель нуурай байдал найжаруулагдаха гэшэб гү?

А.Максимов, Улаан-Үдэ.

- Мүнөө Котокель эгээл хүшэрхэн байдалда оронхой. Энэ нуур шадар аяр 56 аяншалгын байранууд зохёогдонхой. Тэдэ мүнөө хүн зоние нуурай эрьедэ амаруулха эрхэгүй болоо. 100 мянгаад зоние амаруулжа

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото

байһан эдэ турбазануудай гансал "Байкалкурорт" гэнэ эмхиин байранууд уһа сэбэрлэлгын түхээрлэгнүүдтэй. Бэшэниинь бүхы нобшо, угаадаһаа нуурай уһа руу хаяһанайнь шалтагһаа эндэ хүн зоной ами наһанда харша, мэдэгдээгүй вирусэй шэнжэ олодо, гэбэшые Бурядай Эрдэмэй түбэй эрдэмтэд Котокель нуурай уһа сэбэрлэхэ тухай ханамжа оруулаа. Тиигэжэ мүнөө зорилгото проект бэлдэгдээд, Котокель нуураа 7 км зайда оршодог дүүрэн уһатай Коточик гэнэ голой эрье малтажа, энэ нуур руу оруулха ажал ябуулагдажа байна.

-Холоднинско ашагта малтамалнуудай уурхайн байдал хэр гэшэб?

Р.Бадмаев, Ивалга.

-Россиин Федерациин баталһан 643-дахы тогтоолой ёһоор, Экологиин түбэй дэбисхэр дотор ашаглалгын ажаябуулга хоригдонхой. Эгээл иимэ газарта энэ уурхай оршодог. Эндэхи гол шалтаг хадда үнгэрэгшэ зуун жэлэй 80-яад онуудта энэ уурхай ашаглахадда, 6 километр зайтай газар доро шахта малтан байна. Тиигэжэ бүхы газарай хүрһэн һандаргагдаа бишуу. Мүнөө энэ уурхайһаа элдэб бодосоор дүүрэн горхон урдажа гараад, Холодний гэнэ гол руу оршодог, харин тэрэнь саашаа Байгал руу урдадаг. Энэ уурхай Байгалһаа 70 км зайда байдагыһаа, хорото бодосууд далай руу урдан ерэхэнь арсалгүй. Тиимэһээ мүнөөнөө уурхайһаа гарадаг горхондо сэбэрлэлгын түхээрлэгнүүдые заатагүй бариха. Угы гэбэл, энэ малтамал уурхай ашагладаг зубшэлтэй эмхинүүдтэ түргэн дары хэмжээ абахыень уялгалха хэрэгтэй.

-Захаамин хотын Джидакомбинатда тохёолдоһон оһолто ушарай үлэгдэлнүүд хэзээ хүрйагдаха гэшэб?

И.С.Семенов, Захааминһаа.

-90-ээд онуудта энэ комбинатда һүүлшын аюулта онсо

ушар тохёолдоо бэлэй. Тэрэ гэхээр энэ комбинат, дайн байлдаанда һандарһан гэрнүүдэй хоһон хананууд мэтэ бутарһанхай. Тэрэ техногенно оһолто ушарай һүүлээр бүхы элһэн Захаамин хотын дэбисхэртэ тарашоо. Тэрэниие усадахын тула засаг түрээ 500 млн. түхэриг һомолжо, ажал хэгдэһэн юм. Республикын бюджетдээ 15 млн. түхэриг үтгэжэ, осол усадхалгын ажал үргэлжлүүлэгдээ бэлэй. Энэ хэрэг саашань дүүргэһын тула манай республика Байгал далай хамгаалха тухай зорилгото проектн шугамаар ажал эрхилхэ түсэбтэй. Энэ проект Гүрэнэй экспертизын хараада табигдаад, баталагдахыень хүлэжэ байна.

-Кабанска аймагай Мантуриха тосхоной староста Виктор Бузин: "Мантуриха голһоо 2011 онһоо эхилээд, гравий шорой абтажа байна. Хэр зэргэ шорой абаха эрхэтэй юм? Ямар нэгэ эмхи тэдэнэй ажаябуулга хинан шалгана гэшэб гү?" - гэжэ асууба.

Байгалай урдахи дэбисхэрэй федеральна харгын заһабарилгыг манай республикын "Икат" эмхи эрхилнэ. Тэдэнэр энэ харгы заһахадаа, тэрэ голһоо хайрга шорой абаха гэжэ хэлсэһэн байна. Тон хэды шэнээн үйлэдбэри эрхилхэб гэжэ мүнөө хэлэхэ аргагүйб. Энэниие шэнжэлэн үзөөд, харюу үгэхэб. Манай эндэхи байгаали хамгаалгын прокуратура болон элдэб хиналта эрхилдэг эмхинүүд хуули буса ашаглалнуудыг бултыень адаглажа, усаджа байдаг.

-Халуун уһа болон дулаагаар хангадаг ТЭЦ-1 хэр гэшэб?

Д.Мункуев, Улаан-Үдэ хото.

-Нэгэдэхи ТЭЦ-эйхид Росприроднадзорой хараада проект табинхай, тээд тэрэнь мүнөө болотор баталагдаагүй. Манай адаглахада, байгаали хамгаалгын хэмжээ ябуулганууд үсөөн, нүгөө талаар, үйлэдбэрийн журам хазагайруулан ушарнууд бии. Хэрбээ тэдэнэр нэгэ стаканай зэргэ нүүрһээр түлихэ ёһотой аад, үнэһэн мэтэ нүүрһэнэй тооһоор түлидэг. Тэрэнь сорго соогуур ямаршые зайн галай болон бэшэшые шалгалта гарангүй дабажа, сэхэ өөдөө шлак дүүрэн хаб хара утаагаар гаража ябашана. Бидэ мүнөө "Байгал далай хамгаалгын" федеральна проект руу 16 котельнинүүдые оруулаабди. Тэндэ котельнинүүдэй ажаябуулга шэнэлхэ, ондоо экологиин талаар сэбэр үйлэдбэри эрхилхэ, газ гү, али бүри бэлэн пилит гэнэ хүнгэн түлишэ хэрэглэгдэхэ тухай хэлсэгдээ. Жэшэнь, Баргажанай – Адаг тосхоной һургуули болон хүүгэдэй сэсэрлиг нүүрһээр түлигдэдэг, харин дүтэжэнэ хибэдэһэн болон модоной үлэгдэлнүүдэй хаягдаһан нобшын газар бүхэли зунаа шатажа байдаг. Тэдэниие хэрэглэн пилит болгоод, галаа түлибэл, экологиин оршон тойронхи байдалда ямар ехэ аша тухатай байха гэшэб!

Цырегма САМПИЛОВА.

Һанаа зобоомо асуудал

Үндэһэн үүлтэртэ малаа Буряадтаа һэргээн бусаая!

1992 ондо шэрүүн ноһотой 550 толгой хонин Үбэр-Монголһоо Буряад руу оруулагдаа. Тэдэнэй үндэһэн дээрэ «бүүбэй» гэжэ шэнэ үүлтэр байгуулагдаа. Мүнөө иимэ үүлтэрэй хонидой тоо зуугаад мянга хүрэнэ. Бүтэн жэлэй туршада бэлшэдэг тула үбһэ тэжээл эридэггүйень, олзо оршотойень ойлгоһон хүдөөгөөрхин имгтал «бүүбэй» үсхэбэрлэхээ хүсэнэ. Хэрбээ мүнөө нарин ноһотой хони республикын гурбан лэ ажахы (Зэдын Боргойн завод, Яруунын «Дружба» СПК, Сэлэнгын Юрөөгэй ажахы) үсхэбэрлэдэг һаань, «бүүбэйнүүд» Бурядай аймаг бүхэндэ бии гээд мэдүүлэе.

ДҮРБЭН ХУРЬГАН – НЭГЭМҮҢЭН

Үнгэрһэн хабар тон хоморой үзэгдэл хубийн нэгэ ажахыда болоо: эхэ хонин аяр дүрбэн хурьга түрээб. Мал ажахы шэнжэлэгшэдэй тэмдэглэгдээр, Буряадта һүүлэй сагта иимэ дэмбэрэлтэй үйлэ юрэ ушарагүй. Элбэг хэшэг түхөөһэн хурьгадтай хубийн ажахытай танилсаһаа Хориин аймагта оршодог Шанаа руу зорибобди.

ГАЙХАЛ ТҮРҮҮЛҢЭН ХАРЮУ

Молон Буянтуевай хүдөө гараад, хони үсхэбэрлэжэ эхилһээр 6 жэл үнгэрөө. - Эхиндээ «бүүбэй» үүлтэрэй 50-яад толгой хонитой нэм. Тэдэниие үдэ үдэһөөр, мүнөө мянга шахуу болохонь, - гэжэ хонидой эзэн урматайгаар тэмдэглэхэ зуураа хурьгадайнгаа байрлаһан хотон руу бидэниие дахуулба.

Хөөрхэн сагаан хурьгад мааралдаһаар мэндээ мэдүүлнэ. «Бүүбэй» үүлтэрэй хо-

нид хурьгадтаа угаа мээхэй», - гээд, Молон аха «тугаар» гараһан хурьгадаа харуулба. Зуун толгойһоо зууһаа дээшэ иимэ хурьгадые жэл бүри түрүүлдэг тухайгаа омогорхол дүүрэнээр тэмдэглэнэ.

-Үнгэрһэн үбэл хэды шэнээн үбһэ хонидтоо түхээрэ һамта? - гээд асуубабди. Харюуны бидэниие гайхуулба:

- Хонидтоо үбһэ юрэ бэлдээгүйб.

-Теэд хонидтнай яагаад ондо ороо бэ? - гээд, дам саашань мүрдэжэ оробобди.

- Бэлшээд!

Нарин ноһотой хонидые бүтэн жэлдээ бэлшүүлээд ябуулхагүйш, заатагүй үбһэ тэжээл хэрэгтэй. Ушар тиимэһээ нютагаймнай шэрүүн уларилда дадаһан шэрхи бээтэй «бүүбэйнүүд» гаргаша багатай тула олзотойшые, хэрэгтэйшые гээд, арад түмэн ойлгожо эхилээ. Тиигэжэ Буянтуевай ажахышые бодотоор гэршэлнэ.

ЭРХИЛХЭН ХЭРЭГТЭЭ ЭТИГЭБЭРИ ЕХЭТЭЙ ЭРДЭМТЭН

Буянтуевай хубийн ажахытай дүтын холбоотойгоор эрдэмэйнгээ хүдэлмэри ябуулдаг Булад Лхасаранов «бүүбэйнүүдэй» хүн зондо эрилтэтэй, аша тухатай байһанда урмашана. Гүшаад жэлэй урда тээ үбгэ эсэгэнэрэйнгээ үүлтэр дахинаа һэргээе гэжэ уряалхадань, дэмжээхэр хүнүүд үсөөн байгаа. Тиигэшые эрдэмтэн эрхилһэн хэрэгтээ этигэбэритэй тула эсэстэнэ хүргэжэ, «бүүбэй» үүлтэрые Россиин хэмжээндэ хамгаалжа шадаа. Теэшые гүрэнэй талаһаа ямар-

шые шагналда хүртөөгүйнь харамтай. Мүнөөшые хожомдоогүйт гээд, засаг түрын түлөөлэгшэдтэ хандаһаар.

Эрхүү хотодо 1996 ондо эрдэмэй кандидат нэрэ зэргые хамгаалхадань, Байгалай урда бээын эрдэмтэд ябуулга байһан хүдэлмэриень үндэрөөр сэгнэхынгээ хажуугаар иигэжэ тэмдэглэһэн:

- Хэмэл үүлтэрэй заһаа Байгал руу табия, тиигэбэл заһаа шангаар удхажа абахаар болохобди гээд, дээрһээ зарлигууд буужал байгаа. Бидэ тэрэндэ эсэргүүсэжэ, Байгалаа аршалан хамгаалжа шадаабди. Тиигэһэн та, буряад арад, үндэһэн малаа алдажархихан байнат.

Саг хубилжа, олзын тала харахобди гээд, уридшалжа хараһан эрдэмтэн мүнөө буряад үүлтэрэй эбэртэ бүдүүн малаа һэргээхэ талаар ябуулгануудыг һүүлэй хорёод жэлэй туршада хэжэ байнхай. Олон зоной гар табилгатай тусхай бэшэг хүсэ ехэтэй байжа болохо гээд эрдэмтэн найдана. Тиимэһээ иигэжэ уряална:

-Бүгэдэ буряад арад, эб хамтадаа үндэһэн эбэртэ бүдүүн малаа – буряад үхэрөө Буряадтаа һэргээн бусаая гэнэ хандалга республикын толгойлогшодо дамжуула!

Сарюуна ЭРДЫНЕЕВА.

Фото-зураг дээрэ: Молон Буянтуев.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2012 оной июнийн 4-нөө 9 болотор

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М.ГЕРШЕВИЧЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН

Зүблэхэ зүйл:

1. Арадай Хуралай хороонуудай 2012 оной майн 28-наа июнийн 1 хүрэтэр дүүргэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэлшэд: хороонуудай түрүүлэгшэнэр),

04.06. 9.00 Арадай Хуралай бага танхим

2. Арадай Хуралай 2012 оной майн 28-наа июнийн 1 хүрэтэр үнгэргэгдэн хэмжээ ябуулганууд тухай эмхидхэлэй таһагай мэдээсэл (элидхэлшэ О.А.Бадлуев)

3. Арадай Хуралай хиналтын документнууды гүйсэдхэлгын байдал тухай эмхидхэлэй таһагай мэдээсэл (элидхэлшэ О.А.Бадлуев)

4. Буряад Республикын хуулинууды федеральна хуули ёһонуудтай зохилдуулгын хойноһоо хиналта тухай (элидхэлшэ О.А.Бадлуев)

5. Арадай Хуралай 2012 оной июнийн 4-нөө 9 хүрэтэр түсэблэн хэмжээ ябуулганууд тухай (элидхэлшэ О.А.Бадлуев)

6. 2012 оной майн 28-наа июнийн 1 хүрэтэр Хуули ёһоной управлениин дүүргэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэлшэ М.В.Дампилова)

7. 2012 оной майн 28-наа июнийн 1 хүрэтэр Мэдээсэлэй-шэнжэлгын управлениин дүүргэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэлшэ Э.Б.Намдакова)

8. Арадай Хуралай ажал ябуулга тухай республикын хэблэлнүүдтэ 2012 оной майн 28-наа июнийн 1 хүрэтэр олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдтэ толилогдоһон материалнуудай шэнжэлэл тухай тусхай таһагай мэдээсэл (элидхэлшэ С.Б.Хайдапова)

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУДАЙ ЗҮБЛӨӨНҮҮД

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон финансын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц-Д.Э.Доржиев)

Зүблэхэ зүйл:

Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ хорин наймадахи сессидэ зүбшэн хэлсэгдэхэ асуудалнууд

06.06. 14.00 Арадай Хуралай ехэ танхим

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

Зүблэхэ зүйл:

"Буряад Республикын Конституцида хубилалтанууды оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

06.06 10.00 каб.119 "Буряад Республикын Конституцида хубилалтанууды оруулха тухай болон Буряад Республикын зарим хуули ёһонууды хүсэнһөө буураһанда тоолохо тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

"Буряад Республикын Арадай Хуралай зарим тогтоолнуудта хубилалтанууды оруулха тухай" Буряад Республикын Арадай Хуралай тогтоолой түлэб тухай

"Буряад Республикын толгойлогшын хунгалта тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

"Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатуудай хунгалта тухай" Буряад Республикын хуулида хубилалтанууды оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ 28-дахи сессидэ зүбшэн хэлсэгдэхэ асуудалнууд

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын, үндэһэтэнэй асуудалнуудай, залуушуулай политикын, ниитын болон шажан мүргэлэй нэгэдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Р.Булдаев)

Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ 28-дахи сессидэ зүбшэн хэлсэгдэхэ асуудалнууд

07.06 10.00 каб.212 Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ 28-дахи сессидэ зүбшэн хэлсэгдэхэ асуудалнууд

05.06 14.00 Арадай Хуралай ехэ танхим

III. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХЭРЭГҮҮДЫ ЭРХИЛЭГШЭ – АППАРАДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭ В.Б.ЭРДЫНБЕВЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ХҮДЭЛМЭРИЛГЫН ЗҮБЛӨӨНҮҮД

Зүблэхэ зүйл:

1. Буряад Республикын Арадай Хуралай 2012 оной июнийн 4-нөө 9 болотор түсэблэн хэмжээ ябуулганууд тухай

04.06 13.30 Арадай Хуралай ехэ танхим

2. Буряад Республикын Арадай Хуралай хиналтын документнууды гүйсэдхэлгын байдал тухай

3. Элдэб асуудалнууд

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДА

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөсөнүүды хэрэглэгын болон оршон тойронхи хамгаалгын талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

Зүблэхэ зүйл:

"Буряад Республикын гүрэнэй зөөриин мэдэлдэ байһан объектнууды гүрэнэй бусад гү, али муниципальна зөөриин объектнууды Буряад Республикын гүрэнэй гү, али муниципальна байгуулануудай зөөриин мэдэлдэ тушаан абаха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

16.06 15.00 каб.203

Зүблэхэ зүйл:

"Буряад Республикын дэбисхэртэ хүнгэн таксигаар пассажирнууды зөөлгыг эмхидхэлгэ тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтанууды оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

07.06 10.00 каб.203

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдын хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.С.Скоцырская)

Зүблэхэ зүйл:

"Буряад Республикын муниципальна байгуулгын түлөөлэгэтэ зургаанай депутатуудай хунгалта тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтанууды оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

04.06 14.00 каб.322

"Буряад Республикын референдум тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтанууды оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

05.06 10.00 каб.322

"Буряад Республикада муниципальна байгуулгын толгойлогшын хунгалта тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтанууды оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

06.06 11.00 каб.322

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

Зүблэхэ зүйл:

"Газар тухай" Буряад Республикын Хуулие бээлүүлгын ябаса тухай" асуудалаар Арадай Хуралай Советэй зүблөөндэ бэлдэхэ тухай

04.06 14.00 каб.119

"Буряад Республикада хүдөө ажарын страхованиин хүгжэлтын хараа түсэбүүд тухай" гһэн темээр "дүхэриг-шэрээдэ" бэлдэхэ тухай

08.06 10.00 каб.119

IV. ЭРХЭТЭДЫ ХҮЛЭЭН АБАЛГА М.М.Гершевич – Буряад Республикын Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ

06.06 9.00-12.00 каб.118/327 В.Р.Булдаев – Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэһэтэнэй асуудалнуудай, залуушуулай политикын, ниитын болон шажан мүргэлэй нэгэдэлнүүдэй талаар хороон

түрүүлэгшэ 07.06 14.00-17.00 каб.118/212

СИСТЕМА УБОРКИ 21 ВЕКА

Roomba и Scooba - компактные роботы-пылесосы, которые помогут Вам осуществить уборку в любое время. Купив такой пылесос, Вы сможете заниматься своими делами, а он выполнит всю работу без вашего участия. Компактные размеры (диаметр 33-37 см, высота – не более 9.5 см) позволяют поместить его вместе с зарядной базой в специальной нише или под любой мебелью.

Потревоженная пыль (поднятая потоком из выхлопа обычного пылесоса и не задержанная его фильтрами) поднимается в воздух помещений. Самые мелкие частицы опускаются со скоростью 0,2-0,5 метров в сутки, а основная пылевая фон так и висит на высоте 50-90 см от пола - как раз там, где играют дети.

Роботы-пылесосы убирают мелкодисперсную пыль и микроорганизмы, которые не видны невооруженным глазом. Не дают циркулировать в помещении, а переносят в эффективный, не требующий особого обслуживания пылесборник. Полностью очищенный воздух через HEPA фильтр выводится в среду вашего обитания, в этом отличие его от обычного пылесоса.

Именно эта способность роботов-пылесосов iRobot удалять все 100% собранной пыли, оставлять чистыми не только поверхности, но и воздух в

квартире, делает их очень полезными для здоровья. Полностью устраняя причину болезни, роботы-пылесосы iRobot лечат и саму болезнь.

Робот-пылесос Scooba-385 с помощью уникального моющего средства (гипоаллергенное из натуральных компонентов, не пахнет и не пенится) удаляет до 98% микробов и бактерий, включая стафилококк и кишечные палочки.

Способность роботов-пылесосов убирать в труднодоступных местах (под мебелью, в углах и т.д.), где находят микробы и бактерии благоприятную среду для размножения, делает их незаменимыми помощниками для инвалидов и престарелых людей.

Когда другие компании только начали выпуск подобных роботов-пылесосов, то компания iRobot недавно выпустила роботы-пылесосы Roomba 700 серии (7-е поколение). С выпуском очередной серии компания

постоянно совершенствовалась, устраняла недостатки, выявленные в предшествующих сериях. Разработанные роботы компании iRobot хорошо зарекомендовали себя при работе на поверхностях других планет, при разминировании минных полей, при уборке ядерной пыли на атомной станции Фукусима в Японии и при ликвидации последствий аварии на нефтепроводе в Мексиканском заливе.

Роботы-пылесосы оснащены системой искусственного интеллекта AWARE™. Данная система делает робот-пылесос средством для эффективной автоматической уборки. Десятки датчиков, используемые для мониторинга пространства, контролируют процесс.

* Благодаря искусственному интеллекту робот-пылесос анализирует конфигурацию и рельеф помещения и выбирает оптимальный маршрут уборки.

* Робот способен даже избежать перепадов высоты (распознаёт ступеньки).

* Робот-пылесос может самостоятельно определить степень загрязнённости.

* Автоматическая уборка будет осуществлена особенно тщательно в наиболее загрязнённых местах.

Roomba и Scooba - роботы-пылесосы, которые успешно чистят вокруг ножек столов и стульев. Производители современной мебели выпускают свою продукцию с учётом этого, т.е. расстояние между ножками должно быть не менее 37,5 см. Высота ножек или опор мебели не менее 10,5 см.

Робот-пылесос с помощью своего искусственного интеллекта приспосабливается к любому помещению и к любым покрытиям, выберет маршрут без вашего участия, кроме того, вернётся на базу для подзарядки самостоятельно.

Для того, чтобы запустить работу робота-пылесоса, необходимо нажать одну кнопку. С моделей Roomba 500 серии начинают уборку самостоятельно в заданное Вами время и будет

Только у нас! При покупке лучшего моющего пылесоса Scooba-385 мощнее средство из натуральных компонентов - в подарок.

Я забочусь о тебе
твой Roomba

iRobot

Зунай амаралта - 2012

ҮХИБҮҮД ХААНА АМАРХАБ?

Элжээтэ нуралсалай жэл түгэсэжэ, зунай амаралта хүрээжэ ерээ. Үхибүүдэ яаж амаруулха, элүүржүүлхэ болон сүлөө сагыень юугээр наатуулха гэнэн асуудал олонхи зоной сэдхэл зобооно. Энэ ганса гэртэхинэй бэшэ, мүн засаг түрын болон эрдэм нуралсалай, социальна талаар хамгаалгын эмхинүүдэй шийдхэхэ гол асуудал болоно. Энэ хэрэг эрхилдэг Буряад Республикын нуралсалай болон эрдэм ухааны министертвын дэргэдэхи "Залуушуулай түб" гэнэн гүрэнэй эмхин директор Зоя Александровна Баганниковатай хөөрэлдэбди.

2010 онгоо эхилээд үхибүүдэ амаруулха, элүүржүүлхэ асуудал нуралсалай министертвын хангалта доро табигданхай. Энэ хэрэгтэ Буряад Республикын бюджетдээ мүнгэн зөөри номологдодог. "Байкалкурорт" эмхин Горячинск тосхоной "Байкальский бор" болон Аршаанда байрлаан "Эдельвейс" гэнэн 2 лагерьнууд, Сотниково хууриной "Здоровье" гэнэн лагерь, Социальна хамгаалгын министертвын "Светлый" гэнэн үбшэн үхибүүдэ элүүржүүлдэг түб болон Северобайкальск хотын "Подлеморье" гэнэн санатори, бүхыдөө санаторно элүүржүүлгын 5 лагерьнууд тоологдоно.

БУСАД АМАРАЛТЫН ГАЗАРНУУД

Мүнөө жэл республика дотор хүдөөгэй стационарна 33 лагерь июниин 11-20-ноо ажаллажа эхилхэ, 75 майхан түхээрэн лагерьнууд июниин 21-нээ, үдэртөө үхибүүдэй байрладаг 651 лагерь июниин 10-наа, ажалай болон амаралтын 159 лагерь ажаллажа эхилхэ. Энэ жэлдэ республикаа гадуур амаралтын газарнуудта 4301 үхибүүд амарха. Хара далай, Азовско, Каспийн болон Балтийн далайн эрье руу 3472 үхибүүд ошохо, СНГ болон хари гүрэнүүд руу 829 үхибүүд ошохо амарха түсэбтэй.

ЛАГЕРЬНУУД ХУУШАРАНХАЙ

Үхибүүдэ амаруулха, элүүржүүлхэ талаар ехэ ажал

ябуулагдабашье, шэнэ санатори, лагерьнууд баригданагүй. Хотын захаар, хүдөөдэ баригданан стационарна лагерьнууд аяар үнгэрэгшэ зуун жэлэй 30-40-өөд онуудта баригданан, үмхиржэ, хандаржа халаха туйлдаа оронхой. Тиймээ хиналтын эмхинүүдэй эрилтын шалгалта гарахань жэл бүри хүшэр боложо байна. Мүнөө жэл Бэшүүрэй аймагай "Спутник" гэнэн лагерь болон Түнхэнэй аймагай "Жемчужинка" гэнэн лагерьнууд табигданан эрилтэдэ таарангүй хаагдабад. Үхибүүдэ элүүржүүлгын ба амаруулгын хараа түсэбэй зорилгоор мүнөө үеын эрилтэдэ таарама лагерьнууды бариха саг ерэнхэй гэжэ Зоя Баганникова онсолбо. Мүнөөдэрэй байдалаар амархан үхибүүдэй тоо баримта үдэртөө байрладаг лагерьнуудта амархан үхибүүдэй тоогоор дүүрэнэ. Зүгөөр энэ лагерьнууд үхибүүдэ элүүржүүлгын үүргэ дүүргэнэ бэшэ, юрэ сүлөө сагтань намааруулан хэрэг болоно. Тиймээ дүтын сагай эгээл шийдхэгдэхэ асуудал хадаа санаторно- элүүржүүлгын газарнууды олошоруулха ушар мүн болоно.

РОССИ ДОТОР ДОРОЙ БЭШЭ БАЙДАЛТАЙ

Гэхэтэй хамта манай Буряад Республика Россиин бэшэ регионүүдта орходоо тиймэшье дорой байдалтай бэшэ. Үхибүүдэй тон иимэ адлихан тоотой зарим газарнуудта стационарна оройдоол 10-15 лагерьнуудтай.

Р.Н. БАЗАРОВАЙ фото

Харин манда 33 лагерь бии гээд дабтая. Энэнь хадаа урдань эрхилжэ ябахан Социальна хамгаалгын министертвын ашаар мүнөө байхан лагерьнууд аршалагдан хадагалагдаа гэбэл, тон зүб. Тиймээ байхан зөөри хандарангүй, улам өөдөн татажа, хүгжөөхэ шухала гээд нуралсалай министертвын мэргэжэлтэд тэмдэглэнэ. 33 лагерь зунай гурбан халаанда бүхыдөө 11-12 мянган үхибүүдэ амаруулжа шадана. Санатори- лагерьнуудта 4 мянган үхибүүд амарна.

САНАТОРИ-ЛАГЕРЬНУУД ЖЭЛЭЙ ДҮРБЭН САГТА АЖАЛЛАДАГ

Илангаяа экологиин муудан мүнөө сагта үхибүүдэ элүүржүүлхэ тон шухала. Тиймээ Зоя Александровна үхибүүдэй түрэлхидтэ хандана: - **Хэрбээ үхибүүдэ аргал-**

ха, элүүржүүлхээ ханабал, айнгүй, нуралсалай үедэ санатори- лагерьнуудта эльгээхэ хэрэгтэй. Юуб гэхэдэ, эдэ эмхинүүд хургуулинуудтай хэлсээ баталхан, тэндэ амархан үхибүүдтэй багшанар хэшээлнүүдэ үнгэргэдэг. Тиймээ жэлэй ямаршье сагта үхибүүдэ амархыень эльгээхэдэ болоно бшуу.

ЛАГЕРЬТА БАЙДАЛЫН АЯТАЙ ЗОХИД

Буряад Республикын нуралсалай болон эрдэм ухаанай министертво лагерьнуудта ажаллаха хүмүүжүүлгэдэ болон вожатанууды хургалгын, дүй дүршэл дээшлүүлгын талаар ехэ ажал ябуулдаг. Жэл бүри онсо нуралсалай курсанууд эмхидхэгдэдэг, аттестаци гарадаг. Мүн үхибүүдэ алишье талаар хонирхуулха, хүн бүхэндэ таарама шэглэлнүүдээр тэдэнэр

ажалаа ябуулдаг. Үхибүүдэ эдэ хоолоор хангалга бүрин зохёогдонхой, табигданан эрилтын ёһоор үдэрэй 5 дахин үхибүүд хоол баридаг.

МЭДЭХЭ ШУХАЛА

Хэрбээ үхибүүгээ санатори-лагерьта зунай амаралтада эльгээхээ ханабал, бүри эртүүр, намар мэдүүлгэ бэшэхэ хэрэгтэй. Юуб гэхэдэ, республикын бюджет декабрь нара соо баталагдадаг. Олонхи гэртэхинь булта шахуу май нара соо гүйлдэжэ эхилдэг. Үхибүүдэ лагерьта хуураар хангалгын талаар профсоюзна зарим эмхинүүд ехэ найнаар ажалаа ябуулдаг. Мүнөөдэрэй байдалаар хотын заха болон хүдөөгэй лагерьнуудта сүлөө хуури байна. Харин санатори- элүүржүүлгын лагерьнуудта хуури үни дууланхай.

Цырегма САМПИЛОВА.

Хүшэр ажабайдалда ороһон үхибүүдтэ - онсо анхарал

Буряад Республика дотор хүшэр ажабайдалда ороһон 70 мянга 750 үхибүүд элүүржүүлгын талаар бүридхэгдэнхэй. Хүшэр ажабайдалда ороһон үхибүүд гэхэдэ, үншэн үхибүүд, эрэмдэг үхибүүд, хизаарлагданан арга боломжотой үхибүүд, олон хүүгэдтэй гэр бүлын үхибүүд болон бусад тоологдодог.

Буряад Республикын гэр бүлын болон үхибүүдэй түбэй таһагай дарга **Ирина Владимировна Савченко** энэ асуудалаар ажал хүтэлбэрлэдэг. Иимэ хүүгэдэй 87 процентнь мүнөө жэл амарха, элүүржүүлгын лагерьнуудта эльгээгдэхэ. Хэрбээ нёдондо энэ хэрэгтэ республикын бюджетдээ 52 миллион болон федеральна бюджетдээ 39 миллион түхэриг номологдон хаа, мүнөө жэл республика 53 млн 100 мянган түхэриг номолбо. Үхибүүдэ бултыень амаруулха хэрэгтэ мүнгэн дуталдана. Жэл бүри түлбэриггүйгөөр элүүржүүлхэ үхибүүдэй тоо олошордог. Росси дотор үнгэрэгшэ жэл-

дэ иимэ бүлэгэй үхибүүдэ элүүржүүлгын хэрэг оройдоол 53 процентээр дүүргэдэг, харин манай республика 96 процентээр хангаан байна. Тиймээ манай республика түрүүшүүлэй тоодо оронхой. Лагерьнуудай байра хуушаранхай, шэнэ хууринууд байгуулагданагүй, гэбэшье хүшэр ажабайдалда ороһон үхибүүдэй амарха хэрэгтэ анхарал табигдадаг.

Новокижингинск тосхоной үншэн хүүгэдэй байшанай директор гэр бүлын түб руу хандажа, мүнөө зундаа үхибүүд майхан татаан лагерьта амарха хүсэлтэй байхыень мэдүүлээ. Үнэхөөрөөшье, жэлэй дүрбэн сагта үншэн үхибүүд хаалтатай

интернат соогоо ажаһуугаад, нэгэшье нара хүдөөдэ майхан лагерьта амарха дуратай байханынь ойлгосотой. Тиймээ энэ эмхин 12 наһатайһаа дээшэ үхибүүд нэгэ нарын туршада сэбэр агаарта сэнгэхэ, амарха аргатай болобо.

Үншэн хэнээ үхибүүд зунай гурбан нараяа амаралтын лагерьта үнгэргэдэг. Нэгэ жэл ошоһон газартаа үхибүүд нүгөө жэл баһал ошохоёо ханадаг. Энэ бүлэг үхибүүд тусхайта лагерьнуудта амардаг бэшэ, бусад үхибүүдтэй адлил сугтаа амардаг.

Мүн олон үхибүүтэй эжынэр үдэр бүри Республикын гэр бүлын болон хүүгэдэй талаар түб руу хандадаг. Зүгөөр ехэнхинь бүридхэлдэ орохо гэжэ мэдүүлгэ бэшээгүй байдаг. Хүнгэлэлтэ болон түлбэриггүй путевко абахын түлөө нэн түрүүн бүридхэлдэ орохо хэрэгтэй. Хэрбээ гэнтэ үсөөхэн сагай болзорто сүлөө

Р.Н. БАЗАРОВАЙ фото

хуури гарабалнь, нэн түрүүн бүридхэлдэ ороод, ээлжээгэ хүлээжэ байхан үхибүүд лагерьта эльгээгдэхэ бшуу. Гэбэшье тон удаан хүлээгдэжэ байхан ээлжээн гэжэ үгы. Гансал июль, август нарада гэнтэ мэдээ

ороһондол гүйжэ ерээд, ябуулга хэнэн зонуудай мэдүүлгэ дүүргэгдэхэ аргагүй гэжэ Ирина Савченко тэмдэглэнэ.

Цырегма САМПИЛОВА.

Хүдөөгэй байгуулгануудта ямар байдалтайб?

ОЙН БАЯРТА БЭЛДЭНЭ

Яруунын аймагай байгуулагдаһаар 85 жэлэй ойн баяр юниин 29-дэ тэмдэглэгдэхэнь. Тиимэһээ эндэ түрэл нютагаа болбосон түхэлтэй болгохо ехээн ажал хүдэлмэри ябуулагдажа байнхай. Тэрэ тоодо Нарһата нютагай "Улаан Ярууна" гэхэн ниитын өөһэдын хүтэлбэрийн эмхи ороно. Энэ эмхиин түрүүлэгшэ Этигэл Дондоковтой хэгдэжэ байһан хүдэлмэри тухайнь хөөрэлдэһэн байнабди.

- Танай хүтэлбэрилдэг ниитын өөһэдын хүтэлбэрийн эмхиин ажал хэрэгүүд тухай хөөрөжэ үгыт?

- Нютагайнгаа үйлсэнүүдые болбосон түхэлтэй болгохо, сэбэрлэхэ, бог шорой хаяха, гэрэй газраахи хорой шэрдэхэ, модо тариха ехэ хүдэлмэри ябуулагдана. Энээнһээ гадна үхибүүдэй наадаха талмай түхээрэгдэжэ байнхай. Зохид газарта газар шэлэжэ абаад, тэрэнэ хоройлонхойбди. Эндэ багашуул футбол, волейбол, баскетбол наадаха аргатай болохо. Харин үбэлэй сагта үхибүүдэй холжоржо наадаха мүльһэн елүүр түхээрэгдэхэ.

- Хэзээ энэ эмхи байгуулагдаа нэм?

- "Улаан Ярууна" гэхэн ниитын өөһэдын хүтэлбэрийн эмхи (ТОС) 2010 ондо байгуулагдаһан юм. Тэрэнэй бүридэлдэ 10 үйлсэ ороно. Эдэ үйлсэнүүдээр 600 хүн ажаһуудаг. Мүнөө жэлдэ соёлой байшангай барилга дүүргэгдэхэ ёһотой. Ерэхэ намартаа тэрэниие ашаглалгада тушаахаар түсэблэнэбди.

- Энэ барилгатнай хэзээ эхилээ нэм?

- Жэл урда тээ соёлой байшан бариха гэжэ зоной

мүнгэ зөөри суглуулжа эхилээ нэмди. Үйлсэ бүхэнөөр ударидагшад томилогдоо нэн. Нара бүри 1000 түхэриг хүнүүдһээ татаха гэжэ шидхэбэри абтаһан байгаа. Өөһэдөө мүнгэ түлэжэ, модо гаргаха саарһа ой модной ажахыһаа абаһан байнабди. Залуушуулнай ехэ эдэбхитэйгээр энэ хэрэгтэ оролсожо, барилга хэхэ модоёо бэлдээбди. Захиргаанай хүтэлбэрилэгшэд, олзын хэрэг эрхилэгшэд модо шэрэхэ техникээр маанадта тухалаа. Нарһата нютагай хүбүүн Баяр Найданов манда ехэ тухаламжа хүргэһэн байна. Тиихэдэ аймагай захиргаанай толгойлогшо Ц.Г.Шагдаров энэ хэрэгиемнай дэмжэжэ, мүнгэ зөөрээр тухална. Намар болотор дууһажа, ашаглалгада тушааха ханаан биил даа.

Яруунын аймагта бүхыдөө 37 ниитын өөһэдын хүтэлбэрийн эмхинүүд тоологдоно. Тэдэнэй бүридэлдэ 2855 хүн хайн дураараа хүдэлнэ. Яруунынхид тоонто нютагаа нэргээн хүгжөөхэ, болбосон түхэлтэй болгохо гэжэ ехэ оролдоно, горитой хубитаяа оруулна гэжэ аймагай захиргаанай хэрэгүүдые эрхилэгшэ Баяр Дониров онсолон хэлээ.

"Ажаһуугшаднай эб-

Бага Ярууна

тэй эетэйгээр ниитын эмхинүүдэй бүридэлдэ орожо, энэ хүдэлмэридэ хабаадана. Нютаг зонойнгоо хүсөөр хүүгэдэй талмайнууд түхээрэгдэнэ, харгынүүд сэбэрлэгдэнэ, модод таригдана. Нарһата тосхойой "Улаан Ярууна" гэхэн ТОС-ой гэшүүд арад зоной хүсөөр клуб барижа эхилһэниин ехэл хайшаалтай", - гэжэ тэрэ тэмдэглээ.

Энэ барилгада аймагай хан жасаһаа 700 мянган түхэриг номологдонхой. Соёлой байшан доторой шэмэглэлын бүтээхэ, эд бараа абаха, мүнөө үеын шэнэ сонхонуудые табиха хэрэгтэ

энэ мүнгэн гаргашалагдаа. Хүн зоной иимэрхүү хайн үүсхэлнүүд захиргаанай талаһаа дэмжэгдэнэ.

Яруунын аймагта хамта дээрээ 24 хуурин тосхонууд тоологдоно. Эндэ 14 хүдөөгэй байгуулганууд (поселени) эмхидхэгдэнхэй. Дүн хамта 18600 хүнүүд ажаһууна. Аймагай захиргаан нютаг зоноо урмашуулхын тула жэл бүри ТОС-уудай харалга эмхидхэжэ, эрхимүүдыеень тодорүүлна. Аймагай нютагуудаар шэнэ барилганууд хэгдэжэ байнхай. Энэ хүдэлмэридэ нютаг бүхэнэй ажаһуугшад хабаадана. Жэшээлхэдэ,

Догно, Ульдэргэ, Мужыха, Нарһата хууринуудта соёлой байшанууд баригдажа байнхай. Тиихэдэ Тэлэмбэ, Нарһата нютагта хүүгэдэй сэсэрлиг хэлыбэн шэнэлэгдэнэ. Гадна аймагай түб хууринда 100 хүниие байлгажа, эмшэлхэ терапиин шэнэ корпус бодхоогдоо. Аймагай түбтэ котельнэ түхээрхэ, зайн гал дамжуулаха утаһануудые шэнээр татаха болон бусад хүдэлмэри дүүргэгдэхэ юм. Нарһатада эмшэлэлгын шэнэ байшан жэлэй дүүрэтэр ашаглалгада тушаагдаха ёһотой.

ХАРУУЛ ТАБИГДАХАНЬ

Түнхэнэй аймагай Моон тосхон хүрэтэр 7 модной зай болохо газарта хилэ сахигшад байрын харуул табигдахань. Ахын аймаг зурьһан энэ федеральна харгыгаар аянда ябагшадые үнэмшэлһэн документнүүдые шалгадаг болохонь.

Иигэжэ Россиин Аюулгүй байдалай талаар федеральна албанай Буряад Республикадахи управлениин Моон тосхондохи түлөөлэгшэ Алексей Семеренко мэдээсээ.

Харгыда ябагшад бээдээ заабол паспорт гү, али һаа, военнэ биледтэй ябаха болобо гэшээ. Үнэмшэлггүй эрхэтэдые хилэ сахилгын постын харуулшад тогтоохо, үгы гэбэл, харгыһаа һөөргөн бусааха эрхэтэй.

Үнгэрэгшэ долоон хоногто Белый Иркут гэжэ газарта документнүүдые шалгажа эхилбэ. Түнхэнэй аймагай захиргаан болоод, хилэ сахигшад үнэмшэлхэ документнүүдые бээдээ абажа ябахыень ахынхидта һануулна. Гадна гүрэнэй хилэ зубшаад, малаа дахажа зуһадаг малшад баһал документнүүдые бээдээ абажа ябаха баатай болобо гэшээ.

ҮЙЛЭДБЭРИ ДЭЭШЭЛНЭ

Манай республикада промышленна үйлэдбэрийн хэмжээн һүүлэй

табан жэлэй туршда 2 дахин дээшлээ.

Промышленна үйлэдбэри хүгжөөлгын талаар манай республика Россиин можо нютагуудай дунда түрүү зэргэдэ тоологдоно.

2010 ондо Сибириин Федеральна тойрогто нэгэдэхэ, Росси гүрэн дотор табадахи хуурида гараһан байна. Харин 2007 онһоо эхилжэ, промышленностиин һалбариде инвестициин мүнгэн шэглүүлэгдэжэ, үйлэдбэри урагштайгаар ябуулагдажа эхилээ. Жэшээлхэдэ, тэрэл жэлдэ 5 миллиард түхэриг номологдоһон байгаа.

Инвестиционно проектнүүдые бээлүүлжэ байһан предпрятинуудта субсидиин мүнгэн номологдоно болон налогой хүнгэлэлтэнүүд үзүүлэгдэнэ. 2008 ондо 40 гаран предпрятинуудта иимэ тухаламжа үзүүлэгдээ. Тэрэ тоодо Улаан-Үдын авиазавод, "Улан-Удэстальмост" гэхэн бүлгэм, тиихэдэ Байгалай ой модной ажахын компани болон бусад эмхинүүд хамта дээрээ 450 миллион түхэригэй гүрэнэй тухаламжада хүртөө.

Тэрэшэлэн Улаан-Үдын авиазаводто локомотив-вагон заһабарилгын заводто захил дээшэлжэ, продукция бүтээлгэнь хараа байса нэмээ. Гадна Улаан-Үдын авиазаводой дэргэдэ "Улаан-Үдын авиационно үйлэдбэрийн кластер" байгуулагдажа, промышленна зургаан предпрятни, 4 инновационно компани, дээдэ болон дунда мэргэжэлэй һуралсалай гурбан эмхи, тиихэдэ Буряадай эрдэмэй түб тэрэнэй бүридэлдэ оруулагдаа.

ВЫСТАВКЭ ЭМХИДХЭГДЭЭ

Сибириин болон Алас Дурна зүгэй регионуудай хайн үүлтэрэй хони ямаадай выставкэ Шэтэ хотодо юһэдэхэ жэлээ эмхидхэгдэбэ.

Манай республикын арбан ажахы энэ выставкэдэ хабаадаа. Ажахы бүхэн хонин һүрэг үсхэбэрилгөөр һүүлэй жэлнүүдтэ туйлаһан амжалтануудаа харуулба.

Алтайн хизаарай, Хакас, Тыва Республикын, Агын Буряадай автономито тойрогһоо, Буряад оронһоо хайн үүлтэрэй хони, ямаад энэ выставкэдэ хабаадажа, үндэр сэгнэлтэдэ хүртэбэ.

2004 онһоо иимэ выставкэ эмхидхэгдэнэ. Буряад Республикын ажахынууд тэрээндэ жэл бүри хабаадажа, шангай хууринуудые эзэлдэг байна.

ҺАЙН ДУРАНАЙ БҮЛГЭМҮҮД ЭМХИДХЭГДЭНЭ

Республикада түймэр сарагшад хайн дуранай бүлгэмүүд олошорно. Тэдэнэй бүридэлдэ 2200 хүнүүд тоологдоно.

Хүдөө аймагуудаар хайн дуранай түймэр сарагшад хайн бүлгэмүүд баһал байгуулагдана.

Үдэрэй һонин

Буряад орондо мүнөө үень хайн дуранай 243 отряд байгуулагданхай. Тэдэнэй мэдэлдэ түймэр сараха зуу гаран техникэ үгтэнхэй гэжэ Россиин Онсо байдалай талаар министрствын Буряад Республикадахи управлениин мэдээнүүд гэршэлнэ. Иимэ бүлгэмүүдэй эдэбхитэд гал түймэр саралгада ехэ тухаламжа үзүүлнэ.

УДАХАГҮЙ ГАХАЙ ҮСХЭБЭРИЛЖЭ ЭХИЛХЭНЬ

Загарайн аймагай Бэрээнэй Адаг хууринда түхээрэгдэжэ байһан гахайн шэнэ фермэ удахагүй хүдэлжэ эхилхэ хараатай.

Гахайнуудые үсхэбэрилхэ табан томо байра баригдаа. Даниһаа гахайнуудые асаржа, үсхэбэрилхэ байна.

Мүнөө үедэ "Зүүн Сибириин гахайн комплекс" гэжэ нэрлэгдэһэн бүлгэмэй захиргаан хари гүрэнһөө хайн үүлтэрэй гахайнуудые асархын тула ашаанай томо самолёт захинхай.

Нэрлэгдэгшэ хари гүрэнһөө манай иишэ 5268 толгой гахай асархаар түсэблэгдэнхэй. 2011 ондо энэ бүлгэмдэ 637 миллион 300 мянган түхэриг үгтэжэ, гахайн комплекс баригдажа байна.

Мэдээсэлэй албанай материалнуудаар Эльвира ДАМБАЕВА энэ хуудаһа бэлдэбэ.

Аха нүхэр тухай дурасхаалай үгэ

ХЁЛГО ХАТАН ЭХЭНЭЭ ҮРШӨӨЛТЭЙ

СССР-эй Журналистнуудай холбооны гэшүүн, Россиин болон Буряадай соёлой габыяата хүдэлмэрилэгшэ Цыбен-Шираб Будаевич ЦЫРЕНЖАПОВ мүнөө мэндэ ябаа наа, 80 наһанайнгаа үндэр дабаан дээрэ гараад, үетэн нүхэд маанадайнгаа дунда малайжа хуухал нааб даа. Тиин мүнөө сагаан ханаатай, арюун найхан сэдхэлтэй аха нүхэр тухайдаа дурасхаалай үгээ дурсахамни.

үргэлжлүүлжэ, долоон класс дүүргэһэн байгаа. Дайнай хүүлээр арадай ажахые нэргээлгын жэлнүүдтэ тэрэ түрэл нютагтаа хүдэлжэ баатай болоо нэн. Залуу хүбүүнэй эрдэм нургуулиа үргэлжлүүлхые хүсэхэдэнь,

колхозой хүтэлбэрилэгшэд түрүүшээр тэрэниие табиha дуралгай байба. Энэньшье гайхалтай бэшэ бэлэй. Эрхим бэрхэ ажалшанаа энэ табиha дуратай байхаб даа? Ажахын хамтын суглаан дээрэ олонхиин дуугаар тэрэниие табиha шийдхэбэ.

Тиигэжэ үншэн хабһанайнгаа оёорто хадагалжа ябаһан бага наһанайнь хүсэлэн 1952 ондо бээлжэ, Ц-Ш.Цыренжапов Улаан-Үдын хүгжэмэй училищида нурахаа ороо нэн. Хүгжэмэй үзэг бэшгэтэ нураагүй, ноотыше мэдэхгүй хүбүүндэ нурахань хүшэр хүндэ нааб даа. Хэды ядалдаашье наа, тэрэ үсэд нэтэрүү зантай, зориг ехэтэй байһанаа харуулжа, багшанарай туһаламжа, дэмжэлгэдэ хүртэдэг нэн. Арадай инструментнүүдээр заадаг багшань Сергей Сергеевич Архипов хүбүүе гэртээ дууджа, шэнэ материал шудалхадань туһалдаг байгаа. Хүгжэмэй багшанар Сергей Лазаревич Балдаев, Ардан Фёдорович Зонхоев, хүгжэмэй училищиин директор, чуваш яһанай Екатерина Дмитриевна Прозорова гэшэд энэрхы дулаахан үгөөрөө, туһаламжа дэмжэлгээрээ залуу хүбүүнэй саашанхи хуби заяанда ехэ нүлөө үзүүлһэн юм. Аялга хүгжэмэй бүдүүн абыатай духовой инструмент болохо фагот дээрэ наададаг нэн. Училищия дүүргэхэдэ, оркестрэй артист болобо. Түрэлхидын үнэгээ худалдажа, фагот абажа үгөө бэлэй.

Хүшэр хүндэшье наа, хүюун сэнгүү хаһада нураа хэмди даа. Дуушад - СССР-эй арадай артистнууд Ким Базарсадаев, Дугаржаб Дашиев, композиторнууд - Россиин искусствын габыяата ажал ябуулагшад Базар Цыренданиев, Сергей Манжигеев, багшанар - Россиин соёлой габыяата хүдэлмэрилэгшэд Вячеслав Елбаев, Валентина Николаева-Дамбуева, Бата-Дугар Дондоков болон бусадтай хамта нураһандаа омогорхожо, баярлажа ябадагби. Тэдэ ондоо таһагуудта нурадаг нааб даа. Юрэдөөл, тэрэ үе сага ханахада, сэдхэлдэ жэгтэй байһанаа ойлгодог бэлэй.

Дайнай жэлнүүдтэ эдир хүбүүн номоо үзэхөө гадна, хэшээлнүүдэингээ нүүлээр колхозойнгоо али бүхы ажалда хабаадажа, ажахыдаа ехэ туһа хүргэдэг, ажалай дадал дүршэл олодог байһан юм. Ушар иимэһээ нүрөөтэ дайнай дүүрэхэдэ, Цыбен-Шираб таһалдуулагдаһан нуралсалаа

искусствын түлөөлэгшэд Алас-Дурна зүгэй хизаар, область болон автономито республикануудаар, Казахстан ба Дунда Азиин союзна республикануудаар гастрольдо ябадаг нэн ха. Тиин 1959 ондо Москвада үнгэргэгдэһэн Буряадай литература ба искусствын II декадада ансамбль эдбхитэйгээр хабаадаба. Энэ амжалтада хубитаа оруулалсаһанайнгаа түлөө Цыбен-Шираб Будаевич БМАССР-эй Верховно Советдэй Президиумэй Хүндэлэлэй грамотаар шагнагдаһан байгаа.

Эндэ тэрэ гэрэл зурагууды буулгалгын арга шадабарид хуража, саашадаа иимэ мэргэжэлэйнгээ абыас охиндо абтаһан байгаа бшуу. Энэ шунал абыасынь булижа, 1963 ондо Ц-Ш.Цыренжапов Улаан-Үдын телестудида хүдэлхээ ороод, оператораар, режиссёрой ассистентээр, кинофоторепортёроор ажаллахада, шэнэ аппаратуранууды шудалжа, гэрэл зурагууды абаха,

гэрэл зурагай байгуулга, гоё шэнэ юмэ бэдэрлэгэ - эдэ бүхы шэнжэ шанарнуудай ашаар Цыбен Будаевич Цыренжаповай буулгаһан гэрэл зурагууд үнэн зүб, тодо һонор, али бүхы мэргэжэлэй ажалшадые, соёлой ба искусствын ажал ябуулагшадые тобоймо хурсаар харуулжа шададаг байгаа.

Хоёр жэлһээ үлүү «Буряад үнэндэ» хүдэлжэ, өөрсэ маягтай, онсо өөрын харасатай, бусадһаа шалгарма түхэл шэнжэтэй гэрэл зурагууды буулгаһадань, республикымнай хүтэлбэрилэгшэд фотожурналистын ажалые үндэрөөр сэгнэжэ, ТАСС-ай фотокорреспондентээр дэбжүүлээ нэн. Эндэ Цыбен Будаевич Буряад Республикаа бүхы оронойнгоо арад түмэндэ тобойсо харуулһан габыятай юм гэжэ бидэ, нүхэдын, хэлэхэ байнабди.

Ц.Б.Цыренжапов Наран улсай «Никон» түхэлэй фотоаппарадаа баряад лэ, Буряад оронойнгоо бүхы зах булануудаар ябаһан байха. Бүхы аймагуудай хүтэлбэрилэгшэд, юрын зон тэрэниие найн таниха, мэдэхэ байһан юм. Хүдөө ажахын институттай «Байгал» гэжэ нуралсалай ажахын суута хаалишан, Ленинэй хоёр орденот Любовь Седых, Зэдын аймагай Борьёо нютагай алдарт хонишон Социалис Ажалай Герой Гасаран Рабдаев, хоёрдохи космонавт Герман Титов, баатар сэрэгшэ Советскэ Со-

телевиденээр харуулагдажа, түүхэдэ мүнхэлһэн габыятай.

Х.Намсараевай нэрэмжэтэ буряад драмын академическэ театрай гастролёор Москва ошоходонь, Монгол ороноор аяншалхадань, Цыбен Будаевич эдэ бүгэдэнһөө репортажнууды хээ нэн. Улаан-Баатарта МНРП-гэй ЦК-гай Генеральна секретарь Юмжагийн Цеденбал түрүүтэй бүхы Политбюрогой гэшүүд зүжэг наада хаража, халуунаар угтаһан байгаа.

Ц.Б.Цыренжапов ажал хэрэгээрэ бүхы орон соогуураа ябаһаа гадна, СССР-эй Журналистнуудай холбооны путевкоор харин гүрэнүүдээр, тусхайлбал, Болгаряар, Румыняар, Монголоор, Хитадаар аяншалһан, эдэ ороноудай хүн зонтой уулзаһан, үзэхэлэн найхан газар нютагуудынь хараһан, танилсаһан байха. Тиихэдэ оронойнгоо, харин гүрэнүүдэй суута хүнүүдэй, үзэхэлэн газар нютагуудай, байгаалин шэмгэлэл болохо ан амитадай дүрэ зурагууды буулгажа асархадаа, хубиин тусхай выставкэнүүды Ц.Сампиловай нэрэмжэтэ уран зурагай музей соо, Улаан-Үдын мэридэ эмхидхэхэдэнь, республикымнай журналистикын ветеранай ажал ябуулгатай үргэн олонийтэ һонирхон танилсадаг байгаа.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН соёлой үдэрнүүдые Украинада үнгэргэлгэ, Совет ороной партийна ба совет хүтэлбэрилэгшэдэй, Россиин түрүүшын Президент Борис Ельциной Улаан-Үдэдэ ерэлгэ, ехэ ехэ суглаанууд, һайндэрнүүд, Буряад орондо хабаатай бүхы үйлэ хэрэгүүд Цыбен Будаевичай фотообъективтэ обёоргодонгүй үлөөгүй байха.

Зохёохы ажалдаа амжалта туйлаһанайнгаа түлөө совет журналистикын ветеран Цыбен-Шираб Будаевич олон медальнуудаар, Хүндэлэлэй грамотануудаар шагнагдахаа гадна, «Буряадай АССР-эй соёлой габыяата хүдэлмэрилэгшэ», «Россиин Федерациин соёлой габыяата хүдэлмэрилэгшэ» гэнэн хүндэтэ нэрэ зэргэнүүдтэ хүртэһэн алдартай.

Ажабайдалдаа олоһон бүхы юумэни алтан дэлхэйн үргэмжөөр, арад зоной дэмжэлгээр, аба, эжымни буянгаар туйлагдаа гээд ханагшаб, - гэжэ аха нүхэрнай дурсадаг бэлэй.

Арбаад жэлэй урда тээ хүндөөр үбшэлжэ, наһа бараһан заяанайнгаа нүхэр - багшын ажалай ветеран Роза Иннокентьевнатыа хамта Цыбен Будаевич алтан шагай шэнгиһэн Аркадий хүбүүгээ томо болгожо, дээдэ нургуули дүүргүүлһэн юм.

Һүүлээрнэ Цыбен Будаевич аша хүбүүн Алёшоёо үргэжэ, харалсажа, гарыень ганзагада, хулыень дүрөөдэ хүргүүлээ нэн.

Алтан тоонтоёо дурдуулжа, эхэ, сэсынгээ нангин нургаалье сахижа ябаһан Цыбен-Шираб Будаевич далан наймадахая гэххэдэ ябатараа, хүндөөр үбдэжэ, наһа бараһан байгаа.

Тиин бидэ аха нүхэрэйнгөө арюун нангин, гэрэлтэ найхан дурасхаалье гүн сэдхэлдээ гүнзэгыгөөр сахижа ябахалди даа.

Бата-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ, журналист.

киносюжедүүды буулгаха талаар мэргэжэл шадабаряа улам мүлһэн, нарижуулһан байха.

Манай аха нүхэр хүн бээр хүдэр, хүнды сээжэ һонор, ухаан бодол түгэс гээшэ даа гэжэ дүүмэр нүхэдын хэлсэдэг нэмди. Үнэхөөрөөшье, Цыбен Будаевичнай хүдэр томо бээтэй, түхэрэн сагаан шарайтай, ялалзаһан хурса нюдэтэй, үнэн сэхэ зантай, уян зөөлэн сэдхэлтэй, хошон хурса хэлэтэй, зондо туһалхал гэжэ ябадаг хүн юм нэн даа. Иимэ хүниие зонойл хүн даа гэжэ хэлсэдэг гэшэ.

Зүүн Сибириин соёлой институтда нурахадаа, арадай театруудай режиссёрой мэргэжэл шудалба. Уран найханай дээдэ эрдэмтэй болоһон мэргэжэлтэ бүхы Буряад орон соогуураа ябажа, зоной байдалтай, ажал хэрэгүүдтэй бүри дүтөөр танилсахые хүсөө нэн.

ТИИГЭЖЭ 1971 оной намар «Буряад үнэн» сонийо фотокорреспондентээр хүдэлжэ захалба. Хурса хөрхо хараса, гоё найханиие ойлгохо мэдэрэл,

юзай Герой уран зурааша Георгий Москалев, СССР-эй арадай артист Лхасаран Линховоин, суута шахтёр Социалис Ажалай Герой Гармажаб Тучинов, БАМ-ай барилгашан Социалис Ажалай Герой Феликс Ходаковский болон бусад суута хүнүүд Цыбен Будаевичай хоморой шууха гэрэл зурагуудай архивта бии. Эдэ фото-зурагуудын Буряадай Правительствын болон Улаан-Үдэ хотын мэриин Гүрэнэй архивуудта хадагалагдажа байдаг.

Һүүлээрнэ тэрэ республикын томо ехэ сонинуудта - «Правда Бурятии», «Бурятия» гзетэнүүдтэ фотокорреспондентээр хүдэлхэдөө, ябаагүй газар нютагуудын хомор байха. Бүхэсоюзна барилганууд болохо БАМ-ай, Гусиноозерскын ГРЭС-эй барилганууд дээрэнэ Цыбен Цыренжаповай эхэн фоторепортажнууд, ажалай баатарнуудай, соёлой ба искусствын ажал ябуулагшадтай алдарт хэрэгүүд тухай фотоочеркнүүд гзетэнүүдэй хуудаһануудта барлагдажа, фотосюжедүүд

Эрдэм хуралсалай шэнэ шатада

АМЖАЛТЫН ОРЬЁЛ ӨӨДЭ ЗАЯАҢАН НУРГУУЛИ

Хэжэнгын лицей-хургуулида майн 25-да "На пути к успеху" гэнэн хурагшадай хуралсалай жэлэй конкурсын дүнгүүд согсологдоо. Энэ конкурс табадахия үнгэргэгдэбэ. Энэ хургуулийн үхибүүд элдэб янзын олимпиадануудта, конференцинуудта, тиихэдэ Росси, республика, аймаг дотор үнгэргэгдэнэн конкурснуудта хабаадана. хургуулийн шабинар хабаадаһан лэ хэмжээ ябуулгануудтаа һайн дүнгүүдые туйладаг.

"Россиин Федерациин гэээрэлэй отличник", "Россиин Федерациин габьяата багша», Буряад Республикын Правительствоын олгодог академик П.Р.Атутовай нэрэмжэтэ шангай лауреат, лицей-хургуулийн директор Ханда Дамбиевна Гунзынова хуралсалай жэлэй конкурсын дүнгүүдые согсолһон баярай хэмжээ ябуулгые оролто үгэ хэлэжэ нээһэн байна.

- Энэ үдэр хургуулидамнай хоёр дабхар һайндэр боложо байна. һүүлшын хонхын, тиихэдэ хурагшадай туйлалтануудай дүнгүүдые согсолһон һайндэрнүүд нэгэ үдэр тудабэ гээшэ. "На пути к успеху" гэнэн заншалта конкурсын эмхидхэгдэһээр ойн баярта табадахы жэлын гүйсэбэ, - гэжэ Х.Д.Гунзынова тэмдэглээ.

"Хэжэнгын аймаг" муниципальна байгуулгын толгойлогшын социальна асуудалнуудаар орлогшо Интерна Ильинична Эрдынеевада үгэ үгтөө. Тэрэ энэ хургуулида хүдэлжэ байхадаа, тус конкурсые 2007 ондо эмхидхэн байгуулалсаһан юм. Конкурсын табан жэлэй ойн баяраар сугларагшадые тэрэ амаршалаа. "хурагшадай эрдэм шудалха эрмэлзэлынь дэмжэн хүгжөөхэ, урмашуулха гэжэ энэ конкурс эмхидхэгдэнхэй, энэ зорилгоёо багшанар, хурагшад амжалтатай туйлана гэжэ тус хэмжээ ябуулга харуулна", - гэжэ тэрэ онголоо.

Үсэд нэтэрүүгээр эрдэмэй орьёл өөдэ дабшадаг, туйлаһан амжалтануудаа арьбадхажэ, бэлиг шадабария хурсадхажэ байдаг багшанартай, хурагшадтай эрдэмэй гуламта гэжэ үшөө дахин энэ хуралсалай жэлэй дүнгүүд гэршэлнэ.

- Мүнөө 21-дэхи жэлээ үхибүүдые хургуули дүүргүүлхэмнай. Энэ жэлдэ 34 үхибүүд хургуули дүүргэжэ, юрэнхы эрдэмэй аттестат абахань гээшэ, - гэжэ эрдэмэй-методическа хүдэлмэрийн талаар директорэй орлогшо Тамара Цыреновна Степанова хөөрэнэ. - Алтан, мүнгэн медаль абахаар бэрхэ хураһан үхибүүд олон дүүргэжэ байнхай. Гүрэнэй шалгалтануудые эрхимээр тушаа лэ даа гэжэ хүсэхэ байнабди.

Жэлэй энэ конкурсын дүнгөөр ехэ бэрхэ хурадаг, хургуулийн ниитын ажабайдалда тон эдэбхитэйгээр хабаададаг шабинарын тодорюулагдадаг. Мүнөө жэлдэ 11-дэхи класс дүүргэжэ байһан Сарана Цыренжапова, Галсан Пордиев, Очир Хабитуев болон бусад шалгаржа, алтан тэмдэгүүдээр шагнагдаа. Тиихэдэ дунда классуудай - 7, бага классуудай 5 хурагшад мүнгэн тэмдэгүүдээр шагнагдаа.

Энэ жэлэй хуралсалай дүнгүүдээр Дарима Балдандоржиева, Эржена Адвокатова, Дарима Дашиева, Сэлмэг Жамсаранова, Булат Ауржанаев болон бусад бэрхэ хураһанайнгаа, ниитын ажабайдалда эдэбхитэйгээр хабаадаһанайнгаа түлөө конкурсын лауреадай нэрэ зэргэдэ хүртөө, тусхай дипломуудаар шагнагдаа. Тиихэдэ лицейн эдэбхитэй, номоо һайнаар үзэһэн хурагшад Эржена Цыдендамбаева, Баясхалан Дамбаев, Мэргэн Сандитов болон бусад сертификат үнэмшэлгэтэй мүнгэн тэмдэгүүдээр урмашуулагдаа.

Тус хургуулиие дүүргэгшэд дүтэ һанагдаха эрдэмэй энэ гуламтые мартадаггүй. Тэдэнэй зариманинь бэрхэ хурадаг хурагшадые дэмжэжэ, мүнгэн бэлэг барюулжа байдаг.

-Манай хургуулида хураһан Сергей Николаевич Иванов энэ конкурсно шалгарһан эгээл эрхим хурагшад барюулха хубийн шан тогтоонхой, - гэжэ багшын ажалай ветеран Вера Борисовна Одоева хэлээ.

Москва хотын "Солнечные продукты" гэнэн холдингово компаниин генеральна директор С.Н.Ивановой жэл бүри үүсхэдэг, мүнөө жэлдэ 10 мянган түхэригэй мүнгэн шан 11-дэхи класс дүүргэжэ байһан Сарана Цыренжаповада олгогдоо.

Тиихэдэ лицей-хургуули эгээл түрүүн дүүргэжэ гарагшад баһал хуралсалдаа бэрхэ хурагшад мүнгэн шан барюулдаг гуримтай байна. Энэ жэлдэ хургуули дүүргэжэ байһан Галсан Пордиев энэ хүндэдэ хүртөө.

"Хэжэнгын аймаг" муниципальна байгуулгын районно Соведай депутат, энэ хургуули дүүргэһэн Чимит Бальжинимаевай тогтооһон мүнгэн шан 8-дахи классай хурагша Даяна Дугаровада барюулагдаа.

Тэрэшэлэн алтан, мүнгэн тэмдэгүүдээр шагнагдаһан үхибүүдэй гэртэхиндэ баяр хүргэһэн бэшгүүд барюулагдаа. Тэдэ багшанартай хамта үхибүүдэ эрдэмтэй болгохо гэжэ ехэ оролдодог гэжэ энэ хургуулийн директор Ханда Дамбиевна Гунзынова тэмдэглээ.

Удаань жэлэй туршда оролдосотой һайнаар хүдэлһэн буряад хэлэнэй багша Л.С.Ширапова, математикын - Т.Ц.Степанова, информатикын - Д.Р.Дашиева, зурагай - С.Ц.Жанчикова, түүхын - Д.Д.Цыденов болон бусад грамотануудаар, үнэтэ бэлэгүүдээр урмашуулагдаа.

Энэ хургуулийн буряад хэлэнэй багша Л.С.Ширапова 2012 оной республикын конкурсно шалгаржа, эрхим багша гэжэ тодороо, Гранпри шанда хүртэһэн байна.

хургуулийн КВН-эй бүлэг

Уян басагад хун шубуудай хатар гүйсэдхэнэ

Хүмүүжүүлгын болон эрдэмэй-методическа талаар директорэй орлогшоор хүдэлһэн дүй дүршэлынь, мэргэжэлэйн бэлиг шадабаринь энэ конкурсно эли харагдаа. Энэ багша ороной ниислэл Москва хотодо үнгэргэгдэхэ мэргэжэлэй конкурсно хабаадаха ёһотой.

Нэрлэгдэһэн эрдэмэй гуламтын багшанар мэргэжэлэй бэлиг шадабари харуулдаг конкурснуудта эдэбхитэйгээр хабаададаг. Республикын "Эрхим багша" гэнэн конкурсно хабаадажа, тэдэнэй олонийн амжалта туйланхай. Россиин хэмжээндэ баһал шалгаржа, ехэ нэрэ зэргэнүүдтэ хүртэһэн багшанар эндэ хүдэлнэ.

Энэ хургуулийн багшанар хурагшадай асуултын дүнгүүдээр сэгнэгдэжэ, элдэб номинацинуудаар баһал урмашуулагдадаг байна.

Зунай сагта хургуулийн дэргэдэ хурагшадай амаралтын талмай эмхидхэгдэхэ, 40 шабинарай сүлөө сагын зүбөөр эмхидхэхэ, тэдэниие амаруулха хүдэлмэри ябуулагдаха юм.

Росси дотор 2012 он хадаа түүхын жэл гэжэ соносхогдонхой. Тиимэһээ зунай амаралтын үедэ түүхээр, ниигэм олоной байдалаар һонирхогшодой клуб хургуулийн дэргэдэ эмхидхэгдэхээр түсэблэгдэнхэй. Лицейн 5-6-дахи классай шабинарай хүмүүжүүлэгшээр зунай амаралтын хаһада Т.Ц.Степанова томилогдонхой.

Мүнөө зундаа Байгалай эрьедэ майхан татаад амардаг лагерьта тус хургуулийн гурбан бүлэг хурагшад амарха ёһотой. Гадна аймагайнгаа болон бусад республикын ниислэл хото шадархи лагерьнуудта хурагшадын амардаг заншалтай.

Соёлма, Виктор Хабитуевтан лицейн эрхим хурагша Очир хүбүүнтээ

Энэ хургуули дүүргэжэ байһан хурагшад, тэдэнэй түрэлхид лицей-хургуули тухай һанамжануудаараа хубаалдаһан байна.

Галсан Пордиев, 11-дэхи классай шаби: Бэрхэ багшанар хүдэлдэг, зохид үхибүүд хурадаг. һанаан сэдхэлдэмни ехэ һайханаар һанагдадаг хургуули. Эндэл хураһамни хожомоо ажабайдалдамни тон һайн үрэ нүлөөтэй байха гэжэ бата этигэнэб.

Генин-Дулма Жигмитовна Доржиева: "Галсан хүбүүмнай энэ хургуули эрхимээр дүүргэжэ байна. Лицей-хургуули хадаа аймагай хургуулинууд соо түрүү зэргэдэ ябадаг. Багша бүхэниинь тусгаар бэлигтэй, багшын ажалай өөрын методико зохёонхой хүдэлжэ байдаг гэжэ сэгнэдэгби. Багшанарта доро дохиноб".

Соёлма Петровна Хабитуева: "Бидэ Хориин аймагай Удинск тосхондо байдагбди. Очир хүбүүмнай 5-дахи

классаа эхилжэ, эндэ хурана. Эдэ жэлнүүд соо бии бэлигыень багшанар хүгжөөжэ шадаа. Эбтэй зетэй багшанарай коллектив хүүгэдтэй, түрэлхидтэй дүтөөр харилсажа, урагшатай хүдэлнэ. Тэрэнэйн дүн эли бодо харагдал даа. Хэжэнгэ нотагайнгаа жэшээтэ хургуулида хүбүүгээ хургаһандаа ехэл баяртайбди.

Аха үетэнһөө жэшээ абажа, хургуулийн шабинарта һайн хураһыень, хуралсалай жэлэй үедэ эмхидхэгдэжэ байдаг хэмжээ ябуулгануудта эдэбхитэйгээр хабаадажа, амжалта туйлахыень үресе.

Хүндэтэ багшанарта эдэбхи үүсхэлээ улам бадараажа, эршэ зориг түгэс, энэ сагайнгаа эрилтээр эдирхэг шабинартаяа эрдэмэй орьёл өөдэ дабыт гэжэ хүсэхэ байнабди.

Эльвира ДАМБАЕВА,
манай корр.
Авторай
фото-зурагууд.

ЭНЭРХЫ СЭДЬХЭЛТЭЙ ХҮГШЭН ЭЖЫН БУЯНГААР

Хүн бүхэнэй наһанда зүб үнэн харгы заажа үгэхэ, ажабайдалдань дүнгэн найдаха хүн заабол байдаг. Светлана Алексеевнагай ажабайдалда эгээл иимэ хүн хадаа энэрхы найхан сэдьхэлтэй хүгшэн эжынь Жэгмэд Дылыковна болоно. Хурамхаанай

аймагай Аргата нютагайхид энэ абгайн дундаршагүй нигүүлэсхы найхан сэдьхэл, хүниие хайрлаха, дүнгэхэ, бодомгой гүн ухаань үндэр сэгнэдэг бэлэй. Иимэ найхан хүгшэн эжы бурханай үршөөлөөр Света басаганда үгтэһэн юм.

А. БАТОМУНКУЕВАЙ ФОТОКОЛЛАЖ

1969 ондо Света басагахан Аргатын эхин шатын нургуулида ороһон юм. Бэлдэлгын ангида нурахадань, Злата Галсановна гэжэ багшатай эрдэмэй булуу химэлхэ хүсэлтэй, үзэгүүдтэй танилсаһан юм. Удаань 1-дэхи класста ороходонь, угаа найхан шарайтай, залуухан зохидхон Ирина Юльчиновна Хобракова багшалжа эхилээд, Света багшые ехэтэ найхашаажа, тон иимэ-хэн багша болохо байна гэжэ шиидээ. Одоол дуратай багшадаа найшаагдаха гэжэ оролдон, ходол 5 сэгнэлтэ абаад, нургуулин нийтэ ажалда эгээл эдэбхитэй нурагша болоо бшуу. Урагшаа, холые хараһан бодолтой хүгшэн эжынь Света басагаһанаа ходол дүнгэжэ, энэ тэрэ ушарта зүб бурууень нэмээхэн зааж, эрдэмтэй болгохые оролдоо. Үдэшэндөө керосин дэнгээ аһаагаад, Жэгмэд Дылыковна «Гэсэр» гэнэн үльгэрые бултыень уншажа үгэдэг хэн. «Байгал» журнал болон «Буряад үнэн» сониний эгээл үнэн уншагша байһан юм.

ТҮРЭЛ АЖАХЫДАА АЖАЛАЙ НЭГЭ ЖЭЛ

Дунда нургуули эрхим түгэсөөд, түрэл ажахыдаа комсомол залуушуул нэгэ жэл ажаллаха заабол уялгатай байгаа. Тиимэһээ Света, Ханда, Чимита гэжэ нүхэд басагад тугалшан, үхэршэн, наалишанаар ажаллажа, гурбуулаа багшанарай дээдэ нургуулида ороһон юм. Мүнөө тэдэнэр олоной хүндэлдэг дээдын мэргэжэлтэй багшанар болонхой. Оюутан байхаһаа ондоо ямар найхан саг байхаб даа! Урагшаа дабшаһан эрмэлзэл дүүрэн, хотын байдал руу шурган орожо, эрдэмтэй, бэрхэ мэргэжэлтэн болохые оролдохош. Хэдэн аймагуудһаа ерэнэн олон нүхэдтэй болохош. Эгээл энэ хаһада танилсажа, нэгэ зүһэм хилээмээ хубаалдан ябаһан нүхэдһөөшни сэнтэй нүхэд байхагүй.

«БАЙГАЛАЙ ДОЛГИНУУДАЙ» СОЛИСТКА

Света эхын умайһаа үнэн мүнделхэдөө хашхаран бархираа бэшэ, харин ирагуу найханаар дуулажа захалаа гэбэл, үнэншэхөөр. 1980-яад онуудта Буряадай багшанарай дээдэ нургуулида нураһан зон оюутадай дуу хатарай «Байгалай долгинууд» гэнэн ансамблин гол дуушад Светлана Аюшина ба Бадмажа Будайн хоёрой дуулахыень найса һанана ёһотой. Байгааһаа элбэг бэлэглэһэн энэ баялигаа эдэ хоёр мүнөөшье эдлэнхэй. Аргата нютагаһаа ерэнэн эдэ хоёрые угтан абаад, дуушанай бэлиг шадабарин оньһо нюусануудтай танилсууһан

багшань хадаа композитор хүгжэмшэн Владимир Дашиевич Дамбаевай нилээн ехэ хүгжэлтын нүлөө үгэһыень Светлана Алексеевна мүнөө мэдэрдэг. Мүн эндэ баһал хайрата хүгшэн эжы Жэгмэд Дылыковнагай хубита нилээн байха юм. Юуб гэхэдэ, хүгшэн эжынь нютагтань үнгэрһэн найр нааданда Светые эльгээдэг бэлэй. Тиихэдэнь Света эжынгээ хэлэһэн үгэнүүдые гоё найханаар шүлэг мэтээр уншаад, хүн зониие амаршалдаг хэн. Тиигэжэ мүнөө Светлана Ошоровагай олон зоной анхарал татажа, юмэ хөөрөжэ, дуугаржа шадаха бэлэгийн эхин эндэһээл бэшэ гү?

«БАГША БОЛОХО ЗҮБ ЛЭ ХАРГЫ ШЭЛЭЭ»

Дээдэ нургуулиа дүүргээд, Загарайн аймагай «Новая Курба» гэнэн нютагта 5 жэлэй туршада ажаллаа. Удаань нэгэтэ Оперо болон баледэй театрай дэргэдэ Сергей Шагжиевич Чагдуровтай уулзаһадань, тэрэнь эдэбхитэй оюутан Светые найр ханажа, аспирантурада орохыень дурадхаба. Света даб гээд, сошоһондоо арсажархёод, Аргатаяа ошоод, хайрата эжыдээ хэлэхэдэнь, Жэгмэд Дылыковна үлгөөдэртэнь Улаан-Үдэ бусаажа, «аспирантура оронгүй, бү бусаарай» гэнэн юм. Тиигэжэ Светлана Алексеевна аспирантурада ороод, профессор, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор Сергей Чагдуровай хүтэлбэри дор «Буряад арадай аман зохёолой далда удха» гэнэн гаршагта ажаллаар хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидатай нэрэ зэргэ хамгаалһан юм. 1997 онһоо мүнөө болотороо Светлана Алексеевна Аюшина-Ошорова Буряадай Гүрэнэй университетэй Үндэһэтэнэй институтдай аман зохёолой танхимай доцентээр эрхим ажаллана.

ОЮУТАДАЙ АЖАЛЛАХАДА ГОЁ ДАА

Светлана Алексеевна ганса лекци уншаад, эрдэмдэ нургана бэшэ, мүн оюутадтай куратораар ажалладаг. Оюутад багшадаа дуратай: «Ажабайдаларнай ходол хонирхожо, һанаагаа зобожо, энэ тэрэ хэрэгыемнай шийдхэлсэжэ үгэдэг», - гэжэ нэгэн дуугаар хэлээ бэлэй. Өөрынгөө группатай кино, театр, музей ошохо, библиотекэдэ үнгэрһэн эрдэмэй конференцинуудтэ хабаададаг, аяншалга эмхидхэдэ, мүн 1-дэхи курсынь оюутадтай зундаа аман зохёол суглуулхая Буряадай үргэн тала нютагуудаар ошожо, шэнжэлэлгын горитой-хон ажал ябуулдаг. Тэндэ суглуулһан аман зохёол бултыень согсолон, ном болгон хэлбэдэг юм. Жэшэнь, нёдондо Екатеринбург хотын «Лукоморье Пик-

черс» гэнэн анимациин фильмүүдэй студиин режиссер Алексей Бенедиктов Светлана Алексеевнада хонходожо, «У лукоморья» гэнэн А.С. Пушкинай онтохой буряад хэлэн дээрэ оршуулга бии гээшэ гү, гэжэ хонирхо. Светлана Алексеевна Гунга Чимитовэй оршуулга оложо, диктор, артист Баатар Цыбеноей уран гоёор уншаһан шүлэгые эльгээдэ, мультфильм байгуулагдаһан юм.

ЭХЭНЭРЭЙ ҮҮРГЭ ЮУН ГЭЭШЭБ?

Светлана Алексеевнаһаа энэ асуудал нурахадамни, нэгэ бага бодолго тоолоод, иигэжэ хэлэбэ:

«Эхэнэр хүндэ энэ дэлхэй дээрэ наһанай найр нүхэртэй, эрхэ бэрхэ хүүгэдтэй, сэдьхэлдээ таарама ажалтай, олон хайрата нүхэдтэй ябаханаа бэшэ ямар ондоо жаргал байхаб даа. Би энэниие бурханай табисуураар үгтэһэн үүргэ гэжэ ойлгодогби. Хайрата эжымни 87 хүрэтэр наһалаад, алтан дэлхэйтээ хахасаа. Би мүнөө болотороо үгылжэ, шаналжа ябадагби. Теэд хун мүнхэ бэшэ, нигүүлэсхы сэдьхэлтэй эжымни бурханай орондо ошожо, жаргалтай байгаа ёһотой...»

НАЙДАМТАЙ ХАДА, НАҢАЙНЬ ГУРБАН НАЙДАЛНУУД

Светлана Алексеевнагай наһанайн нүхэр Сергей Гармаевич Ошоров педагогикын эрдэмэй кандидат, доцент юм. Багшын ажалай хүшэр дабаануудые сугтаа дабалсан, ажабайдалдаа хайрата нүхэрэйнгөө найдамтай хада боложо үгөөд, гурбан найхан үринэрөө ходол дүнгэлсэн байдаг. Аида басаганинь Ага нютагта хадамда гаранхай, хоёр зээнэрые эжы абадаа бэлэглэһэн. Гүнсамба хүбүүниинь 5-дахы классай нурагша, Ирина басаганиинь мүнөө 2-дохи класста оронхой. Светлана Алексеевна дүрбэн тэгшэ бэлигтэй: эдэ амтатайгаар шанадаг, ариг сэбэр байдал гэртээ сахидаг, гэрээр дүүрэн үнгэтэ найхан сээсүүдые ургуулдаг, хотын захда байһан модон гэртээ зундаа элдэб гоё алим жэмэс болон огородой эдэ элбэгээр ургуулдаг.

Зунай түрүүшын һарын эхиндэ хүндэтэ наһагдаха Светлана Алексеевна Ошорова түсэб дүүрэн тэгуулхэ, тэбхэр 50 наһанайнгаа һайндэр тэмдэглэнэ. Наһанай жаргал эдлэжэ, наартай, золтой һуугыт даа! Жэл сагуудай һэлгээн соо жэншэдгүй алхалан ябыт даа!

Цырегма САМПИЛОВА.

ҮНЭР БАЯН ГЭР БҮЛЭ

Манай Аха нютагта олон үхибүүдые үндылгэһэн айлууд олон. Тэдэнэй нэгэн Сергей Содномович, Валентина Лопсоновна Сыреновтэнэй гэр бүлэ болоно.

Энэ гэр бүлэ 51 жэлэй туршада түрэнэн тоонто нютагтаа эбтэй эетэй, аяар долоон үхибүүдые хүн болгожо, хүл дээрэнэ табиһан юм. Сыреновтэнэй гэр бүлын залуу наһан гүрэн түрын социализм байгуулха үе сагта, колхоз совхозуудай һалбаран хүгжэжэ байгаа 60-70 онуудтай нягта холбоотой. Мүнөө 73 наһатай гэрэй эзэн Сергей Содномович хүнгэн солбон зандаа. Олон дүүнүүдые дахуулан үндыһэн ахатан балшар бага наһанһаа хара ажал хэжэ, бүри эртүүр хамтын ажахыда эдэбхитэйгээр хабаадажа, хүдөөгэй ажалда дүршэһэн юм.

- Долоотойһоо эхилээд үхэр малаа харалсажа, эдээлүүлхэ, үһалүүлхэ, үбһэ ногоо, тэжээл бэлдэхэ гэхэ мэтын ажал хүдөөдэ мундаха бэшэ, хэжэл ябааб. Тэрэ үедэ найр хубсаһа хунар байгаа бэшэ даа, зундаа үнээгээ эбилгэхэдээ, үхэрэйнгөө халуун шээһэ, шабаһан соо нүсэгэн хүлөө дулаасуулагша бэлэйб, - гэжэ Сергей Содномович хөөрэнэ. Хэһэн ажалыншые урагшатай. Даажа абаһан 100 һарлаһаа 90 тугал абажа, социалис мурьсөөндэ оло дахин илажа шалгарһан байха юм.

Үндэр хада хабсагайн оройгоор бэлшэдэг, бардам дорюун, сүлөө бэлшэхэ дуратай һарлагуудай хойноһоо үбэлэй шэрүүн хүйтэндэ, үбдэг хүрэмэ саһа махан ябажа, эгсэ эрид хабсагай шулуун өөдэ гараха, дабаха, мүлхихэ – ямар ехэ ажал бэ даа! Габшагай ажалдаа амжалта түгэс ажаллажа ябаһан Сергей Содномовичые гүрэн түрын талаһаа үндэрөөр сэгнэжэ, олон тоото грамотануудаар тэмдэглээ, «Ажалда шалгарһанай түлөө» медалар шагнагдаһан юм.

Наһанайн нүхэр Валентина Лопсоновна 1942 ондо Бадма Жалсараевна Убашеевагай гэр бүлэдэ 2-дохи үхибүүн боложо түрэнэн юм. Эжынь хадаа бүхэли наһандаа суутай малшанаар ажаллаа. Үдхэн, найр шанартай хайнагуудые һааж, табигдаһан гүрэнэй түсэб бултыень нягта дүүргэжэ, эрхимүүдэй тоодо ороһон Бадма Жалсараевна хадаа Буряадай АССР-эй Верховно Сөвөдэй депутат нэгэн байгаа. Иимэ бэрхэ эжын хажууда үхибүүдын бэрхэ болонгүй яахаб даа. Бадма Жалсараевнагай аша зээнэрын булта дээдэ нургуулигай, гурбаниинь эрдэмэй кандидатууд болонхой.

Сергей Содномовичой нүхэр Валентина Лопсоновна суута ажалша эжыгээ даган, наалишанаар амжалтатай хүдэлһэн. Аймаг дотор суутай залуу наалишадтай суг хамта социалис мурьсөөнүүдтэ шалгаран, Хүндэлэлэй грамотаар болон 1000 түхэриг шанда хүртэһэн байна. Социалис мурьсөөнүүд улам дэлгэржэ, һара, квартал бүхэндэ дүнгүүд согсологдожо, 1974 ондо «Коммунизм» колхоз ВДНХ-гай 2-дохи шатын дипломоор болон «УАЗ» түхэлэй автомашинаар шагнагдаа бэлэй. «Энэ ажахымнай дарга Борис Цыренжапович Мунконовые, парторг Нима Нимаевич Мункиновай ударидалга дор манай колхозой ажал хүдэлмэри амжалтатай, урагшатай ябаал даа», - гэжэ Валентина Лопсоновна дурсана.

«Коммунизм» колхозой хүгжэлтэдэ ехээн хубитаяа оруулһан Сергей Содномович Валентина Лопсоновна хоёр мүнөө Жаханаа нууринда ажаһууна. Наһанайнгаа амаралтада гаража, һаншаг сагаан аба, буурал эжы болоһоншые һаа, хүдөөгэй ажала алдаагүй, мяха шүлэ, һү, тоһоёо олон хүүгэд, аша зээнэртээ эльгээһэн лэ зандаа.

Октябрина ДАШЕЕВА.

Понедельник, 11

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
07.15 М/Ф "МОЯ ЛЮБОВЬ"
07.40 Х/Ф "БЕРЕГ"
09.00 "СЛУЖУ ОТЧИЗНЕ!"
09.35 "ТИМОН И ПУМБА"
10.00 М/С "СМЕШАРИКИ. ПИН-КОД"
10.15 "ЗДОРОВЬЕ"
11.15 "НЕПУТЕВЫЕ ЗАМЕТКИ"
11.35 "ПОКА ВСЕ ДОМА"
12.25 "ФАЗЕНДА"
13.15 Х/Ф "ВЕРНЫЕ ДРУЗЬЯ"
15.10 Т/С "ЖЕНСКИЕ МЕЧТЫ О ДАЛЬНИХ СТРАНАХ"
19.10 "АЛЕКСАНДР ПОРОХОВЩИКОВ. НАМ НЕ ЖИТЬ ДРУГ БЕЗ ДРУГА"
20.10 Х/Ф "ДОМ НА КРАЮ"
22.00 "ВРЕМЯ"
22.30 Т/С "СЧАСТЛИВЫЙ БИЛЕТ"
23.30 Х/Ф "ВОЗВРАЩЕНИЕ В ГОЛУБУЮ ЛАГУНУ"
01.30 Х/Ф "НЕЕСТЕСТВЕННЫЙ ПОВЕД"
03.15 "ЗВЕЗДЫ ЭФИРА. НИКОЛАЙ ОЗЕРОВ"
03.30 ЧЕМПИОНАТ ЕВРОПЫ ПО ФУТБОЛУ-2012. СБОРНАЯ УКРАИНЫ - СБОРНАЯ ШВЕЦИИ. ПРЯМОЙ ЭФИР ИЗ УКРАИНЫ
05.45 Т/С "В ПАУТИНЕ ЗАКОНА"

«РОССИЯ»

06.05 Х/Ф "МЫ С ВАМИ ГДЕ-ТО ВСТРЕЧАЛИСЬ"

08.00 Х/Ф "ЭКИПАЖ"
10.55 "КОСМИЧЕСКАЯ СТРАЖА"
11.50 Т/С "ЗАПИСКИ ЭКСПЕДИТОРА ТАЙНОЙ КАНЦЕЛЯРИИ"
13.40, 15.15 "ПЕСНЯ ГОДА". ЧАСТЬ ПЕРВАЯ
15.00, 00.40 ВЕСТИ
16.55 Х/Ф "КУКУШКА"
20.40 Х/Ф "КОГДА ЗАЦВЕТЁТ БАГУЛЬНИК"
00.55 ФУТБОЛ. ЧЕМПИОНАТ ЕВРОПЫ. ФРАНЦИЯ - АНГЛИЯ. ПРЯМАЯ ТРАНСЛЯЦИЯ ИЗ УКРАИНЫ
03.00 ТОРЖЕСТВЕННАЯ ЦЕРЕМОНИЯ ЗАКРЫТИЯ XXIII-ГО КИНОФЕСТИВАЛЯ "КИНОТАВР"

КУЛЬТУРА

08.00 "ЕВРОНЬЮС"
11.05 "ОБЫКНОВЕННЫЙ КОНЦЕРТ С ЭДУАРДОМ ЭФИРОВЫМ"
11.35, 01.30 Х/Ф "КОРОЛЬ-ОЛЕНЬ"
12.45 "СЛУЖУ МУЗАМ, И ТОЛЬКО ИМ!" ЮРИЙ ЯКОВЛЕВ. ДЕТСКИЙ СЕАНС
13.25 Х/Ф "МОСКВА - КАССИОПЕЯ"
14.45 М/Ф "ДВЕ СКАЗКИ"
15.05 Д/Ф "ПАРУСА "КРУЗЕНШТЕРНА". ПОВЕСТЬ О ЮНГАХ И КАПИТАНАХ XXI ВЕКА"
16.00 НА ЦВЕТНОМ "ЦИРК ПРОДОЛЖАЕТСЯ"
16.55 ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АКАДЕМИЧЕСКИЙ АНСАМБЛЬ НАРОДНОГО ТАНЦА ИМЕНИ И. МОИСЕЕВА. ИЗБРАННОЕ
17.35, 02.40 МАСТЕР-КЛАСС НИКИТЫ МИХАЛКОВА В МЕЛИХОВЕ
18.30 Х/Ф "НЕОКОНЧЕННАЯ ПЬЕСА ДЛЯ МЕХАНИЧЕСКОГО ПИАНИНО"
20.10 "РОМАНТИКА РОМАНСА"

21.05 "ХРУСТАЛЬНЫЙ БАЛ "ХРУСТАЛЬНОЙ ТУРАНДОТ" В ЧЕСТЬ ЮЛИИ БОРИСОВОЙ
22.15 КОНЦЕРТ
23.45 Х/Ф "КОРОЛЕВА-ДЕВСТВЕННИЦА"
03.40 М/Ф "ЛЕГЕНДЫ ПЕРУАНСКИХ ИНДЕЙЦЕВ"

АРИГ УС

07.00 М/Ф "АЛЕНЬКИЙ ЦВЕТОЧЕК "БЫСОКАЯ ГОРКА"
08.00 М/С "ГУБКА БОБ КВАДРАТНЫЕ ШТАНЫ"
09.20, 19.30 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ
09.40 "БУДЬТЕ ЗДОРОВЫ!". ПОГОДА
10.00 "МУНГЭН СЭРГЭ". ПОГОДА
10.25 "СМЕШАРИКИ" НА "АРИГ УСЕ"
10.35 М/Ф ПЕРЕЗАГРУЗКА
12.00, 20.00 Т/С "УНИВЕР": "НОВАЯ ОБЩАГА"
19.50 "МУЗЕЙНЫЕ ТАЙНЫ" ПОГОДА
21.00 "КОМЕДИ-КЛАБ"
22.00 НАША RUSSIA. ПОГОДА
23.00 "ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ". ПОГОДА
00.00 "ДОМ-2. ПОСЛЕ ЗАКАТА"
00.30 Х/Ф "ЗВЕЗДНЫЕ ВОЙНЫ": "СКРЫТАЯ УГРОЗА"

ТИВИКОМ

06.15 "ЗУРХАЙ"
06.20, 09.00 "ВКУСНО"
06.50 "ДЕТЕКТОР"

07.00 "ВО САДУ ЛИ, В ОГОРОДЕ". "ЗУРХАЙ"
07.30 "УТУМАТА"
07.50, 21.00 "ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ". XX ВЕК"
08.00 М/Ф "ЗУРХАЙ"
09.30 "ХОРОШЕЕ КИНО". "ЗУРХАЙ"
10.00 "ВАШЕ ПРАВО"
10.15 "ЛХАСА"
10.30 "ШКОЛЬНОЕ ТВ". "ЗУРХАЙ"
11.00 Х/Ф "ХРАБРЫЙ ПОРТНЯЖКА"
12.50, 19.00 "АБИТУРИЕНТ"
13.00 Х/Ф "КРЫЛЬЯ АНГЕЛА"
15.00 Т/С "РЕПОРТЕРЫ"
19.10 "КРЕМЛЬ-9". "ЗУРХАЙ"
20.00 "БЕЗУМНО КРАСИВЫЕ". "ЗУРХАЙ"
21.10 Х/Ф "СУРИКАТЫ"
22.50 "МОСКВА - МАРШРУТНАЯ КАРТА"
23.50 НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ

СТС «БАЙКАЛ»

17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ
06.00 Х/Ф "ШАРАДА"
08.10 М/Ф "В ПОРТУ"
08.30, 16.00 "МЕСТНОЕ ВРЕМЯ" НА СТС-БАЙКАЛ
09.00 "САМЫЙ УМНЫЙ"
10.45, 13.45 М/С "ТОМ И ДЖЕРРИ"
11.00 "ГАЛИЛЕО"
12.00 Х/Ф "АРТУР И МЕСТЬ УРДАЛАКА"
14.00 "ПОЛОСАТОЕ СЧАСТЬЕ"
16.30 Т/С "6 КАДРОВ"
17.50 "МАДАГАСКАР"
19.25 "МАДАГАСКАР-2. ПОБЕГ ИЗ

АФРИКИ"
21.00 Х/Ф "АРТУР И ВОЙНА ДВУХ МИРОВ"
22.50 "БЕЗ БАШНИ". ВЕДУЩИЙ - ДОМЕНИК ДЖОКЕР
23.50 Х/Ф "ИГРЫ СТРАСТИ"
01.35 Х/Ф "ОКРАИНА"

НТВ

06.40 Т/С "СУПРУГИ"
08.25 "СМОТР"
09.00, 11.00, 14.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
09.15 "ДИКИЙ МИР"
09.45 "ИХ НРАВЫ"
10.25 "ЕДИМ ДОМА"
11.20 "ПЕРВАЯ ПЕРЕДАЧА"
11.55 "РАЗВОД ПО-РУССКИ"
13.00 "ДАЧНЫЙ ОТВЕТ"
14.20 Т/С "ПЛАТИНА-2. СВОИ И ЧУЖИЕ"
20.30 Т/С "НОВАЯ ЖИЗНЬ СЫЩИКА ГУРОВА. ПРОДОЛЖЕНИЕ"
00.15 КОНЦЕРТ "КРАСИВАЯ МОЯ"
02.05 Т/С "ЧАС ВОЛКОВА"
03.05 "ГЛАВНАЯ ДОРОГА"
03.40 Т/С "РУБЛЁВКА. LIVE"
05.35 Т/С "ЗНАКИ СУДЬБЫ"

5 КАНАЛ

07.00 М/Ф
11.00, 19.30 "СЕЙЧАС"
11.00, 01.40 Т/С "ДВА ЦВЕТА СТРАСТИ"
15.50 Т/С "ДЕТЕКТИВЫ"
17.55, 19.45 Т/С "СЛЕД"
22.00 Т/С "КАПКАН"
06.15 Д/С "КАЛЕНДАРЬ ПРИРОДЫ. ЛЕТО"

Вторник, 12

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
07.15 М/Ф "БРЕМЕНСКИЕ МУЗЫКАНТЫ"
07.35 Х/Ф "БЕРЕГ"
08.55 Х/Ф "БАРЫШНЯ-КРЕСТЬЯНКА"
11.15 "ДВЕ ЗВЕЗДЫ". ЛУЧШЕЕ
13.15, 16.15, 19.15 Т/С "ДЕСАНТУРА"
16.00 НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
19.00 "ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ" С СУБТИТРАМИ
22.00 "ВРЕМЯ"
22.30 Т/С "СЧАСТЛИВЫЙ БИЛЕТ"
23.35 "ЗОЛОТОЙ ГРАММОФОН"
02.00 Х/Ф "АССИСТЕНТКА"
03.30 ЧЕМПИОНАТ ЕВРОПЫ ПО ФУТБОЛУ-2012. СБОРНАЯ РОССИИ - СБОРНАЯ ПОЛЬШИ. ПРЯМОЙ ЭФИР ИЗ ПОЛЬШИ

«РОССИЯ»

07.10 Х/Ф "КАЛИНА КРАСНАЯ"
09.15 Х/Ф "ИСПЫТАНИЕ ВЕРНОСТИ"
11.30 Т/С "ЗАПИСКИ ЭКСПЕДИТОРА ТАЙНОЙ КАНЦЕЛЯРИИ"
13.20, 15.15 "ПЕСНЯ ГОДА". ЧАСТЬ ВТОРАЯ
15.00, 21.00, 00.40 ВЕСТИ
17.00 МОСКВА. КРЕМЛЬ. ЦЕРЕМОНИЯ ВРУЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРЕМИЙ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
18.00 Х/Ф "СЛУЖЕБНЫЙ РОМАН"
21.15 Х/Ф "ДЕЛА СЕМЕЙНЫЕ"
23.10 Х/Ф "СВАДЬБА"

00.55 ФУТБОЛ. ЧЕМПИОНАТ ЕВРОПЫ. ГРЕЦИЯ - ЧЕХИЯ. ПРЯМАЯ ТРАНСЛЯЦИЯ ИЗ ПОЛЬШИ
03.00 Х/Ф "4 ТАКСИСТА И СОБАКА"

КУЛЬТУРА

07.30 "ЕВРОНЬЮС"
11.05 "ОБЫКНОВЕННЫЙ КОНЦЕРТ С ЭДУАРДОМ ЭФИРОВЫМ"
11.35, 01.30 Х/Ф "ДВЕНАДЦАТАЯ НОЧЬ"
13.00 "ЛЕГЕНДЫ МИРОВОГО КИНО". ДЕТСКИЙ СЕАНС
13.30 Х/Ф "ОТРОКИ ВО ВСЕЛЕННОЙ"
14.50 М/Ф "ПЕТУХ И КРАСКИ"
15.05 Д/Ф "ПАРУСА "КРУЗЕНШТЕРНА". ПОВЕСТЬ О ЮНГАХ И КАПИТАНАХ XXI ВЕКА"
16.00 "ВСЯ РОССИЯ". ФОЛЬКЛОРНЫЙ ФЕСТИВАЛЬ. ЛУЧШЕЕ
17.35, 02.55 Д/Ф "НЕЗРИМЫЕ ХРАНИТЕЛИ КРЕМЛЯ"
18.20 КОНЦЕРТ "ЕВГЕНИЙ ДЯТЛОВ. ПЕСНИ О ЛЮБВИ"
19.20 Х/Ф "РАЗНЫЕ СУДЬБЫ"
21.05 В ГОСТЯХ У ЭЛЬДАРА РЯЗАНОВА. ТВОРЧЕСКИЙ ВЕЧЕР АЛЕКСАНДРА ШИРВИНДТА
22.15 ТРИ ЗВЕЗДЫ В БЕРЛИНЕ. АННА НЕТРЕБКО, ЙОНАС КАУФМАН, ЭРВИН ШРОТ
23.45 Х/Ф "КОРОЛЕВА-ДЕВСТВЕННИЦА"
03.40 М/Ф "МЕНА"

АРИГ УС

07.00 М/С "ДОКТОР АЙБОЛИТ"
08.10 Х/Ф "САДКО"
09.35 "СМЕШАРИКИ" НА "АРИГ

УСЕ". ПОГОДА
09.55, 19.30 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ. ПОГОДА
10.15 ПЕРВЕНСТВО БУРЯТИИ ПО МИНИ-ФУТБОЛУ
10.30, 11.30 "ЖЕНСКАЯ ЛИГА"
11.00 "ВКУСНО" ЖИТЬ"
12.00, 20.00 Т/С "ИНТЕРНЫ"
19.50 "СМЕШАРИКИ" НА "АРИГ УСЕ"
22.00 Т/С "ИНТЕРНЫ": "ИСТОРИЯ БОЛЕЗНИ"
23.00 "ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ". ПОГОДА
00.00 "ДОМ-2. ПОСЛЕ ЗАКАТА"
00.30 Х/Ф "ЗВЕЗДНЫЕ ВОЙНЫ": "АТАКА КЛОНОВ"

ТИВИКОМ

06.25 "ЗУРХАЙ"
06.30 "КРЕМЛЬ-9"
07.20 "ВКУСНО". "ЗУРХАЙ"
07.50, 21.00 "ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ". XX ВЕК"
08.00 М/Ф "ЗУРХАЙ"
09.00 Д/Ф "РЕМБРАНТ ВАН РЕЙН". "ЗУРХАЙ"
10.05 "10 САМЫХ"
10.30 Х/Ф "ТРИ ОРЕШКА ДЛЯ ЗОЛУШКИ". "ЗУРХАЙ"
12.00 "БОЕВАЯ СУББОТА" (ПОВТОР ОТ 02.06.12)
12.55, 18.50 "АБИТУРИЕНТ"
13.00 Х/Ф "СУРИКАТЫ"
14.40 Т/С "НЕТ СПАСЕНЬЯ ОТ ЛЮБВИ". "ЗУРХАЙ"
18.30 Д/Ф "ЗВЕЗДА АЛДАРА", "ЗУРХАЙ"
19.00 "КРЕМЛЬ-9". "ЗУРХАЙ"
20.00 "БЕЗУМНО КРАСИВЫЕ". "ЗУР-

ХАЙ"
21.10 Х/Ф "ЛИЧНЫЙ НОМЕР". "ЗУРХАЙ"
23.10 НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ
06.00 Х/Ф "ИСЧЕЗНУВАША БАННИ ЛЕЙК"
08.05 М/Ф "РОВНО В ТРИ ПЯТНАДЦАТЬ..."
08.30, 16.00 "МЕСТНОЕ ВРЕМЯ" НА СТС-БАЙКАЛ
09.00 М/С "ТОМ И ДЖЕРРИ"
10.35 Х/Ф "ОСТРОВ СОКРОВИЩ"
14.10 Х/Ф "АРТУР И ВОЙНА ДВУХ МИРОВ"
16.30 Т/С "6 КАДРОВ"
17.55 М/Ф "МАДАГАСКАР-2. ПОБЕГ ИЗ АФРИКИ"
19.30 ШОУ "УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ". НЕ ВЕШАТЬ ХВОСТ, ВЕТЕРИНАРЫ!
21.00 Х/Ф "ДНЕВНИК БРИДЖИТ ДЖОНС"
22.50 Х/Ф "БРИДЖИТ ДЖОНС": "ГРАНИ РАЗУМНОГО"
00.45 ТРИКОЛОР ТВ. 10 МИЛЛИОНОВ АБОНЕНТОВ
01.45 Х/Ф "ХРАНИТЕЛЬ"

НТВ

06.35 М/Ф
06.45, 09.15 Х/Ф "БОМЖИХА"
09.00, 11.00, 14.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
11.20 Х/Ф "ОШИБКА СЛЕДСТВИЯ"

Среда, 13

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.40, 13.10 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.50 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!"
11.55 "МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
13.25 Т/С "ЖЕНСКИЙ ДОКТОР"
14.20 "ФАЗЕНДА"
15.00 "ДРУГИЕ НОВОСТИ"
15.25 "ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ"
16.15 Т/С "ДЕВИЧЬЯ ОХОТА"
17.20 "ХОЧУ ЗНАТЬ" С МИХАИЛОМ ШИРВИНДОМ
18.00 "ЖДИ МЕНЯ"
19.00 "ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ" С СУБТИТРАМИ
19.25 "МЕЖДУ НАМИ, ДЕВОЧКАМИ"
20.00 "ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!"
21.00 "ПУСТЬ ГОВОРЯТ"

22.00 "ВРЕМЯ"
22.30 Т/С "СЧАСТЛИВЫЙ БИЛЕТ"
23.35 "ЛЮБОВЬ ГЛАЗАМИ МУЖЧИН"
00.30 "НОЧНЫЕ НОВОСТИ"
00.50 "УДОВОЛЬСТВИЕ И БОЛЬ"
01.35 Х/Ф "ДИРЕКТОР"
03.40 ЧЕМПИОНАТ ЕВРОПЫ ПО ФУТБОЛУ-2012. СБОРНАЯ ГОЛЛАНДИИ - СБОРНАЯ ГЕРМАНИИ. ПРЯМОЙ ЭФИР ИЗ УКРАИНЫ

«РОССИЯ»

06.00 "УТРО РОССИИ"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
10.00 "С НОВЫМ ДОМОМ!"
10.45 "О САМОМ ГЛАВНОМ"
12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ
12.30, 15.30, 18.30, 21.30 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ
12.50 Т/С "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ"
13.50 "ЛЮБЛЮ, НЕ МОГУ!"
14.50, 17.45 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ

15.50 Т/С "ЕФРОСИНЯ. ТАЁЖНАЯ ЛЮБОВЬ"
16.45 Т/С "КРОВИНУШКА"
18.50 Т/С "СВАТЫ-4"
19.55 "ПРЯМОЙ ЭФИР"
21.50 Х/Ф "ТЕМНЫЕ ВОДЫ"
23.45 Т/С "СУД"
00.35 ВЕСТИ+
00.55 ФУТБОЛ. ЧЕМПИОНАТ ЕВРОПЫ. ДАНИЯ - ПОРТУГАЛИЯ. ПРЯМАЯ ТРАНСЛЯЦИЯ ИЗ УКРАИНЫ
03.00 "РОССИЯ МОЛОДАЯ". ПРАЗДНИЧНЫЙ КОНЦЕРТ. ТРАНСЛЯЦИЯ С КРАСНОЙ ПЛОЩАДИ

КУЛЬТУРА

07.30 "ЕВРОНЬЮС"
11.00 "НАБЛЮДАТЕЛЬ"
12.15, 02.40 Т/С "ПЕРРИ МЭЙСОН"
13.10 Д/Ф "КОГДА СОЛНЦЕ ОСТАНАВЛИВАЕТСЯ. КЕПЛЕР, ГАЛИЛЕЙ И НЕБЕСА"
14.10 "КРАСУЙСЯ, ГРАД ПЕТРОВ!"
14.35, 22.10 Х/Ф "МАЛЕНЬКИЕ ТРАГЕДИИ"

16.10 Д/Ф "КЛЮЧ К СМЫСЛУ. ИВАН СЕЧЕНОВ"
16.40, 20.30, 00.30 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
16.50 М/Ф
17.40 Д/С "ДИКАЯ ПРИРОДА ВЕНЕСУЭЛЫ"
18.30 МАСКАРАД БЕЗ МАСОК. РОССИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КАМЕРНЫЙ "ВИВАЛЬДИ-ОРКЕСТР"
19.45 Д/Ф "ВЛАДИМИР АРНОЛЬД"
20.45 "ГЛАВНАЯ РОЛЬ"
21.05 "АБСОЛЮТНЫЙ СЛУХ"
21.45 ТЕ, С КОТОРЫМИ Я. СЕРГЕЙ ГАРМАШ
23.45 "МАГИЯ КИНО"
00.50 Х/Ф "ЭФФИ БРИСТ"
03.30 Д/Ф "ОКЕАН - МИР КРАСОТЫ И ЖИЗНИ"

АРИГ УС

07.00 М/Ф "СКАЗКА О РЫБАКЕ И РЫБКЕ", "МОЙДОДЫР", "ЛЕСНАЯ ПЕСНЯ"
08.10, 19.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУК-

ЦИЯ". НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ. ПОГОДА
08.30, 14.20 "СМЕШАРИКИ" НА "АРИГ УСЕ"
08.55, 11.40 М/С "ПРИКЛЮЧЕНИЯ ДЖИММИ НЕЙРОНА"
09.30 "ШКОЛА РЕМОНТА"
10.30 "ТРУДНЫЕ ДЕТИ ЗВЕЗД"
12.40 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". МИРОВЫЕ НОВОСТИ
13.00 Т/С "КУНГ ФУ ПАНДА"
13.25 "УНИВЕР"
14.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ
14.30 "ДОМ-2. LIVE"
16.45 Х/Ф "ТАМ, ГДЕ ЖИВУТ ЧУДОВИЩА"
18.30, 20.30 Т/С "УНИВЕР": "НОВАЯ ОБЩАГА"
19.20 "АФИША". ПОГОДА
19.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" Т/С "ИНТЕРНЫ"
20.00 Х/Ф "БЕРЕМЕННЫЙ"
23.00, 00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". ПОГОДА
23.35 "ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ"

НОНИРХОЛТОЙ НОМ ГАРАБА

«**Б**уряад-монгол ном» хэблэлээр бэлдэгдэн гаргагдажа, Москва хотын типографинуудай нэгэндэ барлагдахан угаа хонирхолтой ном байгша жэлэй май нара соо Улаан-Үдэдэ гараба. Тэрэ хадаа мэдээжэ уран зохёолшо Цыдып Цырендоржиевай гуурхан дорхоо гарахан «Хододоо үдэр байдаггүй...» гэнэн гаршагтай ном болоно.

Тус нилээн томо ном гаргаха хэрэгтэ мүнгэ номолжо, уншагшадтаа хүрэхэ арга, боломжыень олгоһон хүзэгтэйшүүлэй «Дхарма» нэгэдэл болон энэ нэгэдэлэй зүблэлэй түрүүлэгшэ Нимажап Ильич Илюхинов горитой эдэбхи, үүсхэл гаргаһан байна. Иимэ найн зоной би байһан хадан энэ хонирхолтой роман өөрынгөө уншагшадта хүрэхэ аргатай болоо гэшэ.

Тиимэһээ энэ ном гаргаха хэрэгтэ туһалһанайн түлөө бүгэдэ уншагшадтай зүгһөө «Дхарма» нэгэдэлэй гэшүүдт болон Нимажап Ильич Илюхиновтэ тон ехэ найн найхание хүргэжэ, саашанхи ажал ябуулгадан амжалта хүсэхэ дурхан хүрэнэ.

Гадна энэ номой гараха хэрэгтэ баһал горитойгоор туһалһан Сэсэг Гылыковна Осорова, Дмитрий Ой-долович Гармаевта нэн түрүүн, мүн лэ Жаргал Батодалаевич Бадагаровта, Елена Иролтуйевна Дондокова, Баярмаа Цыдыповна Цыденова үнэн зүрхэнэй баяр баясхалан хүргэхэ дуран хүрэнэ. Харин эдэ зоной хэһэн ажалын тэдэниен хүндэлхэ мэдэрэл нэн түрүүн түрүүлхэл ёһоороо түрүүлнэ.

Тус ном соо хэблэгдэһэн «Хододоо үдэр байдаггүй...» гэжэ роман хадаа үнэн дээрээ Буряад-Монголой мэдээжэ ниитын болон шажан мүргэлэй ажал ябуулагша Агван Доржиевай ажаһуудалда болон ажаябадалда зорюулагдаһан зохёол болоно. Тус роман дотор гол геройн Анжуур хамба гэжэ нэрлэгдэһэн байна.

Роман соохи үйлэнүүд хоёр ондоо оршондо болоно. Түрүүшын оршон хадаа Анжуур хамбын НКВД-эйн яһа хухалагшадтай үүсхэнэн тон юрын байбашье, аймшагтай шанга тэмсэл манай онсо анхаралда табигдана. Тиихэдэ энэ тэмсэлын зоной хоорондох юрын тэмсэл байхаа гадна оюун бодолой болон бэын тамирай дэлисын, зоболон соогуур өөрынгөө хүн түхэлые огто алдангүй гаралгын үндэһэн дээрэ болоһон тэмсэл гэжэ роман дотор харуулагдана. Тиигэхэ зуураа хоёр талын адли бэшэ байдалда байһаниень гансата обёормоор. Тиигэхэ энэ тэмсэлэй хажуугаар үзэл бодолой талаар хэтэдэ боложол байдаг булясалдаан эндэ мүн лэ өөрынгөө хууриен эзэлхэл ёһоороо эзэлнэ.

Хоёрдохой оршониин хадаа Анжуур хамбын (Агван хамбын, наарамбын гээд уншахада болоно) бодото юрэнхи ажабайдал тухайгаа ханаануудайн хонирхолтой хэһэгүүд болоно. Тиихэдэ энэ ажабайдалын элдэб оршон байдалда, элдэб газар, нутагуудта, ханал, бодолойн элдэб янзатай бай-

хада ябана.

Жэшээлэн хэлэбэл, Буряад-Монгол, Түбэд, Монгол, Хитад, Росси, Франци, Англи, Энэдхэг болон бусад зарим оронуудай дэбисхэр дээрэ болохоһоо гадна Хальмагай үргэн оршондо, Үбэр Шэбэртэ, Зүлхэ мүрэнэй эхин багай дайдада, Оронгын талада, Москвада, Бакуда, Санкт-Петербургда, Дээдэ-Үдэдэ (Улаан-Үдэдэ), Анаа, Хоридо үнгэрнэ...

Роман уншаад байхадаа, тэрэнэй гол геройнуудай янза дүрсин тон тодоор, гансата илган онсолмоор, зиндаа зиндаагаарнь табижа боломоор байһаниень тодоор ойлгон тэмдэглэмээр. Энэ талаар ажагалта хэхэдэ, сэхэ нэрлэжэ бэшэ, харин тодорхой ажал ябуулгаарнь, хэһэн хэрэгүүдээрнь, бодото ханал, бодолнуудаарнь, хайшаагаар тойроһон зондоо хандаһаарнь дамжуулан, гол түлэб геройнуудайнгаа дүрсэнүүдые харуулжа, гансата тэдэндэнь этигэмэ, ямар хүн байһаниень илган харама болгожо, роман зохёогшо найнаар шадан байха юм.

Түүхын баримтануудые абажа харахада, ехэ тодоор, байһан соонь Цыдып Цырендоржиев харуулжа шадан гэхээр байна. Жэшээ болгон дурдахада, англичануудһаа зугадан, Энэдхэгэй джунгли соогуур ябаһиень зураглахадаа, бодото дээрэн үнэншэмөөр тус аяншалгыен харуулаа. Магад, аяар холын Лаосто өөрын джунгли хараһаниин туһа болоо юм гү? Тиимэл байгаа гэшэ хаш...

**Цанид-хамба
Агван ДОРЖИЕВАЙ
ажаһуудалда болон
ажаябадалда
зорюулагдаһан зохёол**

Сталинай үеын эбүүрхэмэ хамалга, хардалгын оршон байдал, тиигээд ямар хэрэгтэ муухайгаар энэ хэрэгтэ ябуулагдаһаниень этигэмэ тодоор харуулжа, тэрэ муу муухай үедэ гартаа оруулһан хүн бүхэнөөл үзэгдөө, дуулдаггүй юмэ хээш гэжэ заабол гэмнэн харуулхые, олон жэлээр түрмэдэ оруулхаа гадна, шадан наа, буудалган доро оруулхые оролдодог байһаниень гол түлэб Анжуур хамбын зоболонгоор дамжуулан харуулхаа гадна амяараа ондоо хүнүүдэй түрмэ соохи хуби заяан тухай дан дэлгэрэнгэ бэшэше наа, тоб гэмэ тодо баримтануудаар баталжа шадананиень гайхамаар юм.

Хана дээрэ элдэб юмээр һиилэһэн зоной хандалгаар гү, али лазарет соо

уулзаһан Улаан-Үдын комсомолшуудай ударидагшын совет засагта этигэһэн зангаараа үхэлдөө хүрэнэн тухайн гэхэ мэтын богонихоншые наа, гансата этигэмэ ушаралнууд тус роман соо өөрынгөө эзэлхэл ёһотой бодото хууриен эзэлнэ.

Гадна тус романай гол геройн өөр соохи бодолнуудын энэ зохёол соо гол хуури эзэлнэ. Эдэ бодолнуудын Анжуур хамбын баян сэдхэл болон элдэб эсын ажаябадалай эсэсэй дүн гаргалга шэнгээр харагдаха зэргэтэй болоно гэшэ ха гэжэ тэмдэглэхэ шухала.

Тиигээд иимэ гансал зоболон асархан оршон байдалда байбашье, Анжуур хамба өөрынгөө оюун ухаан бодолой гол ойлгосодо, үзэл, сурталайнгаа гол шугамда үнэн сэхэ байжа, гаргаһан алдуунууд тухайгаа үмэгшэлэнгүй, тон сэхээр, өөрыгөө шүүмжэлэнгээр мэдэрнэ. Тиигэхэ ажабайдалда гол түлэб зүб шугам баримталан ябааб гэнэн бата этигэлтэйгээр жэншэдгүй ержэ байһан үхэлэйнгөө урдаһаа угаа зүрхэтэйгөөр, бодото байдалаа тон зүбөөр сэгнэнгээр ошоно...

Үндэр дээдын зиндаатай, тон тиимэл онсо ехэ шадбаритай лама санаартан байһанайнгаа шэдиен дайсадайнаа урдаһаа хэрэглэхэ дурагүй байһанаа, зоболонгойнгоо тэсшэжэ болоходонь хэрэглэжэ, ойро зуурыншые наань, забнарлал энэнһээ абана. Мүн үхэлэйнгөө ойртоһоние бодото дээрэн ойлгоходоо, худал хуурмагаар гар табилгада тэрэниен зобоогшодые этигүүлхэ абадалда тэрэ үндэр шадбарияа хэрэглэжэ, лазарет соо номгоноор нүгшэхэ аргая олоно.

Анжуур хамбын (Агван хамбын гээд уншахада болоно) сэхэ сэбэрше наа, тон өөрынхээрэ орёо, илангаяа эдир залуу эхин хаһадаа бусайдалгатай наһые зураглахын, тэрэнэй наһан соогоо удаа дараалан хэһэн бүхы үйлэ, хэрэгүүдые тодорхойгоор харуулхын тулада роман бэшэгшэ тон үндэр шадбарияа гадна олон ушарта гол геройнгоо хуурида орожо шахуу, үнэн байһандан манай, уншагшадтай гансата этигэмээр тус роман соогоо зураглажа шадан гэжэ хэлэхэ байна.

Манай буряад жэнхэни уран зохёолдо оройдоо үзэгдөө, харагдагүй гоё шэмэглэлтэй, онсо гададын түхэлтэй тус ном гартаа барихадаа, Цыдып Цырендоржиевые үнэн зүрхэнһөө энэ амжалтаарнь амаршалаад, саашадаа эдэ зохёолнуудаа ород хэлэн дээрэ найнаар оршуулжа, уншагдаһангаа аймагые бүри үргэн болгыш, буряад арадаа холо, ойгуур алдаршуулыш гэжэ үрээнэ.

Энэ нэгэ бага эртэшэг гаршаһан үрээлээ түүхээгээд, үшөө юун гэхэбши гэхэдэ, тус роман болон «Тохёолгон» гэжэ минии урдан уншаһан томо туужа хоёр Цыдып Цырендоржиевые уран зохёолой үндэр дээдэ зэргэдэ, хэмжэ-

эндэ гаргаа, манай буряад хэлэн дээрээ эдэдэлдэг зохёолой, тэрэнэй жэнхэни хэлэнэй болон нугалбарин, үнэн сэхэ удхын, уран найханай шэнжэ, шанарай, үндэр дээдын шадбарин болон бодото удха шанарайн тон дээдын хэмжээндэ гараад байһые бодотоор гэршэлнэ. Гэбэшье Цыдып Цырендоржиевай ургалта дээдэ зэргэдэ хүршөө гэхэ аргамнигүй. Тэрэ хадаа саашадаа үшөө бүри үндэр хэмжээндэ зохёол бэшээдхихэ дүүрэн арга боломжотой гэжэ тоолоноб.

Тиигэхэ, минии мүн лэ гүнзэги этигэмжээр, угаа олон хүбүүд, басагад Цыдып Цырендоржиевай жэшээ тодон абажа, түрэл найхан хэлээ найнаар шудалаад, олохон иимэ зохёолнуудые бэшэхэ аабза гэжэ батаар этигэнэб.

Үшөө гэхэдэ, түүхын бодото баримтануудые хараада онсо ёһотой абажа, тэдэнтэй нягта холбоотойгоор Агван Доржиевай намтарай бидэнэртэ мэдээжэ бэшэ талануудыен ёһотой этигэмээр харуулжа болоно гэжэ энэ роман жэшээтэ боложо гэнэ. Тиимэһээ зохёогшын ухаан сооһоо абтаһан үйлэнүүдын романай уран найханай шэнжэ, шанарта гансал нэмэри боложо, уран найханайн байгууламжые бүри баян, дүүрэн болгоно.

Минии ханамаар, «Хододоо үдэр байдаггүй...» гэжэ роман хадаа мүнөө үе сагай шэнжэтэй, байгууламжатай, удха шанартай, бодото дээрэ шэнэ сагай, манай уран зохёолдо горитой нэмэри болоһон зохёол мүн болоно.

Зохёогшодонь үндэр, ехэ амжалтануудые үнэн зүрхэнһөө хүсэнэб!

**Шираб
ЧИМИТДОРЖИЕВ,
түүхын эрдэмэй доктор,
профессор.**

БГПИ-БГУ-гай 80 жэлэй ойдо

БГПИ-БГУ-гай 80 жэлэй ойдо зорюулагдажа, юниин 14-16-най үдэрнүүдтэ "Түб Азидахи үндэһэн соёлой харилсаан: нэгэдэлгын болон үндэһэтэнэй дүтэрхы хэлбэрийн асуудалнууд" ("Этнокультурный диалог в Центральной Азии: проблемы и интеграции и национальной идентичности") гэжэ нэрлэгдэһэн Байгалай соёлой болон түүхын хуралдаан үнгэргэгдэхэнэ.

Тус хэмжээ ябуулгые Буряадай гүрэнэй университетэй Үндэһэтэнэй гуманитарна институт болон Хитадай эрдэмэй академиин түүхын институтай Евразийн шэнжэлгэнүүдэй түб эмхидхэнэ. Энэ хуралдаанда мүнөөнэй эрхэ бай-

далда үндэһэн хэлэ, соёл үлээн сахиха асуудалнууд, монгол туургата арадуудай соёлой хүгжэлтын ерээдүй тухай, Евразийн дэбисхэр дээрэ ажаһуудаг арадуудай түүхэ болон этнографи, аман зохёол, уран зохёол болон

бэшэше үндэһэтэндэ хабаатай асуудалнууд зүбшэн хэлсэгдэхээр түсэблэгдэнэ. Хитадһаа, Монголһоо, Россиин мого нутагуудһаа, хотонуудһаа, тиихэдэ аха дүү Хальмаг Республикаһаа айлшад ерэхэ тухайгаа мэдүүлээ. Тус конференцидэ хабаадаха дуртайшуул Үндэһэтэнэй гуманитарна институтта, эмхидхэлэй хороондо burlitkaf@yandex.ru, pataeva@mail.ru, bbudain@yandex.ru гэнэн электронно хаягуудаар хандаха аргатай.

Эльвира ДАМБАЕВА.

«БУРЯД БҮНЭТЭЙШҮҮЛ, СОЛЫЕТНАЙ ДУУДАНАБДИ»

Арад зондоо хүндэтэй, алишые газарта суутай Буряадай бүһэтэйшүүл Росси болон хари гүрэнөөр мэдээжэ болонхой. Тэдээн тухай үльгэр түүхэше зохёогдодог, харин үнэн болоһон ушарнууд ном боложо, нэгэшые хэблэгдээгүй. Тиимэһээ "Книга-плюс" гэнэн зохёохы хэблэлэй бүлэг Буряадай суута бүһэтэйшүүл тухай хэдэн хэһэг номуудые хэблэлдэ бэлдэжэ эхилбэ. "Книга-плюс" гэнэн хэблэл 10-аад жэлэй туршада хэблэлэй ажал эрхилдэг. Мүнөө "Женщины Бурятии- краса и гордость наша" гэнэн хэблэлэй дүрбэдэхи хэһэг дээрэ ажаллажа байна. Хэблэлэй бүлэгые хүтэлбэрилэгшэ В.Шагдуровай хэлэһээр, Буряад суута бүһэтэйшүүл тухай ном хэблэхэ ханамжа үнихэн би болоһон. Үнэхөөрөөшые, энэ ганса манда хэрэгтэй түүхэ бэшэ, мүн үри хүүгэд, аша зээнэртэмнай, манай ерээдүй халаанда тон хэрэгтэй. Өһөһэдынгөө ханамжа, дурадхал, мэдүүлгэнүүдээ **211029, 89516244582** гэнэн утаһаар хонходоод дуулгахада болоно.

Цырегма САМПИЛОВА.

Андалдашагүй баялигнай

ТҮРЭЛ НЮТАГАА ТҮБЕЭР СУУРХУУЛАА

Мэдээжэ уран зурааша, скульптор Бато ДАШИЦЫ-РЕНОВЭЙ «Эхын угаар» гэжэ нэрэтэй үзэсхэлэн Ц.Сампиловой нэрэмжэтэ музей соо нээгдэбэ.

Бато Дашицыренов 1961 ондо Ивалгын аймагай Хурамша нютагта түрэн. И.Е.Репинэй нэрэмжэтэ Санкт-Петербургын уран зурагай академи дүүргэнэйнгээ удаа Бурядай оперо болон баледэй театрта ахамад уран зураашанаар хүдэлөө. 2000 онһоо 2004 он болотор Санкт-Петербургын Мариинскэ театрай ахамад уран зураашанаар эдэбхитэйгээр ажаллаа. 2006 онһоо театрайнгаа скульптурын мастерскойн ахамад хүтэлбэрилэгшөөр хүдэлһэн. 2011 ондо Б.Дашицыренов наһа бараһан юм.

Уран зураашын эгэшин басаган Аюна Цыдыповна Тамжитова иигэжэ хөөрэнэ: «Батожаб нагасамни болоно. Нургуулида нуража байхдаа, Ленинград ошоходомни, Вера нүхэрын хэлээ нэн: «Бата – ехэ бэлигтэй уран зурааша». Энэ үнгэржэ байһан үзэсхэлэн тэрэ хэлэһэн үгэнүүдэйнь тон зүб байһыень гэршэлнэ.

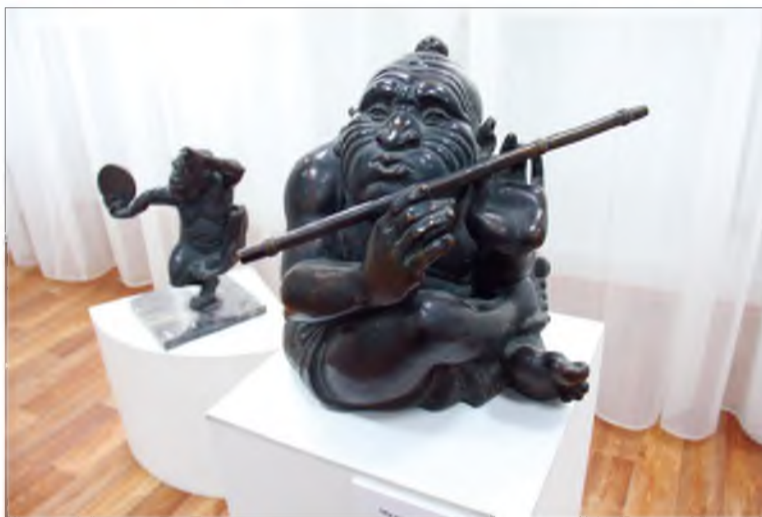
Францида, Америкэдэ, Санкт-Петербургда, Москвада үзэсхэлэнгүүдын болоһон, харин түрэн Буряад орондо түрүүшынхөө эмхидхэгдэбэ. Энэ үзэсхэлэндэ наһанайн хани нүхэр, хоёр үхибүүдын, зээ хүбүүнийн хабаадлсаа. Нүхэрын, Вера Дашинимеевна, - математикийн багша, басаганиинь - искусствовед, Санкт-Петербургын университет дүүргэн. Хүбүүнийн эсэгийнгээ нураһан академин архитектурин факультетдэ нурана. Нагасымнай ажал хэрэгүүдын зурагуудтань мүнхэрэгдэбэ, талаан бэлигын хүүгэдтэнь дамжахань лаб.

Нагаса гүн ухаанай удхатай, урданай үльгэр домогуудай үндэһэн дээрэ Буха ноён, Бүргэд шубуун, Хун шубуун, Гутаар заһан тухай бүтээлнүүдые, бөөнэрэй, монголшуудай байдал, хүлдэ тэмдэгүүдые уран һайханаар зураһан байна. Энэ үзэсхэлэнэй боложо байхдаа, бидэ, түрэлхид, ехэ баярлажа байнабди. Гансал нагасымнай үгын ехэ харамтай байна...»

- Мүнөөдэрэй үзэсхэлэн хараад, досоомни уярна, дүү хүбүүмни һанагдана, - гэжэ Бато Дашицыреновэй Мэдэгма эгэшэнь хөөрэнэ.

- Бага байхдаа, зураха дуратай, зүүн гараараа бэшэдэг нэн. Хүн зон ерэжэ, хаража байг, манай Хурамша нютагаархинше. Үетэнийн классаараа ерээд байна. Бато ахимнай һайхан дүрэн манайнгаа сэдхэлдэ ходо байха. Иимэ үзэсхэлэн хэжэ һанаандань ото байдаг нэн, теэд амиды байхдань бүтөөгүй. Энэ үзэсхэлэн эмхидхэнэйнь түлөө манай гэр бүлэ Вера Дашинимеевна, Константин Казакович Ханхалаевта үнэн зүрхэнһөө баярые хүргэнэ.

Дулма БАТОВОГАЙ, Радна-Нима Базаровай фоторепортаж.

Нютагаймнай шарай арюухан байг лэ!

«ХҮН» ГЭҮЭН НЭРЭМНАЙ ХҮННҮҮДЭЙ ТҮҮХЭҮЭЭ ЭХИТЭЙ

Улаан-Үдэ (Дээд-Үдэ) хотын байгуулагдахаар 350 жэлэй оёе тэмдэглэхэ бэлэдхэл эхилбэ. Теэд мүнөөнэй манай ниислэл хото хадаа урданиинь хэнэйшье буусалжа байгаагүй хоохон газарта тогтоогүй юм. Сэлэнгэ, Үдын уулзуур шадар буряадууд нютагжажа байһан, үшөө урданиинь мэргэдүүд, хамнигануудшье буусалжа байгаа ха юм.

Түүхын хуудаһа ирахада, эртэ урда, аяар хоёр мянган жэлэй урда Улаан-Үдын байрлаһан газар дээрэ хүннүүд гэһэн арадай хото балгаһан байгаа юм гэжэ археологууд тодорхойлоо. Тэрэ эртын үедэ Түб Азида хүннүүдэй агууехэ гүрэн тогтоогдоод, зуугаад жэлнүүдэй туршада тэрэ сагай хүгжэлтэдэ угаа ехэ нүлөө үзүүлһэн байна. Хүннүүдэй гүрэнэй мэдэлэй газар Хитадай агууехэ ханануудһаа эхилжэ, хойшоо Байгал далай хүрэтэр нэмжыгээ. Харин манай эндэ, буряадай газарта, хойто хүннүүдэй тойрог байһан, Улаан-Үдын байра дээрэ тэрэ тойрогой ниислэл хото тогтоогдоо юм гэжэ түүхын эрдэмтэд гэршэлнэ.

Энэ асуудалые шудалдаг археолог Олег Булутов наяхана "Буряад үнэнэй" хүдэлмэрилэгшэдые хүннүүдэй ниислэл хотын бууса дээрэ абашажа, һонирхолтой юумэнүүдые харуулаа, һонин мэдээсэлнүүдые соносхоо. Улаан-Үдын баруун-урда, Суужа нууринһаа холохон бэшэ газарта Олег бидэнэрые асараад, иигэжэ хэлэбэ:

- Хүл доромнай байһан хүрьһэ хуулажа малтахата, хүннүүдэй байшанай бууса обёорогдохо. Харана гүт малтагданхай энэ нэгэ буусые. Ордон байшанай талмайгаар хүрөөнэйнь байһан мүр тэмдэгээр тухайлхата, эгээл эндэ хүннүүдэй "городой мэр", ударидагшань ажаһууһан байна. Буусыень тойруулжа малтагдаһан хоёр аршам гүнзэги, хоёр аршам үргэн һубагаар уһа ябуулжа, дам саашань мүн лэ хоёр аршам үндэр ханануудые бодхоожо, дайсадые тогтоодог байгаа ха юм. Эдэ бүгэдые археологууд шэнжэлэлэй аргаар элирүүлээ юм. Буусануудта олдоһон үнэтэ экспонатууд гүрэнэй Эрмитаж эльгээгдэнхэй. Тэдэнэй тоодо түмэрөөр, эдээр дархалагдаһан дайн сэрэгэй зэбсэгүүд, гэр байдалда хэрэглэгдэдэг тогоо, аяга гэхэ мэтэнүүд эндэ олдоһон байгаа. Гайхалтайнь гэхэдэ, бууза, баншан мэтэ эдэе хоол бэлдэдэг тухай тогоонойнь жэгнүүр нүхэлэгдэнэн фаянс-шабараар бүтээгдэнхэй байһан. Мүн эхэнэрнүүдэй зүүдхэл гоёолтонууд олдоо.

Археологиин малтала 1956 ондо эхилээ бэлэй. Зүгөөр түүхын энэ городой

Олег Булутов хүннүүдэй ударидагшын бууса дээрэ түүхэ тухай хөөрэнэ

Уһан сооһоошье бог урьхадажа абагдаа

Бог суглуулнабди

Владимир Тишин: "Эндэ олон нүхэдтэй болооб"

Энэ модоной гэшүүһэнүүд хаанай шэрээ мэтээр годиржо ургаа. Хатан Света Намсараева шэрээ дээрэ һууна.

багахан хубинь шэнжэлэгдэд байна. Хүннүүдэй энэ ниислэл Доодо-Ивалгаһаа эхилжэ, Улаан-Үдын Элеватор, Батарейка хүрэтэр нэмжыһэн байгаа. Тиймэһээ, хэрбээ түүхын баримтада түшгөлөөһаа, Улаан-Үдэ хоёр мянган жэлээр "наһаяа" нэмэхэ ха юм.

"Үнэнэйхид" экскурсида ошохо зуураа хүннүүдэй ниислэлэй газарые богһоо сэбэрлээбди. Хирпиисын бутархайнууд, хоохон шэлнүүд, консервын баанханууд гэхэ мэтын бог хаа-хаанагүй хэбтээ.

Газараа бузарлаха гээшэмнай мүүхайл үзэгдэл байна даа. Хоёр мянган жэлэй урда эндэ ажаһууһан хүнүүд байгаалидаа гамтайгаар хандажа ябаа ёһотой. Тэрэ хүннүүдэй нэрэ зүүжэ ябаһан мүнөөнэй хүнүүд ондоохон лэ байна.

Эдэ үдэрнүүдтэ Москваһаа Рен ТВ компаниин тележурналистнууд ерэжэ, хүннүүдэй энэ ниислэл хото тухай баримтата фильм буулгажа эхилбэ.

Николай НАМСАРАЕВ, Р-Н.БАЗАРОВАЙ фото-зурагууд.

Иимэ гоё байгаалиа сэбэрээр сахиял!

БАЙГААЛИ, САГАЙ УЛАРИЛ ШЭНЖЭЛЭЛГЭ

Урданай буряад зон сагай уларилые, илангаяа тэнгэрийн байдалые ехэл адагладаг байгаа:

— наранай орохо үедэ доронь бишиханшые үүлэн байгаа наа гү, али наранай гарахада үүлэн халхалаа наань, хагсуу болодог;

— олон үдэр соо үүлэнүүдэй дээшээ гонзойгоод байгаа наань, шуургалдаг;

— наранай орохо үедэ тэнгэрийн хаяа улайгаад, гаража байһан үүлэндэ бүглүүлбэл, бороо, саһан орохо;

— арюунда улайран ороболнь, сэлмэг үдэр болохо;

— хэрбээ үдэшлэн тэнгэрийн хаяада дээдэ захань тэгшэ аад, хүндэлэн үүлэнэй байгаа наань — айлтагүй, сэлмэхэ;

— зундаа шоргоолжоной далижаад нидээ наа, уһанһаа бахануудай добо, хада өөдэ гарабал, бороо нуужа орохо;

— харин сэлмэг үдэр үхэр малай хүүлээ үргөөд, хэдэгэнээрхэжэ гүйлдөө наань, бороолхоо гэлсэдэг байгаа юм.

Үбэлэй сагта үбгэд, хүгшэд ямар үдэр мушэ-нэй харатай тохёохыень үрид мэдэдэг байгаа. Тохёолгон болоходо, ехэнхидэл хагсуу шуурган болодог юм. Тиимэһээ талын малшад иимэ шэнжэлгэ хэжэ, шуурганай болохоһоо үрид малаа туужа, хадын нэмэридэ, модотой газарта абаашадаг хэн.

Шаазгайн һабар (хирмаг), хониной хара туруу, мориной хара туруу, нарин шэлбэ, үдэгсөө гэжэ саһанай хэмжүүр тухай хэлсэгшэ бэлэй.

Ямар үбэл болохо, ямар жэл орохо ааб гэжэ зун байхаһаа хойшо шэнжэлдэг байгаа:

— үбһэнэй голложо утаар ургаа наань, ехэ саһантай үбэл болохо гэлсэдэг хэн;

— намартаа үбһэн хэнзэлээ, сэсэг ургаа, бургааһан гүлгөлөө наань, ерэхэ жэл ургасатай байха;

— хулганаан үргэнгөө шулуугаар дараа наань, бэрхэ жэл, аргалаар дараа наань, хайн жэл болохо;

— хабартаа булжамар шубуун ерэхэдээ, харабтар боро зүһэтэй, тархиингаа оройдо шобогорхон үһэтэй (энээниинь бороогой малгай гэдэг) байгаа наань, үһэтэй жэл болохо;

— хубхигар, сайбар зүһэтэй байгаа наань, ган гасуур болохо гэжэ үридшалан хэлэдэг байгаа.

Эндэ хэлэгдэһэн ажаглалтанууд нютаг нютагта адли бэшэш байжа болохо юм ааб даа.

Л.ЛИНХОВОИНОЙ "Лодон багшын дэбтэрһээ" гэнэн номһоо.

Шираб-Нимбу ЦЫДЕНЖАПОВ БУРЯАД-ОРОД ФРАЗЕОЛОГИИН ТОЛИ

А

Ажалшан, таряашан — рабочий, крестьянин.

Ажалшанай амбаар дүүрэн, залхуугай заглуу хоохон — у труженика полный амбар добра, а у лентяя пустой котёл.

Ажалшанай амбаар дүүрэн, һамуугай һаба хоохон — труженик имеет полный амбар добра, а беспутник — пустую посуду.

Ажана амгалан — спокойный, мирный.

Ажана түбшэн — спокойный, тихий.

Аза жаргал — удача, счастье.

Аза талаан буруулха — статья неудачливым.

Аза талаан наашалха — статья удачливым.

Аза хуби — счастье, участь.

Азарга адуун — косяк лошадей.

Азарга доргон — властный, высокомерный.

Айдаһа хүрэхэ — испугаться.

Айл аймаг — группа родственных семей.

Айл аймаг нууха — жить по соседству группе родственных семей.

Айл болохо — создать семью.

Айл гэр болохо — создать семью.

Айл зайха — шляться по соседям.

Айл зайһан, аяга долёохон — человек, который вел бродячий образ жизни.

Айл зон — соседи.

Айл зоной амин нэгэ, түрэл зоной түһөө нэгэ — соседи похожи душой, а родственники — обликом.

Айл соогоо алдартай, арад соогоо хүндэтэй — тот, кто пользуется славой и уважением в народе.

Айлган татаха — чуть напугать.

Айлгаха хүрдүүлхэ — пугать, устрашать.

Айлһаа бэдэрэнхаар, абдараа уудалһан дээрэ — перед тем, как просить что-нибудь у соседей, открой собственный сундук.

Айлшан бууха — пожаловать гостю.

Айлшан мордохо — уходить гостю.

Аймхай хүн арба үхэдэг — трус умирает десять раз.

Аймхай наа, арба үхэдэг, баатар наа, нэгэ үхэдэг — трус умирает десять раз, а герой — один раз.

Айха сухарихагүй — не бояться, не отступать.

Айраг тараг — продукты из кислого молока.

Айрһа зөөхэй — сушёный творог, сметана.

Айрһа тоһон — молочные продукты.

Айрһан — еда из высушенного творога, тоһон — масло.

Айрһан хурһан — продукты из сушёного творога.

Айһандаа зүрхэн амаараа гаран алдаха — от испуга чуть сердцу не выскочить изо рта.

Алаг туун — галка.

Алаг шаазгай — сорока-белобока.

Алаг эрэн барас жэл — год полосатого, пёстрого барса.

Алан түлэн алдаха — донять; чуть не довести до гибели.

Алан алдаха — чуть не убить.

Алаха хүнөөхэ — убивать, погасить.

Алба татабари — налог, подать.

Албанда мордохо — отправляться на службу.

Албанда татагдаха — призываться на службу.

Албата зон — подданные.

Алдалан унаха — падать с раскинутыми руками.

Алдангүй хараха — не упускать из виду.

Алдар нэрые хухалха — обесчестить; подорвать авторитет.

Алдар соло — слава, популярность.

Алдар суу — слава, известность.

Алдарта гени — агуухэ Ленин — славный гений — великий Ленин.

Алдаһан хүн арбан нүгэлтэй, абаһан хүн нэгэ нүгэлтэй — у кого украли — у того десять грехов, кто украд — у того один грех.

Алдуу гараха — появиться ошибке.

Алмаз шулуун жэбэрдэггүй, ажалша хүн хосордоггүй — алмаз не ржавеет, труженик не умирает.

Алмазһаа хатуу шулуун байхагүй, Ленинһээ сэсэн баатар байхагүй — нет камня тверже алмаза, нет богатыря умнее Ленина.

Алмай талмай аашалха — вести себя неприлично.

Алта гүйлгэхэ — покрывать золотом.

Алта торго үмдэхэ — наряжаться.

Алта шараха — покрывать золотом.

Алтан амин — бесценная жизнь.

Алтан бээ алдаха — лишиться жизни.

Алтан гадаһан — Полярная звезда.

Алтан гар — умелые руки.

Алтан гургалдай — соловей.

Алтан дэлхэй — золотой мир.

Алтан зула — тюльпан (букв. золотая, свеча).

Алтан медаль — золотая медаль.

Алтан намар — золотая осень.

Алтан наран — золотое солнце.

Алтан наран унтархагүй, арад зон нугархагүй — золотому солнцу не угасать, народу не сгибаться.

(Үргэлжлэлэнь хожом гараха).

ЛААБАРИНУУД

**Боошхоор дүүрэн тоһотойб,
Хахадынь - уһан,
Хахадынь - тоһон.**

**Добо дээрэ
Долоон нүхэн.**

**Шүрэлдэйхэн басаган
Шүрэ һубһаа гээгээд,
Һүгшаран ябан бэдэрнэ,
Һуурин нугаар бэдэрнэ.**

**Нюдэнһөө уһа адханыень,
Ногоон дээгүүр дуһааныень,
Алма һара хараһагүй,
Алтан наран һайхашаана.**

Бүридхэгшэ Ирина БУЛГУТОВА. В.БОГДАНОВАГАЙ зурагууд.

Энэ хуудаһа Галина ДАШЕЕВА бэлдэбэ.

01.00	"ПРИКЛЮЧЕНИЯ ИНО-СТРАНЦЕВ В РОССИИ"
ТИВИКОМ	
06.05	"ЗУРХАЙ"
06.10	"ЛУБЯНКА"
07.00	"ПРО-НОВОСТИ"
07.30	"КОРОТКО О ГЛАВНЫХ"
08.00, 10.45	"ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ". XX ВЕК
08.10	"ЗВЕЗДА АЛДАРА". "ЗУРХАЙ"
08.30	"ЕВРОМАКС"
09.00	"ПРО-НОВОСТИ". "ЗУРХАЙ"
09.30	"СТОП-КАДР". "ЗУРХАЙ"
10.15	"МОСКВА - МАРШРУТНАЯ КАРТА". "ЗУРХАЙ"
10.45	Т/С "РОМАН ИМПЕРАТОРА", "ЗУРХАЙ"
11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 01.30	НОВОСТИ ДНЯ
12.05	Д/Ф "КРЕМЛЬ-9"
13.05, 18.50	"АБИТУРИЕНТ"
13.10	Х/Ф "ГОСУДАРСТВЕННАЯ

ГРАНИЦА"	14.25	М/Ф
15.05	Х/Ф "ЛИЧНЫЙ НОМЕР", "ЗУРХАЙ"	
17.30	"КРЕМЛЬ-9"	
18.20	Х/Ф "МОСКВА - МАРШРУТНАЯ КАРТА". "ЗУРХАЙ"	
19.00	"АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ". "ЗУРХАЙ"	
20.00	"СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ". "ЗУРХАЙ"	
20.30	Т/С "ДЕЛО БЫЛО В ГАВРИЛОВКЕ-1"	
22.00	Т/С "РЕПОРТЕРЫ", "ЗУРХАЙ"	
23.30, 02.00	"СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ"	
00.00	"ТОП-МОДЕЛЬ ПО-РУССКИ-3". "ЗУРХАЙ"	
02.20	НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ	

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50	МЕТЕОМИКС
---	-----------

НА СТС-БАЙКАЛ	06.00	М/С "МУМИЯ"
07.00	Т/С "ПАПИНЫ ДОЧКИ"	
07.30	М/С "СКУБИ ДУ, ГДЕ ТЫ?"	
08.00	Т/С "СВЕТОФОР"	
08.30	Т/С "МОЛОДОЖЕНЫ"	
09.00, 13.30, 20.55, 00.00	"МЕСТНОЕ ВРЕМЯ" НА СТС-БАЙКАЛ	
09.30	"НЕРЕАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ"	
12.30	М/С "ЛЕГЕНДА О ТАРЗАНЕ"	
13.00	М/С "ЧИП И ДЕЙЛ СПЕШАТ НА ПОМОЩЬ"	
14.00, 17.00	"ГАЛИЛЕО"	
15.00	Х/Ф "ДНЕВНИК БРИДЖИТ ДЖОНС"	
16.50, 18.00, 18.30, 22.40, 01.30	Т/С "6 КАДРОВ"	
19.00	Т/С "ВОРОНИНЫ"	
20.00	Т/С "ДНЕВНИК ДОКТОРА ЗАЙЦЕВОЙ"	
21.00	Х/Ф "ТАКСИ"	
00.30	"КИНО В ДЕТАЛЯХ" С Ф. БОН-ДАРЧУКОМ	
01.45	Х/Ф "ШИРОКО ШАГАЯ. РАСПЛАТА"	

НТВ	06.55	"НТВ УТРОМ"
09.30	Т/С "ЛИТЕЙНЫЙ"	
10.30, 16.30, 19.30	ОБЗОР. "ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"	
11.00, 14.00, 17.00, 20.00	"СЕГОДНЯ"	
11.20	"ВНИМАНИЕ, РОЗЫСКИ!"	
11.55	"ДО СУДА"	
13.00	"СУД ПРИСЯЖНЫХ"	
14.30	Т/С "ПАУТИНА"	
17.25	"ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА"	
18.40	"ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ	
20.30	Т/С "НОВАЯ ЖИЗНЬ СЫЩИКА ГУРОВА. ПРОДОЛЖЕНИЕ"	
00.15	"СЕГОДНЯ. ИТОГИ"	
00.35	Т/С "ГЛУХАРЬ"	
02.35	ЦЕНТР ПОМОЩИ "АНАСТАСИЯ"	
03.25	"В ЗОНЕ ОСОБОГО РИСКА"	
03.55	Т/С "РУБЛЕВКА. LIVE"	
06.00	Т/С "ЗНАКИ СУДЬБЫ"	

5 КАНАЛ	07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00	"СЕЙЧАС"
07.10, 21.30, 22.15	Т/С "СЛЕД"	
08.00	"УТРО НА 5"	
11.30	Д/Ф "БОЛЬШЕУХАЯ ЛИСИЦА"	
11.45, 13.30	Х/Ф "СТО СОЛДАТ И ДВЕ ДЕВУШКИ"	
14.15	Х/Ф "ЖЕНЯ, ЖЕНЕЧКА И "КАТЮША"	
16.00, 19.00	"МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ"	
17.00	"ОТКРЫТАЯ СТУДИЯ"	
20.00, 20.30, 21.00	Т/С "ДЕТЕКТИВЫ"	
23.25	Х/Ф "СОЛДАТ ИВАН БРОВКИН"	
01.15	Х/Ф "ЖЕНИТЬБА БАЛЬЗАМИНОВА"	
03.00	Х/Ф "СТАВИСКИ"	
05.20	Д/С "ДАРЫ ПРЕДКОВ"	
06.25	Д/С "КАЛЕНДАРЬ ПРИРОДЫ. ЛЕТО"	

Четверг, 14
ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00	"ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00	НОВОСТИ
10.05	"КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.40, 13.10	"ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.50	"ЖИТЬ ЗДОРОВО!"
11.55	"МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
13.25	Т/С "ЖЕНСКИЙ ДОКТОР"
14.20	"ФАЗЕНДА"
15.00	"ДРУГИЕ НОВОСТИ"
15.25	"ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ"
16.15	Т/С "ДЕВИЧЬЯ ОХОТА"
17.20	"ХОЧУ ЗНАТЬ" С М.ШИРВИНДОМ
18.00	"ЖДИ МЕНЯ"
19.00	"ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ"
19.25	"МЕЖДУ НАМИ, ДЕВОЧКАМИ"
20.00	"ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!"
21.00	"ПУСТЬ ГОВОРЯТ"
22.00	"ВРЕМЯ"
22.30	Т/С "СЧАСТЛИВЫЙ БИЛЕТ"
23.35	"ЛЮБОВЬ ГЛАЗАМИ ЖЕНЩИН"
00.30	"НОЧНЫЕ НОВОСТИ"
00.50	"МАЛЕНЬКИЕ ГИГАНТЫ БОЛЬШОГО КИНО"
01.50	Х/Ф "БРИЛЛИАНТОВЫЙ ПОЛИЦЕЙСКИЙ"
03.40	ЧЕМПИОНАТ ЕВРОПЫ ПО ФУТБОЛУ-2012. СБОРНАЯ ИСПАНИИ - СБОРНАЯ ИРЛАНДИИ. ПРЯМОЙ ЭФИР ИЗ ПОЛЬШИ

12.00, 12.30, 13.00, 14.50, 15.50, 16.45, 18.50, 19.55, 21.50, 23.45, 00.35, 00.55, 03.00	ВЕСТИ ВЕСТИ-БУРЯТИЯ Т/С "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ" "ЛЮБЛЮ, НЕ МОГУ!" 17.45 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ Т/С "ЕФРОСИНЯ" Т/С "КРОВИНУШКА" Т/С "СВАТЫ-4" "ПРЯМОЙ ЭФИР" Х/Ф "ТЕМНЫЕ ВОДЫ" Т/С "СУД" ВЕСТИ + ФУТБОЛ. ЧЕМПИОНАТ ЕВРОПЫ. ИТАЛИЯ - ХОРВАТИЯ. ПРЯМАЯ ТРАНСЛЯЦИЯ ИЗ ПОЛЬШИ "ПРОФИЛАКТИКА". НОЧНОЕ ШОУ
---	--

КУЛЬТУРА

07.30	"ЕВРОНЬЮС"
11.00	"НАБЛЮДАТЕЛЬ"
12.15, 02.55	Т/С "ПЕРРИ МЭЙСОН"
13.10	Д/С "КАРТОГРАФЫ"
14.05	"ТРЕТЬЯКОВКА - ДАР БЕСЦЕННЫЙ!"
14.35, 22.10	Х/Ф "МАЛЕНЬКИЕ ТРАГЕДИИ"
15.45	Д/Ф "ПОЛЕТ С ОСЕННИМИ ВЕТРАМИ"
16.40, 20.30, 00.30	НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
16.50	М/Ф
17.25	Д/С "ДИКАЯ ПРИРОДА ВЕНЕСУЭЛЫ"
18.15	КОНЦЕРТ "СОЛИСТЫ МОСКВЫ"
19.45	Д/Ф
20.45	"ГЛАВНАЯ РОЛЬ"
21.05	"ЧЕРНЫЕ ДЫРЫ. БЕЛЫЕ ПЯТНА"
21.45	ТЕ, С КОТОРЫМИ Я. СЕРГЕЙ ГАРМАШ
23.25	Д/Ф "ГУИНЕДД. ВАЛЛИЙСКИЕ ЗАМКИ ЭДУАРДА ПЕРВОГО"
23.45	Д/Ф "ИСПОВЕДЬ ФАТАЛИСТКИ"
00.50	Х/Ф "НАННЕРЛЬ, СЕСТРА МОЦАРТА"
02.45	Н. РОТА. "ПРОГУЛКА С ФЕЛЛИНИ"
03.50	Д/Ф "ЭЗОП"

АРИГ УС

07.00, 08.00, 09.00, 23.00, 00.30	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". ПОГОДА
07.30, 14.20	"АФИША"
07.40	М/Ф
08.30, 19.00	"УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ. ПОГОДА
08.50	"СМЕШАРИКИ" НА "АРИГ УСЕ"
09.30	"V-ВИЗИТЕРЫ-2"
10.25	"ШКОЛЬНЫЕ ВОЙНЫ"
11.40	М/С "КАК ГОВОРЯТ ДЖИНДЖЕР"
12.40	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". МИРОВЫЕ НОВОСТИ
13.00	Т/С "КУНГ ФУ ПАНДА"
13.25	"УНИВЕР"
14.00	"УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ
14.30	"ДОМ-2. LIVE"
16.45	Х/Ф "БЕРЕМЕННЫЙ"
18.30, 20.30	Т/С "УНИВЕР": "НОВАЯ ОБЩАГА"
19.20	"ТОЧКА ЗРЕНИЯ". ПОГОДА
19.30	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС"
20.00	Т/С "ИНТЕРНЫ"
21.00	Х/Ф "ГОП-СТОП"
23.35	"ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ"
01.00	"ШКОЛЬНАЯ ЛЮБОВЬ"

ТИВИКОМ

06.05, 20.00	"СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ". "ЗУРХАЙ"
06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 01.30	НОВОСТИ ДНЯ
07.00	"ПРО-НОВОСТИ"
07.30, 23.30, 02.00	"СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ"
07.50, 20.20	"ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ". XX ВЕК"
08.00	НОВОСТИ ДНЯ, "ЗУРХАЙ"
08.30	"АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ"
09.00	"ПРО-НОВОСТИ". "ЗУРХАЙ"
10.00	"СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ"
10.30	"МОСКВА - МАРШРУТНАЯ КАРТА". "ЗУРХАЙ"

АРИГ УС

07.00, 08.00, 09.00, 00.30	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". ПОГОДА
07.30, 14.20	"ТОЧКА ЗРЕНИЯ"
07.40	М/Ф
08.30, 19.00	"УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ. ПОГОДА
08.50	"СМЕШАРИКИ" НА "АРИГ УСЕ"
09.30	"V-ВИЗИТЕРЫ-2"
10.25	"НЕ ВСЕ СОГЛАСНЫ НА ЛЮБОВЬ"
11.40	М/С "КАК ГОВОРЯТ ДЖИНДЖЕР"
12.40	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". МИРОВЫЕ НОВОСТИ
13.00	Т/С "КУНГ ФУ ПАНДА"
13.25	"УНИВЕР"
14.00	"УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ
14.30	"ДОМ-2. LIVE"
16.35	Х/Ф "ГОП-СТОП"
18.30	Т/С "УНИВЕР": "НОВАЯ ОБЩАГА"
19.20	"АФИША". ПОГОДА
19.30, 23.00	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС"
20.00	"ЭКСТРАСЕНСЫ ВЕДУТ РАССЛЕДОВАНИЕ". ПОГОДА
21.00	КОНЦЕРТ
22.00	КОМЕДИ БАТТЛ
23.35	"ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ"
01.00	Д/Ф "ДАЖЕ ЗВЕРИ УМЕЮТ ЛЮБИТЬ"

ТИВИКОМ

06.05, 20.00	"СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ". "ЗУРХАЙ"
06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 01.30	НОВОСТИ ДНЯ
07.00	"ПРО-НОВОСТИ"
07.30, 10.05, 23.30, 02.00	"СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ"
07.50, 20.20	"ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ". XX ВЕК"
08.00	НОВОСТИ ДНЯ, "ЗУРХАЙ"
08.30	"РАДАР-СПОРТ"

ТА. "ЗУРХАЙ"	11.05	Т/С "РОМАН ИМПЕРАТОРА", "ЗУРХАЙ"
12.05	Х/Ф "КРЕМЛЬ-9"	
12.50, 18.50	"АБИТУРИЕНТ"	
13.05	Х/Ф "ГОСУДАРСТВЕННАЯ ГРАНИЦА"	
14.30	М/Ф	
15.05	Т/С "Я МЕЧТАЮ"	
15.30	Х/Ф "БУДНИ И ПРАЗДНИКИ СЕРАФИМЫ ГЛЮКИНОЙ" 1 С. "ЗУРХАЙ"	
17.05	"КОРОТКО О ГЛАВНЫХ"	
17.35	"КРЕМЛЬ-9". "ЗУРХАЙ"	
18.20	Х/Ф "МОСКВА - МАРШРУТНАЯ КАРТА". "ЗУРХАЙ"	
19.00	"РАДАР-СПОРТ". "ЗУРХАЙ"	
20.30	Т/С "ДЕЛО БЫЛО В ГАВРИЛОВКЕ-1"	
22.00	Т/С "РЕПОРТЕРЫ", "ЗУРХАЙ"	
00.00	"ТОП-МОДЕЛЬ ПО-РУССКИ-3". "ЗУРХАЙ"	
02.20	НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ	

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50	МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ
06.00	М/С "МУМИЯ"
07.00	Т/С "ПАПИНЫ ДОЧКИ"
07.30	М/С "ВЕСЕЛАЯ ОЛИМПИАДА СКУБИ"
08.00	Т/С "СВЕТОФОР"
08.30	Т/С "МОЛОДОЖЕНЫ"
09.00, 13.30, 20.55, 00.00	"МЕСТНОЕ ВРЕМЯ" НА СТС-БАЙКАЛ
09.30, 16.40, 18.00, 18.30, 22.45	Т/С "6 КАДРОВ"
10.30	Т/С "МЕТОД ЛАВРОВОЙ"
12.30	М/С "ЛЕГЕНДА О ТАРЗАНЕ"
13.00	М/С "ЧИП И ДЕЙЛ СПЕШАТ НА ПОМОЩЬ"
14.00, 17.00	"ГАЛИЛЕО"
15.00	Х/Ф "ТАКСИ"
19.00	Т/С "ВОРОНИНЫ"
20.00	Т/С "ДНЕВНИК ДОКТОРА ЗАЙЦЕВОЙ"

11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00	Х/Ф "ТАКСИ-4"
00.30	"ВАЛЕРА TV". СКЕТЧ-ШОУ
01.00	Х/Ф "ПРИНЦ ПРИЛИВОВ"
НТВ	
06.55	"НТВ УТРОМ"
09.30	Т/С "ЛИТЕЙНЫЙ"
10.30, 16.30, 19.30	ОБЗОР. "ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"
11.00, 14.00, 17.00, 20.00	"СЕГОДНЯ"
11.20	"МЕДИЦИНСКИЕ ТАЙНЫ"
11.55	"ДО СУДА"
13.00	"СУД ПРИСЯЖНЫХ"
14.30	Т/С "ПАУТИНА"
17.25	"ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА"
18.40	"ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ
20.30	Т/С "НОВАЯ ЖИЗНЬ СЫЩИКА ГУРОВА. ПРОДОЛЖЕНИЕ"
00.15	"СЕГОДНЯ. ИТОГИ"
00.35	Т/С "ГЛУХАРЬ"
02.35	"ДАЧНЫЙ ОТВЕТ"
03.35	"ЧУДО-ЛЮДИ"
04.05	Т/С "РУБЛЕВКА. LIVE"
06.00	Т/С "АДВОКАТ"

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00	"СЕЙЧАС"
07.10, 21.30, 22.15	Т/С "СЛЕД"
08.00	"УТРО НА 5"
11.30	Д/Ф "ТАЙНАЯ ЖИЗНЬ БАРСУКОВ"
11.55, 13.30	Х/Ф "ЖЕНИТЬБА БАЛЬЗАМИНОВА"
14.15, 01.20	Х/Ф "ДВОЙНОЙ ОБГОН"
16.00, 19.00	"МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ"
17.00	"ОТКРЫТАЯ СТУДИЯ"
20.00, 20.30, 21.00	Т/С "ДЕТЕКТИВЫ"
23.25	Х/Ф "ИВАН БРОВКИН НА ЦЕЛИНЕ"
03.05	Х/Ф "КРЫСЯТНИК"
04.45, 05.45	Д/С "ДАРЫ ПРЕДКОВ"

Пятница, 15
ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00	"ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00	НОВОСТИ
10.05	"КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.40, 13.10	"ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.50	"ЖИТЬ ЗДОРОВО!"
11.55	"МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
13.25	Т/С "ЖЕНСКИЙ ДОКТОР"
14.20	"ФАЗЕНДА"
15.00	"ДРУГИЕ НОВОСТИ"
15.25	"ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ"
16.15	Т/С "ДЕВИЧЬЯ ОХОТА"
17	

Суббота, 16

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.35, 07.00, 08.35, 09.20, 09.50, 10.00, 10.45, 11.15, 11.55, 13.15, 17.20, 19.00, 19.20, 20.55, 22.00, 22.25, 23.25, 01.25, 03.30, 05.45, 06.35, 08.05

«РОССИЯ»

06.20, 07.35, 08.05

09.00, 09.10, 09.20, 09.50, 10.30, 11.05, 11.25, 11.45, 12.20, 12.55, 13.25, 13.55, 19.55, 21.00, 22.05, 01.50

КУЛЬТУРА

07.30, 11.00, 11.35, 13.15, 13.45, 15.00, 15.30, 16.00, 17.10, 18.05, 20.40, 21.35, 23.40, 01.05, 02.35, 03.50

АРИГ УС

07.30, 08.00, 08.30, 08.50, 09.00, 09.50, 10.35, 11.00, 12.30, 13.30, 14.30, 15.30, 16.30, 17.30, 20.00, 22.35, 23.00, 00.00, 00.30, 09.00

ТИВИКОМ

06.05, 06.30, 07.05, 07.30, 07.50, 08.30, 09.00

09.25, 10.05, 10.20, 11.00, 12.30, 12.35, 15.15, 15.40, 18.40, 19.30, 20.00, 20.10, 21.10, 23.10, 00.00

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 11.05, 01.30, 06.00, 07.45, 08.30, 09.30, 11.00, 12.00, 14.00, 16.30, 19.10, 21.00, 22.55, 23.55, 02.15

НТВ

06.40, 08.25, 09.00, 09.15, 09.45, 10.20, 11.20, 11.55, 13.00, 14.20, 15.10, 16.05, 17.20, 18.20, 19.20, 20.55, 22.00, 22.55, 23.50, 01.50, 03.50, 05.45

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 11.10, 20.00, 20.30, 02.30, 05.45, 06.30, 07.00

Воскресенье, 17

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 07.10, 09.00, 09.35, 10.00, 10.15, 11.15, 11.35, 12.25, 13.15, 17.20, 18.25, 20.05, 23.15, 01.45, 03.20, 05.20, 05.45, 08.05

«РОССИЯ»

05.50, 07.55, 09.10, 09.25, 09.55, 10.35, 11.20, 12.00, 12.10, 15.20, 16.15, 18.15, 19.00, 21.00, 22.00, 23.35, 01.35, 03.40

КУЛЬТУРА

07.30, 11.00, 11.35, 13.00, 13.30, 14.20, 15.05

17.00, 18.20, 19.00, 19.40, 21.25, 22.10, 23.35, 02.45, 03.40

АРИГ УС

07.30, 08.00, 09.40, 10.00, 10.20, 10.30, 11.00, 11.30, 11.50, 12.00, 12.30, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 16.35, 19.50, 20.00, 23.00, 00.00, 00.30

ТИВИКОМ

06.25, 06.30, 07.00, 07.50, 08.00, 09.00, 10.00, 10.30, 11.00, 12.55, 13.00, 15.00, 15.30, 19.30, 20.30, 21.10, 23.10, 00.10

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 06.00, 07.50, 08.30, 09.00, 10.45, 11.00, 12.00, 13.00, 16.30, 17.35, 19.30, 21.00, 23.15, 00.45

НТВ

06.40, 08.25, 09.00, 09.15, 09.45, 10.25, 11.20, 11.55, 13.00, 14.20, 15.10, 16.05, 17.20, 18.20, 19.20, 20.00, 21.00, 21.50, 23.00, 00.00, 01.05, 06.00

5 КАНАЛ

07.00, 09.00, 10.00, 11.00, 11.10, 12.00, 18.30, 19.30, 20.20, 20.30, 03.20

ХII Пандито Хамба лама Этигэлэвтэ зорюулнаб

МАГТААЛАЙ «УРЯЛ»

Түхэрээн ехэ дэлхэйгээ Тарни мааняар айладхаяа, Тужа, уула обоогоо Тахижа зогсон мүргээ. Ум маани бад май хум. Мянган маани уншажа, Мүнхэ зулаа бадарааяа, Хамба ламын юрөөлөөр Сахюусандаа мүргээ. Ум маани бад май хум. Этигэл ехэ бурхандаа Буян хэшэг урыалаяа, Дасан дуган субаргаа Адис аршаанаар сэбэрлээ. Ум маани бад май хум. (ааляар удхалуулан дуулаха).

Галина ТУДИНОВА.

Анхарыт!

ЯРУУНЫН «ОДОД» УРИНА!

Июниин 8-да 18 сагта Х.Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын академическэ театр соо Яруунын аймагай байгуулагдахаар 85 жэлэй ойдо зорюулагданан тоосоото концерт болохонь. Энэ концертдэ республикийн Гүрэнэй шангай лауреат "Ярууна" гэхэн дуу, хатарай арадай ансамбль, "Аялга" гэхэн дуу, хатарай арадай ансамбль, "Ая-Ганга" гэхэн дуу, хатарай хүүгэдэй жэшээтэ ансамбль (Эгэтын-Адаг), "Сударушка" (Поперечное), "Ленхобо" (Мужыха), "Селяночка" (Комсомольское) гэхэн фольклорно ансамбльнууд хабаадаха, найхан дуу, хатарта дуратайшуулые, нютагаархидаа, айлшадаа яруунынхид урина.

Оргкомитет.

Буряадай арадай уран зохёолшо Балдан ЯБЖАНОВАЙ 80 жэлэй ойдо

ЗҮРХЭНЬӨӨНЬ МҮНДЭЛҮН БҮТЭЭЛНҮҮДЭЭ ЗОНДОО МҮНХЭ ХЭШЭЭГЭЭ

Буряадай уран зохёолшодой дүхэриг соо Балдан Ябжанов онсо нуури эээлдэг. Намтарыньшые юрын бэшэ.

Түнхэнэй аймагай Хоймор талада Улбугай нуури оршодог. Үдхэн нархан ойгоор хүрээлэгдэнэн энэ нютагта XVIII зуун жэлдэ суута Энхын Хастаан, болохо юумые уридшалан мэдээд байһан сэсэн мэргэн хүн ажаһууһан юм. XX зуун жэлдэ болохо засаг түрын, зоной байра байдалай хубилалта тухай, оньһон техникын түхээрлэгнүүдэй бии болохые тэрэ хэлэнэн. Гадна энэ дэлхэйн, хүн түрэлтэнэй хүрөөтэй хуби заяан тухай тэрэ иигэжэ хэлэнэн байдаг: "һарьдагууд бурамаар бушхажа, һаһаһаань далай мушхарха. Асар ехээр нэрьежэ, аянгын галнууд харбаха. Дэншэхээр бэшэ боложо, дэлхэй ёолохо".

Энхын Хастаанай һүүлээр зуун жэл үнгэрхэдэ Улбугайда **Сырен Нацов (Шойжолов)** түрэнэн юм. Буряад арадай хубисхалшад нэгэн, Коминтернын гэшүүн С.Нацов Монголд 1921 оной хубисхалта үйлэ хэрэгүүдтэ хабсадаһан, Монголой "Үнэн" газетын түрүүшын редактор байһан, Тувада Совет засаг байгуулагшад нэгэн. Монголой "Эрдэни Вачир" (1924 он) орденоор, Дайшалхы Улаан Тугай (1931 он) орденоор шагнагдаһан С.Нацов Коминтернын V, VI, VII конгрессүүдэй делегадаар һунгагдаад, Коминтернын исполкомой Монгол ороноор болон Корей ороноор референт байһан. Зүүн зүгэй ажалшадай Коммунистическэ универсидадэй доцент С.Нацовай эрдэм-шэнжэлэлгын ажал ябуулжа байтар, 1947 ондо хардажа, саазалһан байха юм. Энэ гайхамшагта хүнэй дурасхалые Буряадай арадай поэт **Шагдар Байминов** "Уулын үндэр үбгэд" гэнэн эпическэ поэмэдээ мүнхэлэе:

**Зүблэлт Монгол хоёрые
Зүрхэн шэжэмээр холбожо,
Сүлөөрэлгөөр амилһан**

Сүхэ Нацов хоёр нэн.

Энэл Улбугайда 1927 оной майн 20-до Шиилайн Сундын шадалтай айл бүлэдэ Балдан хубүүн арбан хоёрдохи үринь боложо түрэнэн юм. Аяар 14 хүүгэдтэй эхэ эсэгэн хашалган хамалганда орожо, Балданиие түрэлэйн болохо Янжид Намсараевна үргэжэ абаа нэн. Хуурай-һубагай Насан Ябжановтай гэр бүлэ болоходонь, Балданиие нэрэ дээрээ оруулһан байна.

Түрэлхиин һонор хурса ухаатай хубүүн дуулаха, хатарха дуратай нэн. Дүрбэдэхи кластста һурахадаа, Буряад ороной түрүүшын Советскэ Союзай Герой Гармажап Гармаевта зориулһан шүлэг зохёогоо бэлэй. 1943 ондо, Түнхэн нютагай мэргэн буудагша Ж.Е.Тулаевай Советскэ Союзай Герой болоходо, баатарай соло дуудаһан шүлэг бэшээд, олон айлшадтай, тэрэ тоодо "Буряад-Монголой үнэн" газетын редакторай орлогшо Д.Д.Лубсановай урда ордоһотой шуналтайгаар уншажа, һайшаал магтаалда хүртөө нэн. Д.Д.Лубсановай урилгаар эдир залуу хубүүн "Буряад-Монголой үнэн" газетэдэ корректорэй туһалагшаар хүдэлжэ эхилһэн намтартай. Бүри баһаһаань газар хажалжа, тарья хадажа һураһан, хара ажал хэжэ хүдэржэнэн хубүүн олон ажал нэлгээ: паровозовагонно заводто токарёор, Эрхүүдэ Алзаймайн ой модоной ажыхыда модо отолошоор, комбайнераар хүдэлэе.

Тэрэ үеын колхозно-совхозно театрта артистаар хүдэлөөд, Свердловско консерваторидо һураа. Удаань сэрэгэй алба 1949 ондо Монголой Арадай Республикын дэбисхэр дээрэ гараха үедөө Монголой болон Синьцзян-Уйгур Республика хоёрой хилэ шадар болоһон эбсэгтэ зүрилдөө болюулха талаар хэлсэнүүдтэ оршуулагшын үүргэ дүргэлсэнэн, шархатаһаншые байха.

1963 ондо **"Хүлээгдээгүй үүлзалга"** гэнэн түрүүшын номын хэблэлһээ гаража,

үнэхөөрөө хүлээгдээгүй ушар болоо нэн. Энэ ном хадаа Мүнхэ-һарьдагай нэрэмжэтэ уран зохёолой бүлгэмэй гэшүүдэй хэблэнэн түрүүшын ном болоно. Юундэб гэхэдэ, урда үеын зохёолшод Мүнхэ-һарьдаг, Генин-Дарма Нацов, Цыретор Зарбуев гэгшэд номуудаа хэблэжэ үрдингүй, залуугаар һаһа бараһан байгаа бшуу.

"Майтагсаан" гэнэн расказуудай хоёрдохи номын бүри ехэ һонирхол үүсхэбэ. Уянгага, философско удхатай үгүүлэлнүүдын уншагдай сэдхэлэй хүбшэргэй дайража, үнэн бодото байдал зураглаһан хүсэтэ үгөөрөө гайхуулаа. "Литературная Россия" газетэдэ хэблэгдэнэн статья соогоо **Н.Г.Дамдинов** Балдан Ябжановай энэ номые үндэрөөр сэгнэхэдэ, зохёолойног темэнүүдые ажабайдалай гүн сооһоо олоно гээд тэмдэглэнэн юм. Б.Ябжанов өөрөө иигэжэ хэлэдэг байгаа: **"Би нэгшые юумэ зохёоногүйб. Намда нэгшые зорюута зохёогдоһон, һанаһаа абаһан герой байхагүй, геройнуудни булта үнэн ажабайдалһаа, тэдэнэй хамта би ехэ болооб, дайнай үеын, дайнай һүүлээрхи хатуу шэрүүн жэлнүүдые дабан гарааб, сугтаа хүдэлөөб..."**

1971 ондо **"Саяанай домог"** гэнэн туужань нара хаража, олоһотын зүгһөө баһал һайшаалда

хүртөө нэн. "Куда ускал конь" гэнэн гаршагтайгаар энэ туужые Москвагай "Современник" хэблэлдэ мэдээжэ уран зохёолшо Эрнст Сафонов оршуулжа гаргаа бэлэй. Энэ номын поляк хэлэндэ оршуулагдажа, Варшавада хэблэгдэнэн байгаа.

Б.Ябжановай шаби болохо Буряадай арадай поэт **Жорж Юбухаев** иигэжэ дурсадаг: "Һаһаараашы аха, зохёолойшые талаар булюю, жэшээтэ Балдан Насанович ходоодо түрүүлэн ябадаг нэн. Түнхэнэй зохёолшод сооһоо эгээн түрүүн номоо хэблүүлээ, эгээн түрүүн СССР-эй Уран зохёолшодой холбоной гэшүүн болоо, түрүүлэн Дээдэ литературна курснуудта Москвада һуража гараа, Буряадай арадай уран зохёолшо гэнэн үндэр нэрэ зэргэдэ эгээн урид хүртөө. Буряад литературын алтан жасада, дээдэ болон дунда һургуулинуудай буряад литературын программануудта зохёолнуудынь оронхой.

Буряадай багшанарай дээдэ һургуулин оюутан байхадани, профессор Цейжап Цыдыпович Цыдыпов шалгалтын үедэ нэгэтэ маанадһаа һураа нэн: "Хэлэнэй нугалбарин, гүнзэги удхын, баялигай талаар литературна буряад хэлэндэ эгээн дүтэ гурбан прозаигуудые нэрлэгты". Манайхин Чимит Цыдендамбаев, Дашарабдан Батожабай, Барадий Мунгоновой нэрэнүүдые тоолобо. Профессор намда хандаба:

- Зай, Юбухаев, ерээдүй поэт, номоо гаргууланхайш. Хэн зохёолшы дээрэ нэрлэгдэнэн классикуудта нэмэхэ байнабши?

Гэнтэ иигэжэ асуухадань, тэ-элмэрдэжэ, миил дала мурөө хабшабаб. Тиихэдэм багшамнай хэлээ нэн:

-Балдан Ябжановай зохёолнуудые уншаагүй зон гүт? Буряад литературын шэнэ бүтээлнүүдые адагладаггүй, уншадаггүй байһантнай элирбэл даа. Харин Ябжановай зохёолнуудые заал һаа уншаарайгы, - гэжэ захиһыень

мартагшагүйб".

Балдан Ябжанов бүхы наһан соогоо юумэндэ һуража ябаһан: олон мэргэжэлэй оньһо шудалаа, БГПИ-гэй ород-буряад хэлэ бэшэгэй таһаг заочно дүүргээ, айнабтар олон номуудтай библиотекэ гэртээ суглуулаад, дэлхэйн уран зохёолой дээжэ бүтээлнүүдые шудалдаг байгаа. Гадна журналистын мэргэжэлын ("Буряад үнэн" газетын корреспондентээр хүдэлхэдөө) олон ондоо һалбарин асуудалнуудаар – экономикын гү, али барилгын, соёлой, искусствын, хэлэнэй хүгжэлтын талаар юумэн бүхэниие һайнаар мэдэхэ, өөрын хараа бодолтой байхыень баадахадаг байгаал даа.

"Зоний хэшэг" гэжэ ехэ роман, "Эртын шүүдэр", **"Һэшхэлэй олзо"** туужанууд, **"Хойморой шүүдэр"** болон **"Эхын дуудалга"** гэнэн зүжэгүүд гуурһан дороһоонь мүнхэлөө. Зүүн зүгэй эмшэлгэ тухай роман һүүлшын жэлнүүдтэ бэшэжэ байгаа. Тээд дүүргэжэ үрдээгүй...

Хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор, профессор, Россиин Уран зохёолшодой холбоной гэшүүн **С.Ж.Балданов** "Эгээн үндэр нэрэ алдарта хүрэмэ искусство" гэжэ статья соогоо иигэжэ бэшэнэн юм: "Бүхэдэлхэйн хэмжээнэй, эгээн дээдын мэргэжэл шадабарин бүтээлнүүдынь – "Үнэн нүхэр", "Эхэ шоно" гэжэ туужанууд болоно. Тэдэниие уран удхын талаар Ч.Айтматовай "И дольше века длится день", "Плаха", "Белый пароход" мэтын зохёолнуудтай нэгэ зэргэдэ табимаар".

Буряадай арадай уран зохёолшын үндэр нэрые зүүжэ ябаһан, үнэхөөрөө, арадай зохёолшын захата бүтээлнүүд ууган арадынгаа сэдхэл соо, ерээдүйн зохёолшодто захяа болон мүнхэрөөд, сагай хүрдын эрьехэ тума бусажал байха.

Туяна САМБЯЛОВА.

УРАН БЭЛИГТЭЙ УНАГАН НҮХЭРНИ

Эсэгийн дайнай үедэ (1941-1945) багшанарай дуталдадаг дээрэнхэ эхин классуудта ажаллаха багшанарые бэлдэхэ тусхай һургуулида арбаад һара соо һуража, багшын дипломтой болоод, Ахын аймагта заагдаһан байгаа. Тээд харгыдаа (вагон соо) Түнхэнэй аймОНО-гой даргаар томилогдоһон Ф.С. Халтагаровтай танилсажа, бүхэли һүниндөө унтангүй, Эсэгийн дайнай хэдэн фронтнууд дээгүүр дайралдажа ябаһан, хүндөөр шархатажа, госпитальнуудаар жэл соо аргалуулжа, инвалид гэгдээд, нютагаа бусаһан тухайгаа зугаалһан юм. Фома Спиридонович Ахын аймагта ошонгүй, нютагтаа багшалхыемни дурадхажа, аймОНО-до ерээрэй гэнэн. Гэртээ хоёр хоноод, аймОНО-до ошоходом, дарга иигэжэ хэлэбэ: "Хуурай-һубагай эхин һургуулиие даажа абахыешни дурадханаб". Тэндэ хэгдэхэ ажал дүүрэн, хамагай түрүүн түлээ бэлдүүлхэ хэрэгтэй, ушар тиимэнхэ үглөөдэртөө ажалдаа гараха гэнэн захиралта абаад, Хуурай-һубагта ошоһон байгаа.

Хойто үдэрын Балдан Ябжановтай танилсабаб. Нёдондо тэрэнэй хуби заяан яагаад эрид шууд хубилһан тухай зугаалжа үгөө бэлэй.

Эсэгийн дайнда шалгарһан суута снайпер Ж.Е.Тулаев 1943 ондо Советскэ Союзай Геройн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртэхэ хуби заяатай байжа, нэгэ нарын амаралтаар нютагтаа ерэнэн. Жамбал Тулаевые түрүүн ай-

магай түб Хэрэндэ угтаад, һүүлээрнь түрэнэн Таһархай тоонто нютагтань угтаһан. Угтамжын үедэ олон хүнүүдэй үгэ хэлэнэй һүүлээр залуушуул нютагайнгаа дуунуудые уран гоёор дуулажа, ёхор хатаржа, Балдан хубүүн түрүүшынхые тайзан дээрэ гаража, **"Саяан уулын бүргэд"** гэжэ өөрынгоо зохёон шүлэгые уран гоёор уншажа, хүн зониие ехээр гайхуулһан гэхэ. Концертын дүүрэхэтэй зэргэ Жамбал Ешеевич тайзан дээрэ солбон габшагүй гүйжэ гараад, Балданиие тэбэрин, толгойень эльбэжэ таалаад, иигэжэ хэлэбэ: **"Ши, хубүүн, гурбан жэл үхэлэй дайнда дайралдажа, булад шэнгээр хатууужаһан зүрхыемни уран шүлэгөөрөө одоол хайлуулба гэшэш. Зай, шамдаа иигэжэ захихамни: ганса бидэ, солдадууд, фашис дайсыдые хюданна бэшэбди. Ара талын ажалшад үдэр һүниие илгангүй, фронтдоо туһалжа ябана ха юм. Тиимэнхэ ганса намайе магтангүй, тэдэниие уран үгөөрөө магтан дуулажа, зүрхэ сэдхэлдэнэ сэгэ бадараадаг ёһотой уран зохёолшо болохыешни юрөөнэб!"**

Энэ уулзалгын һүүлээр удааншые болонгүй, Улаан-Үдэнхэ уран зохёолшо А.Шадаев, "Буряад-Монголой үнэнһөө" редакторай орлогшо Д.Лубсанов хоёр Ж. Е. Тулаевтай уулзахага Таһархайда ерэнэн юм. Жамбал Ешеевич тэдэнэртэй уулзажа байхадаа, Д.Лубсановта иигэжэ хандаба:

"Нютагтамнай хэнэйшые зүрхэ дайрамаар шүлэг бэшэдэг талаан бэлигтэй Балдан Ябжанов гэжэ хубүүн эдэл үдэрнүүдтэ тодорлоод байна. Энэ хубүүе Улаан-Үдэ руу абаашажа, саашань һургаа һаатнай, нютагаархиднай угаашые ехээр баярлахал". Ж.Тулаевай гуйлтые Даша Дашапылович зүбшөөжэ, тэрэ хубүүнтэй уулзажа, танилсаха байгаабди гэхэдэнэ, тэрэ дороо хүнгэн машина олдожо, Хуурай-һубаг (6 модо) ябуулагдажа, Балданиие асарба. Тэдэнэр хэдэн шүлэгүүдыень шагнажа, хоорондоо хэлсээд, Балданиие магтаад, Улаан-Үдэ ошожо, "Үнэнэй" редакцида хүдэлхыень дурадхаба. Иигэжэ редакцида хүдэлжэ эхилһэн байгаа. Тэндээ һайнаар хүдэлжэ байхадань, республикын композиторнуудай бүлгэмэй дарга, элитэ композитор Дандар Дампилович Юшеев Балданиие дууджа асараад, иигэжэ хэлэбэ: "Шамайе гоё хоолойтой хубүүн гэжэ арадай артист Цырен Хоборков намда хэлээ. Бидэ мүнөө Свердловско консерваторидо талаан бэлигтэй арбаад хубүүд, басагадые эльгээхэе шэлэжэ байнабди. Тэндэ ошожо һурахыешни дурадхаа наамни, юун гэхэ байнабши?"

Балдан иимэ дурадхал дуулахадаа, ехээр бахардаһандаа, "ошохооб, заал һаа ошохооб" гэжэ хэлэхэешые ойлгонгүйгөөр хэлэжэрхибэ. Удааншые болонгүй шалгалта гаража, консерваторидо абтажа, ажалһаань болёод, нютагаа ерэнэн намтартай.

Нэгэтэ Балдан нүхэрни иигэжэ хэлэбэ: "Миниингээ тишэ холо ябаха болоһондо эжымни һанаагаа ехээр зобохонхой. Аба эжы хоёрни Танда түрэнэн хубүүндээл дурлашанхай, байха байрагүй хадатнай, гэртээ абаад байхманай гэжэ хэлсэнэ. Тимын тула, ахатан, мүнөөдэртөө манайда нүүхыетнай дурадханаб. Үдэшлэн мори тэргэлээд ерэхэб".

Аяар зурган жэлэй саада тээ үншэржэ, эжын анхаралгүй болошоод ябаһандаа, унаган нүхэрһөөн иимэ урилга дуулахадаа, нүдэнһөөмни нөлбон тогтон торонгүй адхаршоо бэлэй... Балданаймнай мордохо үдэр олон хүнүүд сугларжа, тогооной архаар сэржэм үргэжэ, нютагай үбгэд һайхан юрөөлөө хэлэжэ, Балдан хубүүгээ холын замда үдэшөө нэмди.

Би хоёр жэлдэ Хуурай-һубагта багшалхадаа, түрэнэн гэртээ байһандал, Янжид Намсараевнагай шананан эдэе хоолыень амтархан эдижэ, зөөлэхэн унтари дээрэн унтажа байхаһаа ондоо ямар жаргал тэрэ хүндэхэн сагта байба гэшэб!

Балдан нүхэртээ табдад гаран жэлдэ тоолошогүй оло дахин уулзажа, бүхэли һүниндөө зугаалдадаг байһан тухайгаа бултыень бэшэхэ болоо наамни, зузаан номдошые багтахагүй бшуу.

Дамнин ОШОРОВ,
педагогикын эрдэмэй доктор.

"Алтаргана - 2012" нааданиие угтуулан

“АЛТАН СЭСЭГ” АНСАМБЛИЙН АЯЛГА ДУУНАЙ АБЬЯАС БЭЛИГ

Ивалгын аймагай соёлой байшан соо «Алтан сэсэг» ансамблин "арадай" гэнэн нэрээ баталхан ушараар эмхидхэгдэн үргэн дэлсэтэй үйлэ хэрэгтэ Буряадай арадай артистка, Россиин габьяата артистка **Хажидма Бальжинимаевна АЮР-ЖАНАЕВАГАЙ** аша габьяа тон эли. Энэ ехэ ажал эмхидхэжэ, олон нэрэнүүдые одод болгоһониинь олонитэдэ мэдээжэ болонхой.

2009 ондо аймагай соёлой таһагыг даагша **Цыден Ринчинович Лыктыповэй** «Алтан сэсэг» ансамблин хүтэлбэрилэгшын тушаалда табихадань, арадай нэрэ зэргэдэ хүртэхэ ба «Алтарганада» бэлдэхэл хэхэ гэнэн ехэ түсэбүүд табигдаа. Дуу аялгын тала **Х.Б. Аюржанаева**, хатарай тала хореограф **Саяна Викторевна Тумунова** дааж абаа. Энэ даабари бэлдүүлхэдэ бэлэн бэшэ байһан тухай **Х.Б. Аюржанаева** ханаа бодолоороо хубаалдана: «Турүүшээр хүн зониие мэдэхгүй байһандаа ядалсааб. Ага нютагайнгаа таниха зондоо хандааб. «Алтан гартай» аймагай хирург **Бато Дамдинович Нордопов** (Шандали нютагай), **Баир Михайлович Спасов**, аймагай казначействын дарга (Ушарбай нютагай), танил нүхэдни ансамблиин дуушад болохо амжалттай ажалаа бүтээнэбди. Ивалгын зон Ага нютагайхид шэнги ехэ дууша. **Людмила Сергеевна Дашининаева** (Оронго нютагай) оло дахин амжалта туйлаһан байна: Эрхүүдэ болоһон «Алтарганада» 2-дохи нуури абаа, Монголдо үнгэргэгдэн «Алтарганада» амжалттай хабаадаа, 2009 ондо Ага нютагта болоһон Лхасаран Линховоиной нэрэмжэтэ дуушадай конкурсдо арадай, авторска дуунуудые гүйсэдхэжэ, лауреат болоһон байна.

«Алтан сэсэг» ансамбльнай Ошор Булагһаа эхитэй, дуушад, хатаршаднай ехэнхинь тэндэнэ юм. Ивалгын арад зон урагшаа ханаатай, ажал хэрэгүүдтээ тон наринаар хандадаг, зохёон байгуулгын ажал бурьялһаар байдаг. Ивалгын дунда хургуулийн багшанартай фольклорно бүлгэм эмхидхэн байнабди, ёохор хатар болон арадай дуунуудые сээжэлдээбди. **Мэдэгма Бабасановна Бадмацыбиковагай** хүтэлбэри доро 8 «а» класс ансамбльда дуу дуулажа, «Дэбэснэм» гэжэ Зэдын арадай ёохор сээжэлдэжэ, бүхы классаараа ансамблиимнай ажабайдалда эдэбхитэй хабаададаг.

2010 ондо аймагай «Дангина-Гэсэр» конкурссын үүлдэ Ц.Р. Лыктыпов Пужаагай дунда хургуулийн шаби **Намжил Найдановые** «Алтарганада» арадай дуунай конкурсдо бэлдэхэ гэнэн даабари үгөө нэн. Улаан-Баатарта монгол оройн харагшад ехэ найн угтаа, энэ мүрысөөндэ хүндэтэ 5-дахи нуури абаа ерээ. Бусаад, нүхэр хүбүүн **Аюу Улзытуевтай** «Нүхэд» гэжэ дуэт болоод, «Наранай туяа», «Серебряный

лебедь», «Мүнгэн сэргэ» гэжэ мэтэ олон тоото конкурснуудта хабаадана.

Ансамбльдамнай Россиин соёлой габьяата ажал ябуулагша **Дашидоржо Бальжинимаевич Базаров** Ошор Булагай хүүгэдые арадай дуунуудта хургажа, өөрын ашанараа хүжэм дуунда дуратай болгожо ябана. **Аюша Ванжилов** «Алтаргана-2008» Эрхүү хотодо хабаадаһан. Мүнөө хүжэмэй хургуулида нурана, морин хуур дээрэ аялга хүжэм зэдэлүүлдэг болонхой. Хонгёо хоолойтой ашан **Лубсан-Даша Доржиев** ансамбльда ябана. Аймагай энэ жэлэй «Алтан гургалдай» конкурссын лауреат болоо.

«Алтан сэсэг» ансамблиин ахалагша дуушан, ажалай ветеран **Галина Батоевна Тудинова** тухай уншагшад ("Буряад үнэн", майн 5, 2012) уншаһан байха. Уран гартай, бэлигтэй оёдолшон. Забайкалийн хизаарай тон хүндэтэй, мэдээжэ дуушан ябаһан, губернатор Равиль Гениатуллиной магтаалда хүртэнэн. Энэ жэлэй «Мүнгэн сэргэ» конкурссын дипломант болоһон. Мүнөө Монгол орондо Улаан-Баатарта болохо конкурсдо бэлдэжэ байна. Репетицидээ час урид ерээд байдаг, тон нягта журамтай. Шүлэгүүдые бэшэдэг, дуу зохёодог, дүүрэн бэлигтэй дуушан юм гэжэ **Х.Б. Аюржанаева** багшань тэмдэглэнэ.

Үнгэрөөшэ жэл «Наранай туяа» гэжэ хүүгэдэй эстрадна дуунай конкурсдо Аэропортын хүжэмэй хургуулиһаа хабаадажа, хонгёо зэдэлээтэ хоолойтой **Баясхалан Цыдыпов** Гран-при абаа нэн. Мүнөө «Мүнгэн сэргэ» конкурсдо илажа, Гран-при шан - «Океан» лагерьта амарха путевко абаһан тухай багшань дурдана.

Ансамблиин түрүү дуушан, Шэнэхээн тоонтотой **Эрдэнин Намсалма** Эрхүүдэ, Монголдо үнгэргэгдэн «Алтаргана», 2009 оной «Мүнгэн сэргэ» конкурснуудта хабаадажа, аймагай элдэб тоглолтонуудта эдэбхитэй оролсодог. Дабаа хүбүүниинь Шэнэхээнэй землячествын ударидагша болонхой, гэр бүлөөрөө «Шэнэхээн» гэжэ эдээнэй газар эмхидхэнэн. Уран гартай оёдолшон Э. Намсалма «Алтан хурабша» гэжэ оёдоллой байшан нээгээд, амжалттай ажалаа эрхилнэ. Хайшааш тэгшэ, оёходоо бэрхэ, арадай дуу гүйсэдхэхэдөө, тон бэрхэ гэжэ багшань магтана.

Адисо Батомункуевна Трофимова «Алтан сэсэг» ансамблиин солистка, Доодо-Ивалгын дунда хургуулийн багша, Монголдо болоһон «Алтаргана» конкурсдо табадахи нуури абажа, амжалттай хабаадаһан, регион хоорондын «Серебряный лебедь» конкурссын лауреат болоһон.

Бүхыдөө «Алтан сэсэг» гэнэн дуу хатарай ансамблиин ара-

дай гэнэн нэрээ баталһан тоглолтодо далаад хүн хабаадаа. Тэрэнэй тоодо аймагай соёлой байшангай ажалшад, мүн тиихэдэ Тапхарай дунда хургуулийн багша **Надежда Алексеевна Айсуева** дуу дуулаа. **Тамара Лубсановна Баяндуева** режиссёрой бэлэн бэшэ ажал бэлүүлээ, **Эржена Митыповна Бидагарова** түргэн дары найхан хубсаһа оёод үгэдэг. Хубсаһа оюулхаданай, Ивалгын дасанай, Доодо Ивалгын захиргаанууд мүнгэ алтаар туһалдаг, бултандань ансамблиин хүтэлбэрилэгшэ сэдхэлэй баярые хүргэнэ.

Ансамблиингаа репертуар соо бурханай магтаал-дуунуудые болон Ага нютагай бэлигтэй бэрхэ авторнуудай, гүйсэдхэгшэдэй шэнэ дуунуудые: Баир Дамдинжаповай, Мүнхэ Цыденовэй, Долорма Долгоржаповагай, Дугарма Батоболотовагай, Сэсэг Лхамевагай бүтээлнүүдые элдин найхан Ивалга нютагай ургаж ябаһан улаан бургаһад болохо залуушулда заажэ нэбтэрүүлхэ тухай **Х.Б. Аюржанаева** ханаа бодолнуудаараа хубаалдана.

Буряадай гүрэнэй дуу хатарай турэл «Байгал» театрай 70 жэлэй ойн баяраа тэмдэглэнэн ушараар, энэ театрта олон жэлэй туршада хүжэмшэн, дуушанаар ажаллаһанаа **Хажидма Бальжинимаевна** дурдана: «Алтан ойдо зориулжа

"Алтан сэсэг" ансамблиин хүтэлбэрилэгшэ **Х.Аюржанаева**

арбаад тоглолтонуудые арад зоной анхаралда дэлгээбди. Энэ концертдэ Буряадай алтан гургалдай Буда-Ханда Дашиева дуулаа нэн. Аяар холын 1971 ондо түрүүшын гастрольдо гараха сагтаа, Загарайн аймагта сугтаа нэгэ тайзан дээрэ дуулаа нэмди. Тэрэ гэнээр 43 жэл үнгэрэн хойно, Ага нютагайнгаа алдарт дуушантай нэгэ тайзан дээрэ дуулаһандаа баяртайб. Бурханай үгтэнэн хоолой нөөхил зандаа жэргэжэл байна.

Олондо мэдээжэ РСФСР-эй габьяата артист **Клавдия Шулуновагай** аялга дуун зэдэлһээр, мүнөө ная хүрэхэ ябана. Россиин габьяата артистнар **Аюша Данзанов**, **Дарима Дугданова** болон бусад артистнар хонгёо дуунуудаа хангюурдаа. «Байгал» театрай тон бэрхэ хатаршан, Зугаалай нютагай **Дарима Доржипаланова** уян нугархай хатараараа арад зоной нюдэ хужарлуулна, мүн Буряадай габьяата артист **Мүнхэ Базаргүрүев** хатараа бэлэглээ.

Наһаараа оркестртэ хүдэлһэн, Үзөөн нютагай басаган **Роза Барсукова** мүнөө болотор энэ театртаа амжалттай хүдэлжэ байна. Энэ найдэртэмнай хүн зон олоор сугларжа, ветерануудые халуунаар угтажа абаһан байна.

«Байгал» театрай дарга Россиин габьяата соёлой ажал ябуулагша **Дандар Бадлуевта** үнэн зүрхэнһөө баяртайб, юундэб гэхэдэ, удха түгэлдэр баян, зөөлэн буряад дуунуудаа олон тоото хари гүрэнүүдэй дэбисхэр дээрэ гүйсэдхэнэн байнабди.

Мүнөө үедэ **Х.Б. Аюржанаева** «Эхэ нютагай магтаал» гэжэ видео-проект, зураглал дээрэ дүрбэн жэл хүдэлөөд, түгэсхэжэ байна.

«Алтан сэсэг» ансамблиинхидые, хүтэлбэрилэгшэ **Хажидма Бальжинимаевна Аюржанаева** хани халуунаар амаршалаад, зохёохы ажалда абьяастай, олон шабинарайнгаа зөөлэн хараса, дулаан үгэнүүдтэ хүртэжэ, буянтай бурхантай, этигэл дүүрэн, энэрхы сэдхэлтэй, эдэбхитэй, элүүр энхэ, хонгёо аялга дуунуудые амжалта түгэс зэдэлүүлжэ, арад зоноо баярлуулжа ябахыень хүсэнэбди!

Виктория НАЙДАНОВА.

"Нютагай хүбүүд"

Ивалгын багшанарай фольклорно бүлгэм

ХОШОН ЗУГАА СОО АРАДАЙ СЭСЭН УХААН

Тус үгүүлэл соо буряадуд тухай шог зугаануудай үзэл бодолой, уран найханайн байгууламжа, хошон зугаагайн эш үндэһэнэй онсо шэнжэ хаража үзэһэн, буряад үндэһэтэнэй соел гэгээрэлэй гүн удхата үйлэ хэрэгүүд яажа арадай аман зохёолдо, шог ёгто түлэбүүд соо зураглагдааб гэжэ шэнжэлэг хэгдэһэн байна.

Эшэ татаһан шухала нэрэ томьёонууд болон үгэнүүд: хошон зугаа, шог ёгто үгүүлэл, энеэдэтэй ушар, байдал, соёл болбосоролой хүдэлөөн, үйлэ хэрэгүүд, арадай оюун ухаанай онсо шэнжэ.

ОРШОН УЕЫН БАЙДАЛЫЕ УХААЛДИН ГАРГАЛГА

Энеэдэтэй шог үгүүлэлүүд байгуулгаараа, юрэ хөөрөһэн ябаган зугаануудай шэнжээрээ, дэлхэйн арадуудай хошон зугаануудтай хэдышые хоорондоо бэе бээдээ дүтэрхы аад, өөрын түлэбэй онсо шэнжэтэй, дабтагдашагүй «тамга-тэмдэгтэй». Буряад арадай шог ёгто үгүүлэлүүд, хошон зугаанууд уран найханай шанар шэнжые бээдээ шэнгээжэ, далай ехэ аман зохёолой бага түлэбүүдые түлөөлэн, шог ёгто урасхалаа дэлгэрүүлһээр, мүнөө үе хүрэтэр хүгжэн ерээ.

Гадна, тон наринаар, мэргэн тодоор оршолон юртэмсээ зураглаһан, мүн зан заршамаа алдаһан ябадалнуудые наадаһан, шүүмжэлһэн ушарын буряад арадай сэсэн мэргэн ухаа элирхэйлнэ гэхэдэ болно. «Хошон аляа үгэнүүд үндэһэтэнэй, угсаатанай удха шэнжэтэй» - гэжэ эрдэмтэн П.Б.Коршева онсолно. Эртэ урда саһаа эхие абанан заншалта шог зугаанууд буряад-монгол арадта үргэнөөр дэлгэрһэн байгаа.

Шог ёгто онтохонуудта охорхон, мээнэг ухаатайгаар аашалдаг мэхэтэй хүнэй дүрэ үсөөн бэшэ дайралдадаг. Тэрэнэй баяд ноёдуудые, үгышые наа, хүнэй хүлэр, хэнтэг абари зангые наадалан байжа, шог болгон, шобто харбан шэрбэһэниинь, шог зугаа гү, али «анекдот» гэжэ тойруулан хэлһэн түлэбэймнай нэгэ талын шухала зүйл болно.

Ажабайдалай бодото, баримтата зураглалнууд шог ёгто зугаануудай долгиндо нэбтэ «сохюулан», үнгэтэ юртэмсын дутуу дундануудые, хүн зоной, олонитын заншалда, ёһо гуримда таарахагүй, буруу үзэгдэлнүүдые шоо үзэн, энеэдэ наадан болгон, хургуули, хургаали болно гэжэ тэмдэглэхэ шухала.

Оршон үедэ буряад аман зохёолой эгээл бшүү түргэн арад соогоо дэлгэрдэг, тарадаг, шууд ябууд «түрэдэг», мүндрэлдэг зүйл, ухаансар арадай бэе бээдээ шүүмжэлхы, хургалгын талаһаа «шэмхэжэ» хандаһан «уряал», элинсэг хулинсагай нангин захяа, заабари болно.

Буряад хэлэнэй хашагдажа байһан хаһада, гүрэнэй хэлэнэй доройтон баһуулан үедэ олонхи буряадудай түрэлхи хэлээ хэрэгсээнгүй ябаһан саг соо, арадай аман зохёолой эгээ «хоротой», хоёрхон мэдүүлэлһээ, үгэнүүднээ бүридэһэн «хуряангы» шог ёг хээдээшье жэнхэни буряад хэлээ сахихан арадай дунда хэлсэгдэжэл байгаа. Илангаяа, зүблэлтэ совет үе сагта аха дүү арадуудай элдэб үндэһэ яһатанай дунда ажаһуудалай, соёлой, болбосоролой талаһаа

харилсаа холбоон үргэнөөр дэлгэржэ, ород хэлэнэй нүлөө ехэдэжэ, үндэһэн ёһо заншалнууд мартагдажа эхилһэн байна. Манай шэнжэлжэ байһан ород, буряад хэлэнүүд дээрэ суглуулагдаһан, согсолһон шог зугаанууд буряад арадай абари зан, аяг ааша харуулдаг, анхан сагтаа «харашуулай» (низовый) гэжэ тоологдодог байгаа наа, мүнөө үедэ үргэн олонитын (массовый) дунда дэлгэрһэн гэжэ тэмдэглэхээр.

ЭЛИНСЭГЭЙМНАЙ ЗАХЯА

Ехэнхи зоной дунда урданай хүлдэ тэмдэгые, ноёд хайд изагууртание удха шэнжэ шоглон, энеэдэ наадан болгон зураглалга совет үе саһаа эхилээ. Буряад арадай бүридэлдэ ехэхэн нуури эзэлдэг эхирид булагадай обогой хүлдэ нэрэ болоһон «гутаар» - загаһан, буряадудай аалин намдуу, залхуу, номгон зангые гэршэлэн харуулан дүрэ болон хүгжөө. Буряадудай нэрэ хүндые баһан, доромжолһон үгүүлэлнүүд буряад арадай хүр хүлдые доройтуулна. Дэлгүүр, алаабхи соо ороод, буряадудай дунда «тээ тэрэ баанхатай гутаарай хүбүүе үгыш» - гэхэ мэтэ хандалга буряадудые баһан, доромжолһон тэнэг ябадал гээшэ. «Энги эрьсын эрэн гутаарые» - эхиридэй буряадудай элинсэг хулинсагай шүтөөн, уг гарбалайн удха гэжэ ойлгохогүй охорхон ухаанайн тэмдэг болно бшуу. Хэрбээ эрдэм шэнжэлэлгын талаһаа хаража үзэхэдэ, буряад угсаатанай бүридэлдэ хабаатай, үһан лусуудай удхатай хонирхолтой зүйл наа, харин үдэрөө эльгээжэ ябаһан олон тоото юрын зоной буряад арадые «гутаар» гэжэ нэрлэһэн шог ёгто «дүрээ» болон тараһан байна. Өөрынгөө уг изагуурай буурай холын уг удхые мэдэрһэн үзэл бодол, мүнөө сагта мартагдан орхигдожо байһан асуудал болно, нүгөө талаһаа үргэн олоной дунда дэлгэрһэн шог зугаагай, энеэдэ нааданай зүйл болон хубилаа. Жэшээлхэдэ, марсианин буряад хоёрой нэгэ түрэл хэлэн дээрэ бэлэхэнэр ойлголсоходонь, ондоо үндэр ехэ болбосоролтой арадуудай ойлголсоогүй ушар энеэдэ зугаатай зүйл болно. Гадна, эндэ бээ шүүмжэлэн наадалһаншые шэнжэ гаража ерэнэ. «Ондоо юртэмсын түлөөлгшэ (инопланетянин) манай дэлхэйдэ бууба. Тэрээндэ англичанин дүтэлөөд: - Ду ю спик инглиш? - гэхэдэнь, тэрэн дуугай зогсоно. Тэрэнэй удаа немец дүтэлөөд: - Шпрехен зи дойч? - Тэрэн дуугай байна. Итальянец дүтэлөөд: - Паче ди итальяно? - тэрэн абяа шэмээгүй байна. Буряад хүн дүтэлөөд: - Ши хэнбиш? - «Би марсианин». Оршон үеын манай дэлхэйн үсөөн тоото буряад арадай түлөөлгшэ гэнтэ гадаада

юртэмсын түлөөлгшэтэй бэлэхэнэр бэе бээ, үгөө ойлголсохо ушар хонирхол татана. Энэ үгүүлэл соо буряаднаа бэшэниинь, болгоомжотойгоор - «манай хэлэ мэдэхэгта?» - гэжэ асуухадань, буряад хүн сэхэ харилсанай зорилго табин, тэрээнтэй ойлголсоно. Эндэ иимэ асуудал гаража ерэнэ. Буряад хэлэн «гадаада юртэмсын» хэлэн боложо байна. Мүнөө сагта гү, али тэрээн дээрэ харилсадаг зоной түбэлгэн ухаа, эрэлхэг зоригые харуулна гү? Манай ханахада, эндэ буряад зоной түбэлгэн ухаан, хэр үгһаа ямаршые зонтой, «амитадтай» харилсажа, үгээ ойлголсодог байһынь гэршэлнэ бшуу. Эндэ баһа буряад хүнэй гэнэн хонгор сэдхэл зураглагдана. Анханай үгын эди шэдиэдэ этигэдэг нангин бодол, мүнөө үеын харасаар, гэнэн ябадал шэнгээр харуулагдана. Жэшээлхэдэ, ород арадай зэргэсүүлгын анекдодуудта, тэрэнэй шуран, түбэлгэн, аза талаантай байха ушар ород арадай онтохонууднаа хабагшатайе гэршэлнэ.

Буряадуд тухай шог ёгто хөөрөөнууд соо зураглагдажа байһан үйлэ ябадалнууд, энеэдэтэй болгохын тула юрын үйлэ хэрэг болотор «мүлигдэнэ». Жэшээнь, буряадудай уг изагуураа удхалһан зугаануудта, түүүхэ домоһоо хабагшалан зүйлнүүд эли тодоор гаража ерэнэ. «Бурхан багша хүнүүдтэ шэг шарайнуудые үршөөбэ. Түрүүшын үдэр - нюдэнүүдые. Буряадуд хойнотожо, онигор жаахан нюдэнүүдтэ хүртэбэ. Хоёрдохи үдэр - хамарнуудые үршөөбэ. Тиэхэдэнь буряадуд баһа гээгдэжэ, жаахан, нясагар хамарнуудта хүртэбэ. Ухаа орожо, эртэлжэ нүгөөдэрын түрүүлэн ерэхэдэнь, бурхан хасарнуудые үршөөбэ». «Үршөөлэй» үдэрнүүдтэ гээгдэн, хойнотон ерһэн ушар буряадудай залхуу, аалин, яаралгүй г.м. абари зан харуулна. Түбэлгэн, юмэндэ түргэн хуралга г.м. һайн талын зүйлнүүд, гайхалтайгаар эрьелдэн, «зэмэлэлтын» зүйл шэнгээр зураглагдана. һайн талые харуулан нюдэн, хамарай хэмжээ, муу талые харуулан «хасарай» хэмжээ - энеэдэн болгон харуулна. Энэ зугаагай удхань гэхэдэ, буряадудай өһөдөө шэг шарай, үнгэ зүһэ тухай тогтоһон хэб, хэмжээ мэдэрһэн ушар болно. Зарим шог зугаа энэ ушарые бүри хэтэрүүлэн харуулна: Бурхан багшын хамарнуудые хэшээжэ байхада, буряад хүн хойнотоно. Хамарнууд дууһан байгаа, гансал харгы дээрэ гэшхэгдэшэнхэй нясагар жаахан хамарай хэбтэхэдэ, абаха болобо.

Эндэ хэмһээ ехэ хасар гэхэ мэтэ хэмһээ гараһан зүйл гэжэ ойлгохоор. Тиэхэдэ, бээ шүүмжэлэн наадалха, шоглохо гэшэ бодото байдалай зурагые байгуулха нэгэ арга боложо үзэнэ.

ДАЙН ТУХАЙ ШОГ

Дайн дажарай үедэ буряадудай дүрэ зураглаһан зугаануудые хаража үзэхэдэ, иимэ байна. «Дайнай үедэ фашист снайпер манайхидтай буудалдажа байгад хүхирнэ: - Эй, Иван! Тэрэнэй бултайхадань буудана. Немец

дахинаа: - Эй, Вася! Васиин бодохо гэхэдэнь, буудаад лэ байна. Буряад мэргэн өөр соогоо бодомжолно: - Маа, энэ һалаабша, Түдүб гэжэ нэрэ сохом мэдэхгүйш». Энэ энеэдэ зугаа буряадай мэхэтэй сэдхэл, тэрэнэй хоморой нэрые немец яшые мэдэхгүй гэхэн бодолые зураглана.

Дайнай дажар тухай шог зугаануудай онсо шэнжэ гэхэдэ, олоор дэлгэрбэшье, гайхалтай һонин удхатай. Юуб гэхэдэ, дайн гээшэмнэй, ямаршые үедэ ехэ аймшагтай, муухай хархис ябадал ха юм даа. Энэ ехэ бэрхэшээлтэй үедэ буряад хүн түрэлхи хэлээ мэдэхэ байһандаа, тэрээндэ этигэн шүтэдэг байһандаа ямаршые гай тодорһоо гарсалдана. Түрэл хэлээ хүндэлэн, шүтэн, ямаршые бэрхэшээлнүүдые дабаха тухай мэдэрэл мүнөө үедэ, буряад хэлэнэй үүргын һулаадад, багадаад байхада, тон хэрэгтэй болоод байһые гэршэлнэ. Үндэһэ яһатанай үзэл бодол шог зугаагай долгин соо худхалдан, заншалта үнэтэ зүйлнүүдэй хубилан байһые (трансформация) бодото дээрэн харуулна.

Немецүүд нэгэ буряадые плэндэ абаба. Тиигээд хашхарадана: «Шнель, шнель», тиэхэдэнь буряад харюусана: «Энэ шинель бэшэ, энэ муухан телогрейка». Хоёр хэлэ худхалһан энэ ушар хоёр ондоо юртэмсын байдалай зүришэлдөөе, тулалдаае харуулна. Нэгэ юмэ ондоо юмээр һэлгэхэ арга хэрэглэгэ түс ушарта буряад хүнэй тад ондоогоор бодото байдалаа бодомжолон үзэлгые, «Энэ шинель бэшэ, харин муухан телогрейка» гэхэн үгэнүүдэй удха, яажа «амияа абарха» гэхэн гэнэн ханаан дээрэ, мүн баһа «шнель», «шнель» гэжэ үгэнүүдэй дууриан хүшэр, бэрхэшээлтэ байдалһаа гарахаяа оролдоһые харуулна. Түрэл хэлэндэ хандажа, хохидло ушарһаа гарсалдахаяа һэдэһыень харуулна.

«Берлин хото. 1945 он. Хархис фашистнуудтай эрэлхэгээр дайралдажа байһан омог зоригтой буряад хүбүүн, фашистнуудай эшэн болохо Берлин хүрөөд, харамтайгаар хосорхоёо һанангүй, нэгэ подвал дорохи нүхэн соһоо ходоха гэжэ бодобо. Түрүүшын дайралдаһан руу гүйжэ ороходонь, бүрэнхышг нүхэн-подвал соонь дүүрэн зон байба. Касануудадарнь манайхид гэжэ ойлгоод, айнгүйгөөр хүхиржэ эхилбэ: «Тэндэ танай, манай аха дүүнэрэй амияа хайрлангүй дайралдажа байхадань, таанад эндэ хоргодоод байнат, мэнэ бултыетнай буудахам», гэхэдэнь, тэдэниинь яаралгүйхэнөөр, һанаа амархан: «Болиш даа Бадма, эндэш ганса буряадуд» гэлдэбэ. Эндэ үйлын хүгжэлтэ гурбан уялаһаа бүридэнэ. Тиэхэдэ, нэн түрүүн буряад хүбүүнэй үхэлһөө тэрьелхэ гэхэн һэдэлгэ. Энээн дэрэнш шог ёгто ушар үндэһэлнэ. Хэрбээ дээрэ дурдагдаһан хоер зугаануудта түрэл хэлэнэйнгээ хүсөөр үхэлһөө тэрьелхээ забдаһан байгаа наань, һүүлшын анекдодто үгүүлэлдэ үйлын хүгжэлтын үргэн олондо хабаатайе гэршэлнэ.

Иимэ шог буряадудай аймхайе харуулна бэшэ, харин мүнөө сагай үйлэ ябадалнуудые харуулан хэрэг болно. Олон хэлэнүүдые худхажэ байгад хэлэлгэ буряад яряанай нэгэ хүнэй нэрэ хүрэтэрнэ хасагдаһание тэмдэглэхээр.

«Дайн дажар, командирын довтолхынгоо урда тээ хүхирнэ: «Урагшаа, бүргэдүүд (орлы)», булта «ураа» хашхараад гүйдэбэ. Ганса гурбан хүн окоп соо һуужал һууна. Командир: «Таанад юундэ һуунабта?» гэбэ. «Бидэ бүргэдүүд бэшэбди, бидэ арсалануудбди: Лев Моисеевич, Лев Абрамович ба Арсалан Бадмаевич». Энеэдэтэй ушарын баһа шэнэ удхатайгаар зураглагдана. Буряад хүн еврейнуудэй тойрог соо, нэрэ солынгоо түхэлөөр оролсоод байна. Үгын удхын хүсөөр бэрхэшээлһээ гарахаяа оролдоһониинь зураглагдажа, еврейнуудэй мэхэ гохотой зэргэсүүлгэдэнэ: «Буряадай түрэхэдэ, еврей бархирна». Жэшээлэн зэргэсүүлэн хөөрэгдэдэг зугаануудые Европын арадуудые хабшуулан зугаа дээрэ хаража үзэе: «Нэгэтэ француз, англичанин, буряад гурбан һууна. Буряадын өөр тухайгаа яряад һаланагүй, тэдэнь «ши өөр тухайгаа хөөрөжэ һаланагүйш, ондоо зон тухай хөөрөш» - гэбэ. «Зай, хуай негрнүүд Баяр, Зоригто ябана...» - гээд тэрэ буряадын үргэлжэлүүлбэ.

Мүнөө бүхы дэлхэйн хубилан байгаа сагта, хүнэй нэрэ соло үндэһэ яһатанай бээ мэдэрһэн һүүлшын түшэг тулгуури болон, гэнэн бодолтой нэтэрүү хүнэй дүрэ бүри эли тодоор харуулагдажа эхилнэ. Шог зугаануудай байгуулга соо энеэдэтэй ушарнууд олонитэдэ баримталагдажа жама ёһоһоо хадуурһан (холодоһон), тохёолдодог бэрхэшээлнүүдые, зүрилдөөнүүдые элирүүлгэ дээрэ үндэһэлнэ. Тиигээд шог ёгто энеэдэ нааданай, зугаануудай хүсөөр анха түрүүшын ажабайдалай бүхэли бүтэн байгуулга ба хүн зоной амгалан тэнюун байдал харуулха гэжэ оролдоно бшуу. Буряадуд тухай шог зугаанууд соо оршон дэлхэйдэ боложо байһан хубилалтануудай үедэ угсаатанай ёһо заншалаа алдажа байхадаа, ондоо харша үзэл бодолдо шадал соогоо эсэргүүсэһыень харуулна.

**Оксана САНЖИТОВА,
БГУ-гай НГИ-гэй
буряад
литературын кафедра.**

Үнэрхэн зүүн жэлэй аршан зүүр

2012 он – Росийн түүхын жэл

Аркадий БАТОМУНКУЕВАЙ проект

Архангельск хото ошоһон буряадууд. Дээдэ захын зүүн гарһаа хоёрдохи – Максим Асалханович Асхаев, зүүн гарһаа гурбадахинь - Владимир Михайлович Бичаханов, дундахи зэргэдэ (зүүн тээһээ): Кузьма Асалханович Асхаев, Ангар Асалханович Асхаев, Старик Асалханович Асхаев. 1916 он.

Хүн түрэлтэнэй түүхэдэ монголнууд хадаа эгээл мэргэн һур харбагшад гэжэ тоологдодог. 1208 ондо Чингис хаан Монголой талаһаа баруун зүг тээшэ ехэ сэрэг эльгээжэ, аргагүй ехэ импери байгуулжа шадаһан юм. Монголнууд хадаа мориндо бэрхэ, эмээл дээрээ байха, зүг бүхэн тээшэ мэргэнээр һур харбаха шадалтай гэжэ суурхаһан юм. Монголой импери Австриһаа эхилээд, Сири, Росси, Вьетнам болон Хитад хүрэтэр нэмжыдэг байһан юм.

Улаан сэрэгэй командир, тиихэдэ Улаан Армиин сэрэгшэ монгол хүниие музейн үүдэндэ дундаа һуулгаад, дүрэ зурагаа абхууланхай.

Буряадай хамба лама Гусиноозерскын (Тамчын) дасанда ламанарай тэг дунда һууна. 1886 ондо буулгагдаһан дүрэ зураг.

Хүндэтэ уншагшад, хэрбээ хоморой фото-зурагуудтай һаа, тэдэнээ редакцидамнай эльгээжэ, бүгэдын һонорто дурадхыг гэжэ таанадтаа ханданабди. Айл бүхэнэй хадагалаанда иимэ баялиг олдохол байха. Тэдэнээ ерээдүйнгөө үеынхидтэ дамжуулаял.
Манай хаяг: 670000, Улаан-Үдэ хото, Каландаришвили, 23, каб.26; электрон хаяг: upep@mail.ru
Тел.: 21-64-36.

Буряад эхэнэр хибэс нэхэдэг гарай станогой дэргэдэ.

Срхүүгэй областиин Доодо-Үдын райондо тофалар яһанай арад ажаһуудаг. Тофаларнууд (тофууд) Росийн эгээл үсөөн тоото яһатан болоно. Долоон зуун хүн ажаһуудаг. Тофаларнууд хадаа дуугарха маягаараа, соёл болбосоролоороо тува арадта дүтэрхы юм. Гол түлэб нүүдэл байдалтай, оро харадаг, агнадаг ажалтай тофаларнуудай нэгэ бүлэ (баруун таладань).

Михаил Богданов – Буряадай мэдээжэ ниитын ажал ябуулагша, түүхэ, арадуудай соёл шэнжэлэгшэ. Эрхүүгэй училищи дүүргээд, Казань хотын багшанарай институтта һураһан байна. Томск хотын университеттэ гүн ухаанай, түүхын, хуули ёһоной асуудалнуудаар һонирхожо, лекцинүүдые шагнаһан байна. Удаань хилын саана ябашаһан байдаг. Берлиндэ тэндэхи профессорнүүдэй лекцинүүдые шагнаһан юм. Тэрэнэй удаа Цюрихэй университеттэ хүдэлөө. Мүнгөөр дугалдаад, Росси гүрэнөө бусажа ерэнэн хүн. Тэрэнэй удаа монгол туургата арадуудай һуудал байдалтай танилсаха зорилготойгоор М. Богданов Хальмаг ороноор аяншалаа. Түрэл арадайнгаа түүхэ ехэ һонирхожо шудалһан байдаг. 1909-1913 онуудта хакас яһатанай дунда газар эсхэмжэлгээр хүдэлмэри ябуулаа. Байгал далайн зүүн бэеын нютагуудаар инспекторээр хүдэлөө. Сүүгэлэй волостиин бэшээшын тухалагшаар үшөө хүдэлһэн байна. Граждан дайнай үедэ сагаантанһаа хоргодохо баатай болоһон Михаил Богданов Буряад ороной заха холын нютагта ажаһууһан юм. 1919 оной эсэс багаар атаман Семёновой захиралтаар баригдажа, Штэтэдэ алуулһан байна.

Эльвира ДАМБАЕВА оршуулба.

“Сагаан үбгэн - 2012” гэхэн конкурсно

УЯНГАТА ҺҮНИИН ЗЭРЭЛГЭЭН СОО...

Жэл бүри, нарааа нарада, үдэрһөө үдэртэ, буряад арадайнгаа түлөө шармайн дабшажа, зонойнгоо дээжэ боложо шадаһан, түрэл нютагаа, арадаа шадал соогоо суурхуулжа ябаһан хүнүүдэй нэгэн манай Галтай нютагай суута дуушан, шүлэгшэн Бата-Мүнхэ Дамбаевич Гончиков болоно.

Сагаан саһаар салгидаһан, сагаан эдегээр дэлгэрһэн Сагаан нарын

айлшалжа байха сагта, 1947 оной февраль нарын 22-то Дамба Цыренович Цыдыпов Сажим эжы хоёрой бүлэ соо хоёрдохи хүбүүн гүүлэжэ, юртэмсэ дээрэ мүндэлһэн дэлгэр баян намтартай. Энхэргэн найхан эжыгээ энэрхы зөөлэн үгэнүүдээр һанана:

Наһанай орёо байдал соо
төөрихэдэм,
Намарай намаа набша мэтэ
хиидэхэдэм,
Налгай найхан эжымни
һанагдана,
Наартай зохидоор энхэрхэнэ
үзэгдэнэ...

Түрүүшынгээ алхамууд тухай Бата-Мүнхэ Дамбаевич иигэжэ хөөрэнэ: «Хушуун- Үзүүрэй дунда нургуулин шабинар буряад хэлэ бэшэгэй Содбоев Пүрбэ Содбоевич багшын ударидалга доро шүлэг бэшэжэ туршаа бэлэйбди. «Талын наран» гэхэн бүлгэм тогтоожо, шүлэгүүднэй «Ленинэй зам» гэхэн аймагай газетэдэ толилогдоо. Аргагүй бэлигтэй, эрмэлзэл элбэгтэй, урдын ёһо заншал ехэ хүндэлдэг энэ хүнэй богонихон хугасаа соо миний багша байһандань мүнөө болотор шаналагшаб. 1967 ондо аймагай комсомолой уряагаар «Знамя Ленина» колхоздо үлэжэ, ажаллаха шийдхэбэри бүхы классаараа абаһан аад, холын отарда хонишоноор үлэһэнийн гансал би байшоо бэлэйб. Тэрэ гэхээр түрэнэн

нютаг зонтоёо ажаллаһаар лэ ябанаб. Арадай аман зохёол, дуунуудта, уран үгэдэ обтой байһандаа заа зуухан һанамжяа хамталһан дэбтэр соо суглуулдагби. «Буряад үнэн» сониндо эльгээдэг, олоной анхаралда табидаг болонхойб. Бэшэһэн шүлэгүүдээрни 15 дуун ханхинанхай. Түрэнэн дайдадаа хэрэгтэй байһандаа баясан ябадагби».

Тала мэтэ уужам сэдхэлтэй хүн хээээдэшы тэнигэр, дорюун ябадаг ха юм. Ажабайдалай аруухан зангилаае тайлажа задалхань бэрхэтэй. Хэды хүндэ ушар үйлэ хэрэгүүд дайралдабашье, Бата-Мүнхэ Дамбаевич зорихон зориггоо хухалаагүй, урагшаа һанаатай, сагаан сэдхэлтэй зандаа.

Бата-Мүнхэ Дамбаевич түрэл нютагтаа хонишоноор, жолоошоноор, зоотехнигээр, колхозой профкомой, сомоной түрүүлэгшээршые хүдэлөө. 1992 оной октябрь нарада Галтай нютагтань Мухар-Шэбэрэй аймагай Үндэнэн соёлой түб тайлдажа, Бата-Мүнхэ Дамбаевич ударидагшаар 19 жэлэй хугасаа соо мүнөөшые болотор хүдэлжэ ябана. Одоол эндэ ниитын ажалда эдэбхитэйгээр хабаадалсажа, ажалай алтан жолоо барижа шадаа гэхэдэ, алдуу болохогүй. «Галтайннай», «Боом», «Суулгамнай», «Үлгы найхан тоонтоннай», «Алтамнай мүнхэ лэ» г. м. олон тоото шүлэгүүдтэнь хүгжэм

зохёогдожо, дуулагдажа байна; үргэн дэлисетэйгээр аймагай «Сагаалган», «Алтан Гургалдай», «Дангина-Гэсэр» найр нааданууд үнгэргэгдэжэ эхилэ; энэ шэнэ тайлдаһан түб соонь арадай «Жаргал», үхибүүдэй жэшээтэ «Жаргаланта» ансамбльнууд, арадай «Талын наран» театр байгуулагдажа, олондо мэдээжэ, аймаг, республика соогуураа суурханхай. Бата-Мүнхэ Дамбаевич өөрөө жүжэглэмэл зохёолнуудые бэшэжэ, «Талын наран» театртаа тайзан дээрэ нилээн олон наада һонирхолтойгоор табиһан байна. «Буряад Республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ» гэхэн үндэр нэрэ зэргэтэй юм. Баһал бэшэшые һайшаал, магтаалда хүртэһэн зиндаатай. Эдэ бүхы ашата найхан ажал хэрэгүүдынь наһанайн хүрх Сэсэгма Дондоковнагай туһаламжа дэмжэлтээр туйлагдаһан байна. Буряад орондоо, аймаг болон нютаг соогоо ехэ хүндэтэй хүн гээшэ. 65 наһанайнгаа алдарта оёе угтаһандань дэлхэйн бүхы һайниие хүсөөд, олон жэлдэ үнөөхил зандаа одон мэтэ яларжа, ошон мэтэ сасаржа ябахыетнай хүсэнэб!

Янжима ЦЫБИКОВА,
Галтайн дунда нургуулин
буряад хэлэний
ба литературын
багша.

“Гуа сэсэн хатан-2012” гэхэн конкурсно

САГААН ҺАЙХАН ҺАНААТАЙ

Эхэ эсэгийн буян үри хүүгэдтээ гэжэ буряад зон хэлсэдэг ха юм. Мүнөө эндэ Лубсановтанай үнэр баян гэр бүлэ тухай, һонор ухаатай, эльгэ зөөлэн, найхан һанаатай Гумбыд Цыденовна Лубсанова тухай хөөрэхэ хүсэлэнтэйб.

Эжы, хүгшэн эжы Гумбыд Цыденовна найман үри хүүгэдээ өөдөн үргэжэ, хүлын дүрөөдэ, гарын ганзагада хүргэһэн, 20 ашанарай, 12 гушанарай, зээ хүбүүдһэнь гараһан хоёр зээнсэртэй болоод байхадаа, тэдэн тухайгаа һанаагаа зобожо, юрын хүнүүдһээ дутахагүй бэрхэнүүд, аша туһатай хүнүүд болоһой даа гэжэ бурхандаа зальбаран, мүргэжэ, хүл хүнгэн зандаа ябадагынь юугээр сэнтэйб даа. Наһанайн нүхэр Бубей Цыренович гэнтын аюулһаа уламжалан, залуу наһандаа бурханай орондо ошоһон хадань яахашье аргагүй ааб даа. Тэрэ өөрөө бүхы колхозой холын гүүртэ, отарануудые зайн галаар хүсэд хангаһан тула бригадираар хүдэлхэ үедөө хэды ехэ юмэ хэһэн байнаб – үе сагай ошохо тума энэнь бүри элээр харагдадаг, сэгнэгдэдэг гээшэл даа.

“Үхибүүдэйнгээ бултадаа дээдэ нургуули дүүргэжэ, нургуули һудартай болоһондонь, баяртай ябадагби, - гэжэ Гумбыд Цыденовна нэгэтэ хэлээ бэлэй.

Лубсановтанай аха хүбүүн Жаргал Бубеевич Буряадай хүдөө ажахын институт дүүргээд, олон жэлдэ Баргажанай аймагай Хилганын колхоздо олоһон мэргэжэлээрэ ажаллаа һэн.

Жамсаран Бубеевич дүүнь Буряадай багшанарай институтта һуража гараад, Баян-Голой юрэнхы эрдэмэй дунда нургуулида удаан саг соо, пенсидээ гаратараа ажаллаһан намтартай. Тэрэ Баян-Голой арадай театрай ажалтан боложо, бэрхээр ажаллаһанайнгаа түлөө “Буряадай соёлой габьяата

хүдэлмэрилэгшэ” гэхэн нэрэ зэргэтэй болотороо ургажа гараһан байна. Жамсаран Бубеевич ирагуу гоёр дууладаг, хурим түрэнүүд дээрэ хүтэлбэрилэгшэ боложо дүршэһэн, “улаан хэлэтэй хүниие урдаа оруулхагүй” шадмар ударидагша болоһон юм. Тэрэ хоёрой удаа Жигжид Бубеевич мүн лэ багшанарай институтдай спортивна факультет урагшатайгаар дүүргээд, барилдаагаар спортын мастер гэхэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртэнхэй. Мүнөө тэрэ олзын хэрэг эрхилэгшэдэй зэргэдэ ороод, Баргажан һурунда дэлгүүр бариха, аяншалагшадые элүүржүүлгын түб түхээрхэ болон Баргажан дээгүүр хүүргэ бариха хэрэгтэ хам оролсоод, туха сүлөөгүй ехэ хүдэлмэри абуулжа байнхай.

Олзын хэрэг эрхилэгшэдэй тоодо Георгий Лубсанов оролсоод, түрэл нютагтаа магазин нээжэ, мүн лэ сүлөө забһараар багшаг болонхой. Сэсэгма Бубеевна худалдаа наймаанай хүдэлмэридэ урагшатай һайнаар ажаллажа ябадаг юм. Жан Жамбал хоёрын баһа нютагтаа ажалтайнууд, Жамса хүбүүниинь нютагайнгаа дунда нургуулида удаан саг соо ажаллаһан, олон һурагшадые хүмүүжүүлжэ шадаһан юм.

Олон үхибүүдые өөдөн үргэжэ, ехэ болгоһон, гэр мал болгоһон, аша гушанараар олон болоһон Гумбыд Цыденовна һанаа амарбашье, тэдэнэйнгээ түлөө мүнөөшые оролдожо, зүб тээшэн зүбшэл заабари үгэжэ ябадагынь юугээр сэнтэйб даа гэхээр байдаг. Бүхы наһаараа гэхээр түрэл Харууһанайнгаа

нургуулин столоводо 30 жэл соо тогооноор ажаллаһан габьяатай.

“Ямаршые эдеэниинь амтатай байдаг” гээд хүнүүд дэмы хэлэдэггүй ёһотой.

Нэгэтэ гол худагы болохо Елизавета Сынгеевна орожо ерээд, “буура хэнгэлдэр омогтойшуулда баярай мэндэ!” гэжэрхёо һэн. Тиихэдэнь лэ хэнгэлдэр эсэгийн үри һадаһан эндэ һууна гэжэ ойлгогдоо һэн.

Елизавета Сынгеевна Догданова Дэрээнэй юрэнхы эрдэмэй дунда нургуулида 40 жэлэй туршада багшалһан юм. Гумбыд Цыденовна хүүгэдэй саадташые ажаллаһан тула «багашуулые нургаха, хүмүүжүүлхэ талаар нэгэ адлирхуу ажалтай зон байһамди» гээд үнийнэй багша онсолон тэмдэглээ бэлэй.

Гумбыд Цыденовнагай түрэнэн үдэрөөрнэ үхибүүдынь халуун зүрхэнһөө амаршалжа, һайн найхан үгэнүүдые хэлэдэг заншалтай юм.

Түрэнһөөр 70 наһанайн ойдо эхээ амаршалһаа хүбүүд, басагадынь сугларжа, “Эжы тухай” дуу хангюурдабал даа. Жамсаран Бубеевич “Энэ ехэ дэлхэй дээрэ эхын буян сэгнэшэгүй, эхын дулаан нүдэнһөө дээрэ юумэн байхагүй” гэхэн үгэнүүдые угаа гоёор эхилэн татахадань, бусад аха, дүүнэрын альган дээрэ тэнжээһэн, сэдхэлым аруудхаһан, сагаан найхан һанаатай, ори ганса эжымни” гээд дамсаашань дамжуулан дуулаба. Эхын дулаан нүдэнһөө нулимсанууд хасар дээгүүрнэ халтиран унажа байһыень хараһан хүн тэрэ үедэ уяран хайлангүй байжа шадаха байгаа гү?

Ажал хэхэ дуратай, гэр соохи, хашаа соогуурхи юумээ, үхэр малаа, хони хурьгадаа саг соонь үһалаад, тэжээлээр хангаад, олон үхибүүдээ

гүримтай, журамтайгаар нургаад лэ ябаханаа ондоо (өөрынгөө гол ажалдаа үрдижэ ябашаһаа бэшэ) бусад зорилго байгаагүй һэн бээ.

Гумбыд Цыденовна урданай буряад дуунуудые уянгатуулан татаад абадаг зантай. Залуудаа нилээд найхан хоолойтой байһаниинь мэдэгдээд лэ орхидог.

Наян наһанайнгаа дабаан дээрэ гараһан Гумбыд Цыденовна үрээлэй үгэнүүдые зориулхадаа, хамартаа хан гэхэ ханяадагүй, толгойдоо тон гэхэ үбшэгүй ябахатнай болтогой гэхэ байнаб.

Степан ОЧИРОВ.

**"Подношение десяти драгоценностей" гэнэн
Д-Д.Итигэловэй 1-дэхи уласхоорондын фестивалиин конкурсно**

ЭТИГЭЛЭЙ ХАМБЫН МҮНХЭ БЭЕДЭ МҮРГЭМЭЙ!

(108 зулата мурнууд)

Эрьежэ Буряад-Монголдоо зараржа,
Этигэл хүзэгымнай бадаруулаалта!
Эхэ ороноо үргэхөө бусажа,
Эрдэм номтоёо танилсуулаалта!
Эриг сүлөөдэ шажан мандуулжа,
Элдин дайдаа суурхуулаалта!
Эдэгээхэ абаралда хүртүүлжэ,
Эрхэтэн зоноо абараалта!
Энэрэл хайраа арадтаа зорюулжа,
Эди шэдиэ харуулаалта!
Энэ буддын шажанаа мүнхэрүүлжэ,
Эхин харгыемнай заагалта!
Эсэсэй эсэстэ бүхы дэлхэйе
Этигүүлжэ шажандаа шадалта!
Эрдэмтэ зониие гайхуулжа,
Эльгэ зурхыень хайлуулаалта!
Энэдхэгүүн орондо алдартай
Эрдэм номдоо нураалта.
Эрдэнитэ шажан хургаалтай
Эрхимынь болон заагалта.
Эрид шийдэмгэй үсэдөөрөө
Эрлигэй хаание номгоруулаалта.
Эсэргүү шанга хүсэлөөрөө
Эмниг зээрдыемнай ургалуулаалта.
Эелдэр зулгы зангаараа
Эжынэр, абанараа баясуулаалта.
Эмтэй, домтой гараараа
Элдэб үбшэнтэниие аргалаалта!
Эрээндэ досоохитой дайсадаа
Элирхэйлэн сохижо тэмсээлтэ.
Эрэлхэг зоригтой арадаа
Эблэрхынь хүлээн тэсээлтэ.

Эдилгэ абаха дуратайшуулые
Энгэрдэнгүй бодолоороо дабаалта.
Эндүүрхэн зарим хомхойшуулые
Этэрэнгүй зүрхөөрөө гараалта.
Этэгээдүүдэй аягта аашые
Эрмэлзэл зүрхөөрөө таагаалта.
Эндүүтэй, алдуутай залуушуулай
Эелдэг аргыень ойлгуулаалта.
Эдирээтэй шархатай хүнүүдтэ
Энхэргэн сэдхэлээ нэмээлтэ.
Эшхэбтэр ябадалтай зондо
"Эльһэтэй" харгыень элирүүлээлтэ.
Эрэ хүн эрдэни гэжэ мэдэн,
Эрэлхэг зоригынь үргөөлтэ.
Эхэнэр хүн эсхэнэдээ гэн,
Эхынь дүршэлдэ хүргөөлтэ.
Эрэмдэг бээтэй зондоо
Этигэл найдал олгуулаалта.
Эдэгэсэ муутай хүнүүдые
Элүүржүүлжэ жаргуулаалта.
Элидхэл номоо дэлгэрүүлжэ,
Элинсэгэйнгээ шажан баяжуулаалта.
Эбэй нүхэсэлөө бээлүүлжэ,
Элбэг хэшгээрээ баясуулаалта.
Эбэрээхэ зоболонгүй байхымнай
Эзэмдэгшэ зүрхөөрөө хүсэнэлтэ.
Эгшэтрээ энеэлдэн жаргахымнай
Элихэн бултанда хүргэнэлтэ.
Эригэшээн нүдэтэй үбшэнтэниие
Эльбэжэл, нидхэржэл заһаналта.
Эды олон жэлнүүд соо
Эдлэхэл наһандань тухалналта.

Эдеэрхэн мууе хэнэндэ
Эсэгэдэл харгыдань оруулналта.
Эрбэгэнэн зобоһон нэгэндэ
Энеэбхилэн замынь харуулналта.
Элдүүрил тулюурхан газарыемнай
Эдисэ таряатай болгуулналта.
Эгтэй муухай уһа голымнай
Эбхэрмэ аршаанаар долгилуулналта.
Эбсэгшэ гүнзэги бодолоороо
Эсэһэн зониие сэлмээнэлта.
Эрхией татажа холоһоо
Эсэргүү заримые хэнээнэлта.
Ээрүү дуугардаггүй хүнүүдые
Эшхэрэн, дошхорон заһаналта.
Эһэнги сэдхэлтэй зониие
Эрьюулэн, урбуулан хараналта.
Эрьһээ халиһан залуушуулдамнай
Эдирхэн харгыдань тухалналта.
Ээрэмшээн наадаһан хүүгэдымнай
Эрхэлүүлэн, өөгшөөн жаргуулналта.
Эбдүүсэһэн, түлхилсэлдэһэн бидэнээ
Ээлжээлэн булгыемнай адисланалта.
Эбигээл нангин сэдхэлээрээ
Эбэрээһэн бэеыемнай аргалналта.
Эбэртэй, һүүлтэй ноёд гэнгүй,
Эбдэрхэн заяаемнай заһаналта.
Эгшэ, аханар гэжэ илгангүй,
Элэхэ харгыемнай зааналта.
Эрьюулгэтэй эмтэй аршаанаа
Эюулэн бидэндээ заланалта.
Этигэхэ болиһон заримандаа
Эсэстэнь хүргэн тухалналта.

Эгсыжэ мориндоо зобоһондо
Эрхыдээ эмтэйгээрээ заһаналта.
Эгсэшэ хадаһаа уһананда
Эльгэлэн зүрхөөрөө тулганалта.
Эгэршэгүй хүсэ шадалаараа
Эблэлүүлэн зоноо үргэнэлта.
Эдирхэн шэдитэ аргануудаа
Эжэл нүхэдтэмнай хүргэнэлта.
Этигэлэй Хамбын мүнхэ бээдэ
Этигэл дүүрэн мургэмэй!
Эмхитэй, эдэбхитэй ном хургаалдань
Энэрхы сэдхэлээ дэлгэмэй!
Бэлигма ОРБОДОВА,
журналист,
Буряад Республикын соёлой
габьяата хүдэлмэрилэгшэ.

БАГШЫН МҮНХЭ ДУРАСХААЛДА

Валентин Баторович Махатов

Байгша оной майн 31-дэ мэдээжэ эрдэмтэн, хэлэ бэшгэй эрдэмэй кандидат, педагогикын эрдэмэй доктор, профессор Валентин Баторович Махатов наһа бараба.

Валентин Баторович 1929 ондо Кабанскын аймагай Хандала тосхондо Буряад ороной мэдээжэ багшанарай нэгэн болохо Баатар Прокопьевич Махатовай гэр бүлэдэ түрэнхэн намтартай. Эсэгынгээ Кабанскда, Сэлэнгэдэ, Хяагтада, Загарайда, Хоридо, Хэжэнгэдэ багшалһан ушарһаа элдэб хургуулинуудта хураһан юм.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай хатуу шэрүүн жэлнүүдтэ Хориин дунда хургуулиин 9-дэхи классай хурагша Махатов сэрэгэй комиссариатай тусхай захиралтаар Хэжэнгын аймагай Могсохойной эхин хургуулида багшалхаар эльгээгдэн бэлэй. Гараха түрэхэһөө нүбэлгэн һонюуша хүбүүн сүлөөтэй сагтаа арга боломжоороо эрдэм мэдээсээ дээшлүүлхые оролдожо ябадаг хэн. Тиин тэрэ Хэжэн-

гын дунда хургуулиин 9-дэхи класс заочноор дүүргээ хэн.

Дайнай дүүрэхэлээр Валентин Баторович Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ Буряадай гүрэнэй багшанарай дээдэ хургуулиин бэлэдхэлэй таһагта хуража, хэлэ бэшгэй факультетэй оюутан болоо. Оюутан ябаһан жэлнүүдтэ тус таһагай бэлигтэй бэрхэ, эдэбхи үүсхэлтэй, хожомоо мэдээжэ болоһон багшанар, эрдэмтэд И.А.Батудав, М.Н.Мангадаев, И.А.Соктоев, С.С.Дмитриев, С.Ш. Чагдуров, хүүгэдэй уран зохёолшо Ц.Б.Б. Бадмаев болон бусадтай суг хураа, нүхэсөө.

Дээдэ хургуулияа 1950 ондо дүүргэһэнэйнь удаа В.Б. Махатовые Яруунын аймагай Нархатын дунда хургуулида ород хэлэ ба литература заахыень эльгээгээ хэн. Совет Армида алба хэнэнэй удаа уг гарбалайнгаа тоонто болохо Прибайкалийн, Кабанскын аймагуудта багшалаа.

Ухаан бодолоо, эрдэм мэдээсээ үргэдэхын тула 1958-1961 онуудта Валентин Баторович М. Ломоносовой нэрэмжэтэ Москвагай гүрэнэй университетэй СССР-эй арадуудай уран зохёол гэнэн кафедрын дэргэдэхи аспирантурада хураһан юм. Эндэ хураха үедэнь мэдээжэ монголшо эрдэмтэн Г.Д. Санжеев, МГУ-гай профессорнууд А.А. Шариф, А.И. Медченко, СССР-эй эрдэмэй академиин Зүүн зүгэй институтдай профессорнууд И.С. Брагинский, Л.М. Позднеев, С.Д. Дылыков, Г.Н. Михайлов, Педагогикын эрдэмэй академиин Эрдэм шэнжэлгын институтдай директорэй орлогшо профессор И.В. Баранников гэгшэд шэнжэлхы ажалай гүн удхые тайлбарилха, мэдээсээ гүнзэгиүүлхэ хэрэгтэнь туһа хүргөө бэлэй.

Аспирантурын һүүлээр 1961-1963 онуудта түрэл институтайнгаа ород ба харин уран зохёолой кафедрын ассистентээр хүдэлөө юм. Удаань 1963-1965 онуудта СССР-эй эрдэмэй академиин Буряадай филиалай Комплексно эрдэм шэнжэлгын институтай арадай аман зохёол ба уран зохёол гэнэн таһагта эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшөөр ажаллаа.

1965 онһоо хойшо таһалгаряагүй Буряадай гүрэнэй багшанарай институтта, хожомынь университеттэ ород, буряад уран зохёол, мүн ород, буряад уран зохёол хургуулида зааха методикоор үдхэ түгэлдэр лекцинуудые уншадаг хэн. Түүхын хэлэ бэшгэй факультетэй деканааршые, буряад хэлэ бэшгэй кафедрые даагшааршые хүдэлхэдөө, али бүхы ажалда бэрхэ, үнэн сэхэ, туһатай заабари зүбшөөл үгэдэг байһан гэжэ онсо тэмдэглэмээр.

1990 ондо буряад хэлэ бэшгэй бээе даһан факультет эмхидхэн байгуулгада Валентин Баторович Махатовай хубита ехэ. Үндэһэн хэлээ үргэхэ, уран зохёолоо хүжөөхэ, ургажа ябаһан залуу үетэндэ эхэ хэлэ, уран зохёол зааха хэрэг саг үргэлжэ дэмжэжэ байдаг энэ багша тус үйлэ хэрэгийе ехээн туйлалта гэжэ тоолодог хэн.

Шөөе аспирантурада хуража байхадаа, Валентин Баторович буряад уран зохёол шэнжэлгээр гүнзэги үдхатай, һонирхол татама статьянуудые толилуулжа эхилхэн юм. Б.М. Мунгоновой «Харьялан урдаа Хёлгомнай», Ж.Б. Балданжабойной «Сэнхир хадаһууд» гэнэн романууд тухай шэнжэлгэнүүдые удаа дараалан бэшэһэн байна. Буряад

уран зохёолой гол жанрнуудай онсо шэнжэ хаража үзэһэн олон тоото хүдэлмэринүүдые бүтээгээ. Тиин 1965 ондо «Буряад роман» гэнэн темээр хэлэ бэшгэй эрдэмэй кандидатай нэрэ зэргэдэ хүртэхын түлөө диссертация хамгаалаа. Тус хүдэлмэри соогоо буряад уран зохёолдо роман гэнэн жанрай бии бололго, хүгжэлтэ, гол тематика, онсо шэнжэ удхалан харуулһан байна. 1972 ондо хэблэлдэ гараһан «Уран зохёолой уужам харгыда» гэнэн ном дотороо автор 1920-ёод онуудһаа 1970-аад онууд хүрэтэр бэшгэдэһэн буряад шүлгүүдые, поэмэнүүдые, рассказыуудые, туужануудые, романуудые шэнжэлһэн байна. Энэ ном гүнзэги нанал бодолоороо, жэнхэни буряад хэлэн дээрэ бэшгэдэһээрээ хэдэн үеын оюутадта һайшаагдадаг.

В.Б. Махатов уран зохёол шэнжэлхынгээ хажуугаар хорёод жэлэй туршада уран зохёол дунда хургуулида зааха асуудалнуудта анхаралаа табигдаг хэн. Дунда хургуулида буряад уран зохёол зааха программа зохёолгодо, 11-дэхи классста үзэхэ ном, хрестомати, методическа заабаринуудые бүтээлгэдэ хабаадалсажа, зүйтэй һанамжануудые оруулһан байдаг. Эрдэмтэ Россиин үндэһэтэнэй хургуулинуудай хурагшадай классһаа гадуур уншаха номуудые Санкт-Петербург хотодо хэблүүлхэн юм. 2008 ондо методист Г.Х. Цыденоватай «Алтан гадаһан: хубисхалай урта тээхи буряад уран зохёолоор дунда хургуулиин 9-10-дахи классуудта үзэхэ хрестомати» гэнэн тон хэрэгтэй ном согсолжо, «Бэлиг» хэблэлдэ гаргаа.

В.Б. Махатов - «Буряад уран зохёол 8-11 классуудта зааха

методико», «Усть-Ордагай уран үгэ», «Буряад аман зохёол» гэнэн номуудай автор. «Буряад уран зохёол 8-11 классуудта зааха методико» гэнэн номынь 1995 ондо эгээ түрүүшынхые нара хаража, багшанарташые, оюутадташые туһатай хүдэлмэри болоо гэхэдэ, алдуу болохогүй.

1997 ондо «Дунда хургуулиин 8-11 классуудта уран зохёол зааха методико» гэжэ темээр диссертация амжалтатгайгаар хамгаалжа, педагогикын эрдэмэй докторой нэрэ зэргэдэ хүртөө.

Алма-Ата, Куйбышев, Санкт-Петербург гэхэ мэтэ Россиин хотонуудта, Хитадай Хүх хотодо, Монголой Улаан-Батарта болоһон элдэб хэмжээнэй эрдэмэй-практическа конференцинуудтэ Валентин Баторович хабаадаһан, һонин элидхэлнүүдые дурадахад бэлэй.

Махатов В.Б. ургажа ябаа үетэниие хургаха болон хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ габыятай байһанайнгаа түлөө «Россиин Федерациин габыята багша», «Буряад Республикын габыята багша», «Россиин Федерациин гэгээрэлэй отличник» гэнэн нэрэ зэргэнүүдтэ хүртөө.

Валентин Баторович - найдамтай хани нүхэр, түшэг тулгууритай эсэгэ, нагаса баабай байгаа.

Һайхан сэдхэлтэй, һайн һанаатай Валентин Баторовичай гэрэлтэ дурасхаал тэрэниие мэдэхэ, суг ажаллаһан хүнүүдэй, шабинарайнь зүрхэндэ хэтэ мүнхэдөө үлэхэ.

Ольга БАДМАЕВА,
Буряадай гүрэнэй
университетэй буряад
уран зохёолой кафедрын
доцент, педагогикын
эрдэмэй кандидат.

ХҮҮ ЖАРНАЙ ХАРА УҮНАН ЛУУ ЖЭЛ

ЗУНАЙ ЭХИН ХҮХЭГШЭН МОГОЙ НАРА

Буряад литэ	22ДХЭ	23	24	25	26	27Д	28
Европын литэ	11	12	13	14	15	16	17
Гараг	Дабаа	Мягмар	Нагба	Пурбэ	Баасан	Бимба	Нима
Нэрэ	Нара	Марс	Меркури	Юпитер	Солбон	Сатурн	Наран
Үдэр	понед.	вторник	среда	четверг	пятница	суббото	воскр.
Үнгэ	харагшан	хүхэ	хүхэгшэн	улаан	улаагшан	шара	шарагшан
Үдэр	Туулай	Луу	Могой	Морин	Хонин	Бишэн	Тахья
Мэнгэ	1 сагаан	9 улаан	8 сагаан	7 улаан	6 сагаан	5 шара	4 ногоон
хуудал	огторгой	уһан	уула	модон	хиц	гал	шорой

Гарагай 2-то зунай эхин хүхэгшэн Могой нарын июниин 11 (хуушанай 22).

Харагшан Туулай, 1 сагаан мэнгын, огторгойдо хуудалтай үдэр. Дашиниматай (амгалан байдалай, зол жаргалай) тон һайн үдэр. Хутагын хурса үдэр.

Бурхан, лусуудта зальбарха, бурхан, лусууд ба тэнгэри тахиха, дасан хийд бодхохо, хэшэг даллага абаха, сан табиha, эм найруулха, бэри буулгаха, хурим хэхэ, тарья тариха, угаал үйлдэхэ, гэр байшан бариха, замда мүр гаргаха, ном заалгаха, ехэ хүндэ бараалхаха, урлаха ухаанда һуралсаха, огторгойн үүдэ сахиha, гүрэм заһал хүүлэхэ, буянай үйлэ бүтээхэдэ һайн. Үбшэн эмнэжэ эхилхэ, дасан дуганай һуури табиha, гэр бүрихэ, нүүдэл хэхэ, худалдаа эрхилхэ, нохой абаха, нялхые хүлдэ оруулха, газашань ябуулха, түрэл садан бололсохо, ном заалгаха, холын замда ябаха, шэнэ дэгл үмдэхэ, эд, юумэ үгэхэ, шарил шатаахада муу.

Хүнэй үһэ абабал, эдэе хоол, ундан элбэгжэхэ.

Гарагай 3-да июниин 12 (хуушанай 23).

Хүхэ Луу, 9 улаан мэнгын, уһанда хуудалтай үдэр.

Бурхан, лусууд тахиha, дасан шүтээн бодхохо, арамнай хэхэ, хэшэг даллага абхуулха, шэнэ ноёниие табиha, захирхы тушаал эзэлхэ, худалдаа хэхэ, ном заалгаха, буянай үйлэ бүтээхэ, эм найруулха, тоосоо хэхэ, үзэл үзэхэ, замда гараха, харьюулга хэхэ, түмэрөөр урлахада һайн. Ехэ гол гаталха, загаһа бариха, тангариг үгэхэ, хүүргэ бариха, һубаг татаха, дайсание номгодхохо, худаг малтаха, мал худалдаха, аралжаа хэхэ, онгосо, һала, модон тээрмэ урлаха, ханаха, төөнэхэдэ сэртэй.

Хүнэй үһэ абаа һаа, эд бараан, эдэе хоол, ундан олдохо.

Гарагай 4-дэ июниин 13 (хуушанай 24).

Хүхэгшэн Могой, 8 сагаан мэнгын, уулада хуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарал үйлдэхэ, сан табиуулха, хангал тахиулха, һахуюһанда үгэһэгэ үгэхэ, бурхан тахиha, номын үүдэндэ орохо, Очирпүрэвийн харьюулга хэхэ, гэрэй һуури табиha, бүрихэ, замда гараха, анда нүхэр бололсохо, бэшэг зурхай зураха, дасанай тахил заһаха, ураг садан бололсохода һайн. Лама болохо, ном соносохо, газашань үгэхэ, хүрэнгэ эһэхэ, нүүдэл хэхэ, сэргэ хүдэлгэхэ, ехэ хэрэг үүдэхэ, худалдаа хэхые тэбшэгты.

Хүнэй үһэ абабал, үбшэн, хамшаг хүрэхэ.

Гарагай 5-да июниин 14 (хуушанай 25).

Улаан Морин, 7 улаан мэнгын, модондо хуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, бурхан, тэнгэри тахиha, дасан шүтээн бодхохо, бэшэг зурхай зураха, санаар олгохо, номын хурал байгуулха, эм найруулха, модо тариха, хүрэнгэ эһэхэ, ном соносохо, номлохо, хэблэхэ, замда ябаха, бэри буулгаха, түрэхэ, буянай үйлэ бүтээхэ, нүхэртэй болохо, тарья тариха, шэмэг зүүдхэл зүүхэ, һэеы гэр табиhaда һайн. Байра бууса түбхинүүлхэ, мори худалдаха, модо отолхо, тангариг үгэхэ, улай гаргаха, хүншүү гутуулхые хориглоно.

Хүнэй үһэ абаа һаа, нюдэнэй хараа муудаха.

Гарагай 6-да июниин 15 (хуушанай 26). Улаагшан Хонин, 6 сагаан мэнгын, хийдэ хуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, хэшэг даллага абхуулха, лама болохо, угаал үйлдэхэ, нүүдэл хэхэ, тарни уншаха, харьюулга хэхэ, һогтуу галзууе номгодхохо, газар хахалха, хүрэнгэ табиha, мал газашань үгэхэ, ажалшание абаха, хурим найр хэхэ, замда гараха, эрдэмдэ һураха, эм найруулха, шэнэ хубсаһа үмдэхэдэ һайн. Нэхэхэ, нүүдэл хэхэ, ханаха, төөнэхэ, сэргэ хүдэлгэхэ, мал худалдаха, аралжаа хэхэ, тээрмэ бодхохо, бузар буртагые зайсуулха, дайсанай үйлэ тэбшэгты.

Хүнэй үһэ абабал, зол жаргал оршохо.

Гарагай 7-до июниин 16 (хуушанай 27).

Шара Бишэн, 5 шара мэнгын, галда хуудалтай үдэр. Дашиниматай (амгалан байдалай, зол жаргалай) тон һайн үдэр.

Бурханда зальбарха, дасан дуган һэргэхэ, арамнайла, лама болохо, ном номлохо, һаһанай буян бүтээхэ, эд, мал абаха, худаг малтаха, тарья тариха, модо һуулгаха, сэсэрлиг байгуулха, бүжэг наада табиha, туг дарсаг хийдхэхэ, замда гараха, хүрэнгэ табиha, түмэрөөр урлахада һайн. Анда бололсохо, шэнэ хубсаһа эсхэхэ, үмдэхэ, худалдаа хэхэ, шэмэг оёхо, гэрэй буулгаха, хүрьгэ оруулха үйлэнүүд бүтэмжгүи.

Хүнэй үһэ абаа һаа, амгалан байдалда һайн.

Гарагай 1-дэ июниин 17 (хуушанай 28).

Шарагшан Тахья, 4 ногоон мэнгын, шоройдо хуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, 8 лусууд тахиha, тахилда үгэһэгэ үгэхэ, ханаха, эм найруулха, лама болохо, тангариг үгэхэ, һаад тодхор дараха, эм найруулха, эрдэм номдо һургаха, үзэл үзэхэ, буянай үйлэ бүтээхэ, адууһа мал һургахада һайн. Байшан гэрэй һуури табиha, шэнэ гэр бариха, угаал хэхэ, нялхые газашань гаргаха, мал агталха, хурим хэхэ, хүн, мал һамнаха, ханаха, төөнэхэ, шэнэ дэгл эсхэхэдэ тохиромжгүи.

Хүнэй үһэ абабал, арсалдаа хэрүүл, тэмсэл болохо.

"Сагаан үбгэн-2012" конкурсдо

ТҮРЭНЭН ТООНТОДОО ТУҮНАТАЙ

Хурамхаанай аймагай Барханай дунда хургуулида дүшэ гаран жэлэй хугасаада Чимитцыренов Цыренжаб Ширеторович амжалтатай ажаллажа байна.

1971 онһоо сэрэгэй эхин бэлэдхэлгын багшаар, 1979 онһоо Барханай дунда хургуулийн директор, һүүлдэнь нютагай һомоной түрүүлэгшээр, 1992 онһоо түүхын багшаар, 2003 онһоо мүнөө болотор Барханай арадай түүхын, нютаг шэнжэлгын музейн хүтэлбэрилэгшээр хүдэлһэн намтартай.

Алишье талаараа Цыренжаб Ширеторович ажалай жолоо шангаар барижа шадаа, түрэл нютагтаа һаһанайнгаа зол жаргал эдлэжэ ябаа, аза талаантай хүн гээшэ.

Барханай дунда хургуулида директорээр ажаллаха үедөө нютагтаа олон үйлэ хэрэгүүдые бүтээһэн байдаг. Түрэл колхозойнгоо ехэ туһаламжаар шэнэ спортын байшан, үхибүүдэй ажаллаха мастерской, машина-тракторай байра, түхэрээн жэлдэ хүдэлдэг теплицэ, хүүгэдэй сэсэрлиг гээд болоно. Тиигэжэ богонихон саг соо хургуулийнгаа үндэһэн һуури яһала бэхи болгоо һэн.

Ерэ гаран онуудаар Барханай хургуули Буряад орон соогоо нэгэтэ бэшэ түрүүшын һууринуудые эзэлдэг байгаа. Аалин даруу зантай, холо харасатай, хурса бодолтой, бэлиг шадбаритай хүтэлбэрилэгшэ байһанаа харуулаа. 1990 ондо Барханай һомоной түрүүлэгшээр һунгагдаа һэн. Тэрэ хүндэ жэлнүүдтэ Цыренжаб Ширеторович арад зоноороо сугтаа хөөрэлдэжэ, ажаллажа, ойлгожо, нютагаархидтаа али мэтээр туһалхые оролдодог, тэрэ сагай эрилтын хэмжээгээр зоноо дахуулжа ябаһан габыятай. Олон жэлнүүдтэ Цыренжаб Ширеторович Барханай арадай түүхын, түрэл нютагаа шэнжэлгын музейн ударидагшаар хүдэлжэ байна. Багшанартай, һурагшадтай хамта музейдэ ехэ ажал ябуулагдана. Музейн дансада 2500 шахуу элдэб урданай ба мүнөө сагай һонирхолтой экспонатудад хадагалаатай байдаг юм. Зургаан ондоо таһагууд соо жэлһээ жэлдэ шэнэ экспозици, выставкэ үнгэрдэг, энэ музей республика соогоо түрүүшүүлэй тоодо орохоороо ороно. «Би - эрхэтэнби» гэһэн проектэнь Росси гүрэндөө түрүүшын һуури эзэлжэ, нютагаархидтаа баярлуулһан байха.

Цыренжаб Ширеторовичэй ударидалга доро хоёр ном хэблэлһээ гараа һэн. Барханай дунда хургуулийн зуун жэлэй ойдо зорюулагдаһан ном «Барагханская средняя школа - лидер образования», хоёрдохи номын Агуухэ Илалтын 65 жэлэй ойдо зорюулагдаһан «Живая память поколений» ном ехээр һайшаагдаа бэлэй.

Барханай һомоной депутадаар гурба дахин һунгагдажа, мүнөө нютагайнгаа хүгжэлтэдэ өөрын нүлөө үзүүлнэ. Залуу депутадуудта ажабайдалаа алишье талаһаань харуулха, хэлэхэ гэжэ оролдодог.

Аймагай, һомоной үндэр һаһатайшуулай бүлгэмдэ ходо хамһалсадаг, туһалдаг юм.

Абьяас бэрхэ, шадмар ажалайнь амжалтые гүрэн түрэ үндэрөөр сэгнэһэн байна. «Россиин Федерациин эрдэм һуралсалай эрхим хүдэлмэрилэгшэ» гэһэн шагналда Цыренжаб Ширеторович хүртэһэн байдаг. «Буряад Республикын габыята багша», «Ажалай ветеран» гэһэн үндэр нэрэ зэргэтэй хүн. Нёдондо Буряад Республикын 350 жэлэй ойдо зорюулагдаһан медальда хүртэһэн байна. Тэрээнһээ гадна, Буряад Республикын һуралсалай ба Соёлой министрствэнүүдһээ, профсоюзай нэгэдэмэл эмхиһээ олон Хүндэлэлэй грамота, тэмдэгүүдээр шагнагдаһан байдаг.

Урагшаа һанаатай, урма зоригтой Цыренжаб Ширеторович Чимитцыренов буурал үбгэн болоошье һаа, Бархан уулынгаа хормойдо алтан дэлхэйдэ зулаа бадаруулжа, һүр һүлдээ, хии мориёо өөдөн үргэжэ, элинсэг хулинсагайнгаа ёһо заншал сахижа, түүхээ зузаан болгожо, арад зондоо хүндэтэй багшамнай ябанал даа.

Виктор ДАРМАЕВ.
Хурамхаанай аймаг, Бархан тосхон.

Хайрата багша, коллега, профессор, педагогикын эрдэмэй доктор, Россиин Федерациин габыята багша, РСФСР-эй Гэгээрэлэй отличник
МАХАТОВ
Валентин Баторовичай
һаһа бараһан ушараар түрэлхидтэнь Буряадай гүрэнэй университедэй ректорат, профком, Үндэһэтэнэй хүмүүнлиг институтдай коллектив гүнзэги шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

<p>Учредители: Президент, Народный Хурал, Правительство Республики Бурятия Ген.директор-гл. редактор - Э.Д.ДАГБАЕВ Редактор - Т.В.САМБЯЛОВА Редакционная коллегия: И.М.Егоров, П.Л.Носков, М.В. Калашников, И.В.Смоляк (Правительство РБ), А.С. Коренев, Ц.Б.Батуев, В.Р.Булдаев, Ц.Э.Доржиев (Народный Хурал РБ), А.В.Махачкеев (замгендиректора - руководитель редакций газет), Л.Г.Будаев (замгендиректора-директор по экономике и развитию), С.Б.Байминова (бильд-редактор), Г.Х.Дашеева, Н.Д.Бадмаринчинов, Л.В.Очирова, Д.Ц.Мархадаева, Б.В.Балданов, В.Д.Дамдинова.</p>	<p>Телефоны:</p> <p>21-54-54 - приемная 21-35-95 - замгендиректора - руководитель редакций газет 21-68-08 - редактор 21-55-97 - замгендиректора - директор по экономике и развитию 21-64-36 - бильд-редактор 21-67-81 - компьютерный центр 21-66-76 - производственный отдел 21-63-86 - отдел экономических проблем, отдел фотоиллюстраций 21-63-86 - отдел социально-политических проблем 21-64-36 - отдел гуманитарных проблем, отдел бурятского языка и перевода, отдел оперативной информации 21-06-25 - редакция журнала «Байгал» 21-60-21 - редакция журнала «Морин Хуур», редакционно-издательский отдел 21-62-62 - реклама 21-50-52 - подписка и распространение</p>	<p>АДРЕС: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. ГУП «Издательский дом «Буряад унэн». Учредитель - Правительство Республики Бурятия</p>	<p>Подписной индекс 50901 Газета зарегистрирована Региональным управлением регистрации и контроля за соблюдением Законодательства Российской Федерации о средствах массовой информации в Республике Бурятия Свидетельство № Б-0079 от 2 ноября 1994 г. e-mail: unen@mail.ru</p>
	<p>Редакция принимает печатные рукописи. Рукописи и фото не рецензируются и не возвращаются. Автор несет ответственность за представленные материалы. За содержание объявлений редакция ответственности не несет. Все справки у рекламодателя.</p>	<p>Газета набрана и сверстана в компьютерном центре Издательского дома «Буряад унэн». Отпечатано с готовых диалитивов в ОАО «Республиканская типография» тиражом 5000 экз. Объем 6 п.л. Заказ №814. 670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13. Подписана в печать 6.06.2012 в 16.00 - по графику; 6.06.2012 г. в 16.00 - фактически. Общий тираж изданий ИД «Буряад унэн» - 18900 экз. Цена свободная.</p>	<p>* Материалы на платной основе. ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ - каб. 1, 13 (I этаж), Тел.: 21-62-62, тел./факс: 21-54-54</p>

Шэнэ премьерэ

БАХАРХАМА «ТУРАНДОТ» БАЯСУУЛБА, ҺОНИРХУУЛБА *

Карло Гоцциин “Турандот” гэнэн, олон харагшадтай хүлээхэн шэнэ, ялас гэмэ гоё шэмэглэлтэй, карнавалтай үнэтэй, сэнтэй костюмуудтай, һонин удхатай зүжэг майн хуушаар табан үдэшин туршада Х.Намсараевтай нэрэмжэтэ Буряад драмын академическэ театр дурадхажа, залаар дүүрэн зониие суглуулһан байха юм.

Ород хэлэн дээрэ табигдаһан энэ шэнэ премьерын гол рольнуудта өөрын аяг аашатай, эрэшүүлэй зүрхэ найхан шарайгаараа хулгүүлдэг, хатуу “зүрхэтэй” Турандодой – Хитадай хатан-дангинын рольнуудта бэлигтэй артистнууд **Надежда Мунконова, Людмила Тугутова** гэгшэд бэрхээр наадаба. Инаг дуранайнгаа түлөө үхэхөөр бэлэн байһан зоригтой, шидэмгэй, ханаамгай Калафай – Астраханиин хаан Тимурай хүбүүнэй рольнуудыг мэдээжэ артистнууд **Баярто Ёндонов, Арсалан Бидагаров** (“Ульгэр” гэнэн Хүүхэлдэйн театр) гэгшэд ехэ зохидоор гүйсэдхэжэ, харагшадтай найшаал магтаалда хүртөө. Басаганайнгаа хадамда гарахыг хүлээшэһэн Хитадай император Альтоумой рольдо бэлигтэй артист **Баста Цыденов**, Астраханиин хаанай рольдо суута артист **Михаил Елбонов** гэгшэд шадамар бэрхээр наадаһан байна.

Дуутай, шуутай, шог ёгто буряад хэлэн дээрэ үгүүлэлнүүдтэй энэ хүхюүтэй, һайндэрэй шэнжэ-

тэй, хүнгэн, зохид зүжэг Росси соогоо суурхажа байһан залуу, бэрхэ режиссёр **Олег Юмов** гүн удхатайгаар табижа, харагшадтай халуун альга ташалгаар үдэшгдөө. Үйлэ, геройнуудай үгэ бүхэнүүдынь хүнгэн, тодо, ойлгосотой һэн тула зүжэгтэй эхинһээ һүүл хүрэтэр харагшадтай, зүжэгтэ сугларагшадтай анхарал таһарнагүй, һонирхолһонь бууранагүй гэжэ тэмдэглэхээр.

Калафай нэрэ, уг удхыг урид мэдэхэ ханаһан герой бүхэн булта өөрын хандаһан сатай, ябуулгатай, хүсэл зорилготой гэжэ ойлгонобди. Баг үмдэһэн бүхы геройнуудай нюураа харуулаагүйше наань, тэдэнэй бэелүүлхэ ханаһан һэдэлгэнүүд эли байха юм. Калафые бусааха ханаһан Татаарай хатан-дангина Адельма (**Жажан Динганорбоева**), нүгөө зараса басаган Зелима (**Ольга Ранжилова, Ада Ошорова**), бээ нюуха һэдэлгэтэй Калафай хүмүүжүүлэгшэ Барак (**Олег Бабурев**), Альтоумой бусад алба хаагшад дабтагдашагүй өөрын образуудтай танилсуулна.

Уран зурааша-найруулагша **Мария Вольская**, композитор **Ольга Шайдулина**, гэрэлээр уран зурагша **Евгений Виноградов**, хореограф **Ирина Ткаченко**, тайзанай хэлэнэй багша **Дарима Халматова**, режиссёрой туһалагша **Елена Дамбаева** гэгшэд энэ һонин зүжэг дээрэ хүдэлбэ.

“Турандот” зүжэгтэ тайзанай бэрхэ мастернууд, бэлиг талаантай артистнууд байһан **Цыден Цырендоржиевта, Саян Аюшеевтэ** академическэ театрайхидай зориулһаниинь гүн удхатай, ехэ дэмбэрэл-

тэй байна. Харагшадтай халуун анхарал татаһан, бултание бахархуулһан “Турандот” гэнэн шэнэ зүжэг буряад драмын театрайхидай зохёохы ульһатайгаар, абьяас бэлигтэйгээр ажаллажа байһыень гэршэлнэ гэшэ. Зунайнгаа гастрольдо хүдөө нотагуудтаа хүлээхэн харагшадтай зүрхэ сэдхэл хүлгөөхэ, баясуулха хүсэлтэй зохёохы коллективтэ, бэлигтэй артистнуудта дуутай шуутай дуулим харгынудыг, зүрхэ сэдхэл жэгнэхэ дулаан соёлой байшангуудыг, уран бэлигыень урмашуулха, дэм-

жэхэ харагшадтай дэмбэрэлтэй уулзалгануудыг хүсээл даа. **80 жэлэй нарата дабаан дээрэ һонин, шэнэ зүжэг тон бэрхээр табиһан, үндэр хэмжээндэ харуулһан артистнуудаа хани халуунаар амаршалай!**

Бэлигма ОРБОДОЕВА.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: “Турандот” зүжэгһөө хэһэгүүд.

Бальжинима ДОРЖИЕВАЙ фото.

Уласхоорондын симпозиум-фестиваль

“УРАН ХУУР” УЛАСАЙ ШЭМЭГ БОЛОГ ЛЭ

Наяхан энэ бүлэг түрэл Буряад ороноо III уласхоорондын симпозиум-фестиваль дээрэ үндэр хэмжээндэ түлөөлһэн байха юм. 2010 оной март нарада “Байгал” гэнэн мэргэжэлтэ театрай дэргэдэ уран найханай хүтэлбэрилэгшэ, холын хараатай, бэрхэ ударидиагша **Жаргал Жалсановай** хүтэлбэри, дэмжэлгэ доро байгуулагдаһан, морин хуур дээрэ шадамар бэрхээр наададаг энэ арт-бүлэгтэй артистнуудай концертнүүдыг харагшад, шагнагшад халуунаар угтан абадаг юм.

“Уран хуур” бүлэгтэ 12 хүгжэмшэд ороно. Түрүүшын бүлэгтэ ороһон морин хууршад **Мунко Дондоков, Александр Архинчиев, Эрдэм Дымбрылов**, бэлигтэй композитор **Баттулга Галмандах**, тус бүлэгтэй хүтэлбэрилэгшэ **Булат Цыбиков**, Буряадай габьяата артистка **Лариса Шаралдаева** гээд бэрхэ артистнууд арга шадабарияа харуулһан байха юм. “Хоёрдохи жэлээ амжалтатай хүдэлжэ байһан арт-бүлэгнай Монголдо Улаан-Баатарта эмхидхэгдэһэн морин хуурай III уласхоорондын симпозиум-фестивальда хаяхан амжалтатай хабаадажа бусаа. Түрүүшын симпозиумдо 70 морин хууршад, харин мүнөө Россиин, Японой, Хитадай, Монголой, Германиин, Франциин, Солонгосой 300 гаран артистнууд, морин хуур дээрэ наадагшад сугларһан байна, - гэнэн һонин хөөрөөгөө эхилһэн республикын габьяата артистка **Лариса Шаралдаева** артист **Александр Архинчиев** фестиваль тухай нэмэн хэлээ, өөрынгөө ханамжатай баһал хубаалдаа нэн. “Гайхалтайнь гэхэдэ, Японһоо (Осака, Нагайо, Хоккайдо, Токио) 48 хүн,

Хитадай Дотор Монголһоо 20 хүнтэй, дирижёртоёо бүхэли оркестр, Манжуурһаа 9 морин хууршад ерэхэ, бэлигтэй гэршэлээ. Монголой Президентын морин хуурай чулга (оркестр) энэ гүн удхатай фестивалиин концерт нээжэ, һүүлдэнь бүхы хабаадагшад (400 шахуу хүн) 3 хүгжэмтэ зохёол, нэрлэбэл, “Цагаан суварга”, Монгол аялгуу”, “Монгол сайхан орон” эб нэгэн гүйсэдхөө. Тэдэнэй дунда шадабарияа харуулһан зохид буряад хубсаһатай бидэнэр түрүүшын хүндэтэ зэргэдэ һуужа наадаабди. Эндэ суута композитор **Жанцанноров** өөрөө хабаадаа. Харин хоёрдохи үдэрын тус симпозиум-фестивалиин спонсор-эмхидхэгшэ болоһон япон хүгжэмшэд 3 часа туршада концерттэ харуулба. Монголой Правительство соо һонин экскурси, удхатай уулзалга үнгэргөөбди. “Морин хуур сегодня в России и Бурятии” гэнэн темээр элидхэл хэһэн байна. Түгэхэлдэнь Гала-концерт болоо” гэжэ **Лариса Шаралдаева** тодорхойлон хөөрөө. Энэ бүлэгтэ дээрэ нэрлэгдэһэн артистнуудһаа гадна оюутад **Аюша Ванжилов, Баяндай**

Ербахаев, Солбон Тангаев, мэдээжэ боложо байһан артистнууд **Евгений Селезнев** (хэсэ хэнгэрэг, барабаан сохигшо), **Виталий Горбунов** (контрабас дээрэ), тиихэдэ **Алтана Ринчинова** (иочин), **Александр Шодонов** (лимбэ), **Нелли Раднаева, Туяна Григорьева** (ятаг) гэгшэд талаангаа туршаа, бэлигтэй хүгжэмшэд байһанаа гэршэлээ.

“Репертуараа шэнэлхые оролнобди. Монголдо ошоод, гансал тэндэхи композиторнуудай зохёолнуудыг ходоол гүйсэдхэжэ байха бэшэ. Тиимэнээ Буряад оронойнгоо композиторнуудай зохёолнуудыг наадаха ёһотойбди. Жэшээнь, П.Дамирановай “Гуниг”,

өөрынгөө хүгжэм найруулга бэшэдэг, **Баттулга Галмандахай** хүгжэм гүйсэдхэнэбди. Үшөө ондоо композиторнуудай зохёолнуудта хандаха ёһотойбди. Түрэ, найрнуудай эхилхын урда морин хуурай аялганууд муу юумэнһээ сэбэрлэдэг” гэжэ **Александр Архинчиев** тэмдэглээ.

Зундаа ерэхээр (июниин 20-ной һүүлдэ) уригдаһан Монголой композитор **Тувшинсайханай**, профессор **Батчулуунай** мастер-классай хэшэлнүүд “уран хуурайхидта” аша үрэтэйгөөр үнгэрхэ байһаниинь дамжаггүй.

Альбомоо бэшүүлхэ, шэнэ репертуар зохёохо, хүдөө нотагуудаар гастрольдо гараха, “Һүниин ёхортоо” (республиканска стадион дээрэ) һаяар

бэлдэхэ, классикаһаа гадна элдэб жанрай хүгжэмэй концерт харуулха ехэ түсэбтэй “Уран хуур” арт-бүлэгтэ түрэл Буряад ороноо түлөөлэн, хариин ороноудта уран бэлигтэй бүри үргэнөөр харуулхыень хүсэе! Хүнэй зүрхэ сэдхэлэй хүбшэргэй дайрадаг, гуниг, баяр түрүүлдэг, мууһаа арилгадаг, арюудхадаг эди шэдитэй хүгжэмтэй морин хуурай аялганууд арадаймнай түүхэ, ерээдүйе нэргээн, сашанхи «одото» харгыемнай “гэрэлтүүлэн” байхань болтогой!

Бэлигма ОРБОДОЕВА. **ЗУРАГ ДЭЭРЭ: “Уран хуур” арт-бүлэг. Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото.**